

T.C.
MUŞ ALPARSLAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

Feridun ÇAKI

HİTİT MİSİR DEVLETLERİ ARASINDAKİ SİYASİ VE KÜLTÜREL
İLİŞKİLER

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MUŞ-2023

T.C.
MUŞ ALPARSLAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

Feridun ÇAKI

HİTİT MİSİR DEVLETLERİ ARASINDAKİ SİYASİ VE KÜLTÜREL
İLİŞKİLER

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ DANIŞMANI
Doç. Dr. Hülya KAYA HASDEMİR

MUŞ-2023

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	I
ÖZET.....	II
ABSTRACT	III
ÖN SÖZ.....	IV
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

HİTİT VE MİSİR DEVLETLERİNİN SİYASİ TARİHİ

1.1. HİTİTLER ÖNCESİ ANADOLU’NUN SİYASİ DURUMU	4
1.2. HİTİT DEVLETİ’NİN ORTAYA ÇIKIŞI VE SİYASİ TARİHİ.....	5
1.3. MİSİR DEVLETİ’NİN SİYASİ TARİHİ	10

İKİNCİ BÖLÜM

HİTİT VE MİSİR DEVLETLERİ ARASINDAKİ SİYASİ İLİŞKİLER

2.1. KADEŞ SAVAŞI ÖNCESİ HİTİT MİSİR İLİŞKİLERİ	13
2.2. HİTİT DEVLETİNİN KUZEY SURİYE POLİTİKASI VE MİSİR İLİŞKİSİNE ETKİSİ.....	15
2.3. KADEŞ SAVAŞI	23
2.4. MEKTUPLAR VE ANTLAŞMALAR.....	26
2.5. MİSİR-HİTİT EBEDİ BARIŞ ANTLAŞMASI	28
2.6. SİYASİ EVLİLİKLER	32

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HİTİT VE MİSİR DEVLETLERİ ARASINDAKİ KÜLTÜREL İLİŞKİLER

3.1. TIP	35
3.2. MİMARİ	42
3.3. SANAT	48
3.4. İNANÇ.....	49
SONUÇ.....	54
KAYNAKÇA	56
EKLER.....	68

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HİTİT MİSİR DEVLETLERİ ARASINDAKİ SİYASİ VE KÜLTÜREL İLİŞKİLER

Feridun ÇAKI

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Hülya KAYA HASDEMİR

2023, 76 sayfa

Hitit ve Mısır devletleri arasında yaşanan siyasi ilişkiler aynı zamanda dönemin iki süper gücünün dış politikasının önemli bir kısmını oluşturmaktadır. Hitit ve Mısır arasında uzun yıllar boyunca devam eden inişli çıkışlı ilişkilerin sergilendiği ana coğrafya Kuzey Suriye bölgesi olmuştur. Kuzey Suriye, tarihsel olarak birçok farklı medeniyetin geçiş noktası ve etkileşim bölgesi olmuştur. Özellikle MÖ 2. binyılın sonlarından itibaren, Mısır ve Hitit krallıkları arasında stratejik bir önem taşımıştır. Mısır ve Hitit krallıkları arasındaki ilişkiler, Kuzey Suriye'deki kontrol ve etki alanları üzerinde sık sık çatışmaya neden olmuştur. Kuzey Suriye, özellikle Fırat Nehri'nin batı kıyılarında bulunan önemli şehirleri ve ticaret yolları üzerinde yer alması nedeniyle stratejik bir konuma sahipti. Mısır, Kuzey Suriye'yi ele geçirmek için çaba harcamıştır ve bir dizi sefer düzenlemiştir. Ancak Hitit Devleti de Kuzey Suriye'deki varlıklarını korumak için mücadele etmiştir. M.Ö. 14. yüzyılda gerçekleşen Kadeş Savaşı, Mısır ve Hitit krallıkları arasında yaşanan bu gerilimin zirve noktası olmuştur. Kuzey Suriye, Mısır ve Hitit krallıkları arasındaki çekişmeli ilişkilerin merkezi haline gelmiştir ve bu bölgenin kontrolü, hem siyasi hem de ekonomik açıdan büyük bir öneme sahip olmuştur. Mısır ve Hitit devletleri siyasi tarihleri boyunca Doğu Akdeniz ticaretini kontrol altında tutmak için birbirleri ile rekabet halinde olmuşlardır. Bu çekişme iki devlet arasındaki inişli çıkışlı ilişkiler çerçevesinde Kadeş Savaşı ile sonuçlanan zirveye ulaşmıştır. Savaştan yaklaşık 15–20 yıl sonra imzalanan “Ebedi Barış” anlaşması ise iki büyük gücü birbirine yakınlaştırmış ve hatta müttefik olma noktasına getirmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hitit, Kuzey, Mısır.

ABSTRACT
MASTER THESIS
POLITICAL AND CULTURAL RELATIONS BETWEEN HITTITE AND
EGYPT STATES

Feridun ÇAKI

Advisor: Assistant Prof. Hülya KAYA HASDEMİR

2023, Page: 76

The political relations between the Hittite and Egyptian states constitute an important part of the foreign policy of the two superpowers of the period. Northern Syria has been the main geography where the ups and downs between Hittite and Egypt for many years have been exhibited. Northern Syria has historically been the crossing point and interaction zone of many different civilizations. Especially since the end of the 2nd millennium BC, it had a strategic importance between the Egyptian and Hittite kingdoms. Relations between the Egyptian and Hittite kingdoms resulted in frequent conflict over their control and sphere of influence in Northern Syria. Northern Syria had a strategic location, especially because of its important cities on the western shores of the Euphrates River and its location on trade routes. Egypt made an effort to seize Northern Syria and organized a series of expeditions. However, the Hittites also struggled to protect their presence in Northern Syria. The Battle of Kadesh, which took place in the 14th century BC, was a major conflict between the Egyptian and Hittite kingdoms, and in this war the strategic importance of Northern Syria was largely revealed. As a result, Northern Syria became the center of contentious relations between the Egyptian and Hittite kingdoms, and control of this region was of great importance, both politically and economically. Throughout their political history, the Egyptian and Hittite states were in competition with each other to keep the Eastern Mediterranean trade under control. This conflict reached its peak, which resulted in the Battle of Kadesh, within the framework of the ups and downs between the two states. The "Eternal Peace" agreement, signed about 15-20 years after the war, brought the two great powers closer together and even brought them to the point of becoming allies.

Key Words: Hittite, North, Egypt.

ÖN SÖZ

İnsanlık tarihinin üzerinde inşa edildiği üç bölge olan Anadolu, Mezopotamya ve Mısır coğrafyaları içerisinde bir Anadolu devleti olan Hitit İmparatorluğu ve Mısır Devleti arasındaki ilişkileri (M.Ö. 1650–1200) tezimizin ana konusunu oluşturmaktadır.

Anadolu’nun yerli halkı ve Hint-Avrupa kavimlerinden olan Hattiler’den sonra Anadolu’nun içlerinde siyasi hâkimiyet kurarak Hattilerin devamı niteliğinde bölgede söz sahibi olarak otorite kuran Hitit İmparatorluğu, Anadolu’ya yaklaşık 500 yıl boyunca hükmetmiştir.

Antik dönemlerde siyasi bütünlüğünü kuran ve kendini güçlü hisseden her devlet, hâkimiyet alanını genişletip daha güçlü bir devlet olmak için günümüz Kuzey Suriye bölgesine askeri seferler düzenlemişlerdir. Bu durumun en asli iki nedeni vardır. Bunlardan ilki; Amanos Dağları’nda bulunan ormanlardaki kerestelerdir. İkincisi ise; Suriye şehirleri olan özellikle Halpa (Halep) şehri ve Amurru bölgelerinde gerçekleşen uluslararası ticaret ağını hâkimiyet altına almaktır.

Aşağı ve Yukarı Mısır’ı birleştiren kral Narmer, Mısır Devleti’nin siyasi bütünlüğünü sağlamasıyla beraber Suriye bölgesiyle yoğun bir ticaret ağı kurulmuş ve ilişkiler ilerletilmiştir. Nitekim Mısır kralı I. Seti’nin saltanat yıllarında Suriye ve Lübnan bölgelerine hâkim olmak amacıyla askeri seferler başlamıştır. Mısır kralı Seti’nin erken ölümü sonrasında II. Ramses’in 67 yıllık saltanatı döneminde Hitit ve Mısır arasında Kuzey Suriye hâkimiyeti nedeniyle askeri çatışmalar başlamıştır. İki devlet arasında gerçekleşen bu savaş Kadeş Savaşı olarak tarihi kayıtlara geçmiştir. Yapılan savaşı anlatan kaynaklarda her iki devlet de kendini üstün göstermiş olsa da Suriye bölgesinin Hitit Devletinin hâkimiyetinde kaldığını görmekteyiz. Bu durumda bizler gerçekleşen savaşta üstün olan tarafın Hitit Devleti olduğunu anlamaktayız. Savaş sonrasında II. Ramses’in “*barış iyidir*” sözüyle iki devlet arasında ebedi barış antlaşması imzalanmıştır.

Tez çalışmam boyunca beni tecrübeleriyle yönlendiren ve hocam olmasının yanında benimle yakın bir arkadaş samimiyetiyle ilgilenen sayın Doç. Dr. Hülya KAYA HASDEMİR’e, yabancı kaynakları kullanırken tercüme yardımını benden esirgemeyen yakın arkadaşım Fatih ERSÖZ ‘e çok teşekkür ediyorum.

GİRİŞ

Antik Yakın Doğu, genel olarak Levant olarak bilinen Suriye ve Mezopotamya'ya uzanan bölge ile lokalize edilmektedir. Bu bölge, tarihe damga vurmuş medeniyetler ile karşılaştığımız, Asya ve Avrupa kıtalarını birbirine bağlayan Anadolu'ya açılan önemli bir geçiştir. Stratejik açıdan oldukça önemli olan Kuzey Suriye bölgesi de Antik Çağ'da daima büyük güçlerin hâkimiyet kurmak istediği bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bölge, Mezopotamya ve Mısır tarafından çevrelenen iki çekirdek kültür arasında yer alır ve stratejik ve ekonomik önemini her zaman korumayı başarmıştır. Kuzey Suriye'de olduğu gibi, bölgedeki diğer birçok yerde, coğrafi faktörler arasında nehirler önemli bir role sahiptir. Örneğin, Lübnan'dan doğup Akdeniz'e dökülen Asi Nehri, tarımsal üretim açısından bölge için önemli bir kaynaktır. Ayrıca, dünya tarihini etkileyen ve medeniyetlerin gelişimine katkıda bulunan Fırat Nehri, Doğu Anadolu'dan Anadolu'nun Güneydoğusuna, oradan da Suriye'ye kadar uzanır.

Bölgenin diğer bir özelliği de denize kıyısı olan limanlar ve bu limanların içinde yer aldığı ticaret ağıdır. Bugünkü Afganistan, Tacikistan ve daha doğudaki bölgelerden gelen ticaret yolları, Mezopotamya'da Zagros Dağları'nı ve Dicle Nehri'ni geçerek Fırat nehrinin kıyısındaki şehirlerin önünden geçer ve Doğu Akdeniz kıyılarındaki limanlara ulaşır. Bu limanlar aracılığıyla, Kıbrıs da dahil olmak üzere Orta Akdeniz'deki limanlara kadar uzanan ticaret rotası oluşur. Suriye bölgesi, böylesine önemli bir ticaret rotası üzerinde bulunduğu için Antik Çağ boyunca birçok devlet için cazip hale gelmiş ve büyük devletlerin çıkarlarının kesiştiği bir bölge olmuştur.

M.Ö. 2. binyılda, Hitit Devleti Anadolu'daki şehir devletlerinin siyasi yapısını yeniden şekillendirerek başarılı politikalar izlemiştir. Bu sayede önce Anadolu'da, ardından Anadolu dışında otoritesini sağlamlaştırmıştır. Hititler, başarılı bir dış politika izleyerek egemenliklerini Kuzey Suriye'ye kadar genişletmişlerdir. Bu bölge, stratejik ve ekonomik önemi nedeniyle Hititler için önemli bir hedef olmuştur.

Suriye'nin Hititler için önemli bir bölge olmasının temel nedeni, ekonomik potansiyelidir. Anadolu'da Asur ticaret kolonileri dönemi sona erdiğinde, Mezopotamya ile Anadolu arasındaki ticaret kesintiye uğramıştır. Bu durum, Hititlerin yeni ticaret kaynakları arayışına girmesine neden olmuştur. Hitit Devleti, Suriye bölgesini fethedilecek ve kontrol edilecek bir bölge olarak görmüş ve bu bölgedeki ticaret yollarının

denetimini ele geçirmeyi amaçlamıştır. Ancak Hititler dışında da Suriye bölgesinde hâkimiyet kurmak isteyen diğer Yakın Doğulu güçler bulunmaktadır. Hititlerle rekabet halinde olan bu güçler de bölgedeki stratejik ve ekonomik önemin farkındaydılar. Suriye bölgesi, birçok devletin çıkarlarının kesiştiği bir nokta olmuştur. Sonuç olarak, Hitit Devleti, güçlü bir devlet olarak Suriye'ye yönelik politikalar benimsemiştir. Bölgedeki ticaret yollarını kontrol etmek, ekonomik potansiyeli değerlendirmek ve egemenlik alanını genişletmek amaçları arasında yer almıştır. Ancak diğer Yakın Doğulu güçlerle rekabet halinde olmuş ve Suriye bölgesi üzerindeki hâkimiyet mücadelesi devam etmiştir.

Hitit Devleti ile siyasi çıkar çatışmaları yaşayan Mısır Devleti, Levant kıyısı boyunca uzanan bölge üzerinde hâkimiyet kurmayı hedeflemiştir. Mısır, Egeli devletler, Libya, Kıbrıs, Filistin, Suriye ve Mezopotamya gibi bölgelerle ticari ilişkiler içinde olmuştur. Mısır, bölgedeki ticari aktivitelerini özellikle Suriye'nin Akdeniz kıyısındaki şehirler aracılığıyla yürütmekteydi. Bu nedenle Mısır'ın temel ekonomik hedeflerinden biri, Suriye ve Filistin bölgelerinde hâkimiyet kurarak, mallarının Levant pazarında serbestçe dolaşmasını sağlamak, iş gücü kaynaklarına ve zengin şehirlere erişmektir. Mısır, Levant bölgesindeki kentler aracılığıyla ticari faaliyetlerini sürdürerek ekonomik çıkarlarını korumayı amaçlamıştır. Bunun yanı sıra, Levant'ın zengin kaynaklarına ve stratejik konumuna sahip olmak istemiştir. Mısır'ın hedefi, Levant pazarında ticaretini geliştirerek ekonomik gücünü artırmak ve bölgedeki zengin kentlerden vergi almak olmuştur. Dolayısıyla, Mısır Devleti, Hitit Devleti ile siyasi çıkar çatışmaları yaşayarak Levant bölgesinde hâkimiyet kurma amacı gütmüştür. Ekonomik çıkarları doğrultusunda Suriye ve Filistin bölgelerinde kontrol sağlamak, Levant pazarında mallarını serbestçe dolaştırmak ve zengin kaynaklara erişmek Mısır'ın temel hedeflerinden biri olmuştur.

Hitit Devleti ve Mısır Devleti'nin ekonomik ve dolayısıyla politik çıkarlarının aynı bölgede birleşmesi, kaçınılmaz olarak çatışmalara yol açmıştır. İlk hanedanlık döneminden itibaren Mısır ve Suriye arasındaki ilişkiler gözlemlenebilir. Başlangıçta daha sakin olarak nitelendirilebilen Hitit-Mısır ilişkileri, Hitit Kralı I. Şuppiluliuma döneminde gerilimli bir hal almış ve Kadeş Savaşı'na yol açacak süreci başlatmıştır. M.Ö. 1274'te Hitit hükümdarı II. Muwatalli ve Mısır firavunu II. Ramses'in Kadeş'te savaşmalarına neden olmuştur. Bu savaş, antik dünya tarihi açısından önemli bir olay olup, bölgenin siyasi dinamiklerini derinden etkilemiştir. Ardından M.Ö. 1259'da

gerçekleşen Hitit-Mısır barış anlaşması, bu savaşı takip etmiştir ve bölgedeki siyasi ilişkileri derinden etkilemiştir.

M.Ö. 1259'dan Deniz Halkları'nın gelişine kadar olan dönemdeki Hitit-Mısır ilişkileri, Yakın Doğu'nun o dönemdeki durumunu ve devletler arası ilişkileri anlamak açısından önemlidir. Bu dönemdeki ilişkiler, bölgedeki siyasi dengeyi ve ekonomik faaliyetleri yansıtmaktadır. Hitit Devleti ve Mısır Devleti arasındaki çatışmalar ve barış anlaşmaları, bölgenin siyasi tarihinde önemli bir yer tutmaktadır. Sonuç olarak, Hitit Devleti ve Mısır Devleti arasındaki ilişkiler, ekonomik ve politik çıkarların çakışmasıyla gerilimli bir hal almıştır. Kadeş Savaşı ve sonraki barış anlaşması, bölgedeki siyasi dengeleri etkilemiş ve devletler arası ilişkileri belirlemiştir. Bu dönemdeki Hitit-Mısır ilişkileri, Yakın Doğu'nun tarihini anlamak için önemli bir konudur.

Dolayısıyla, bu çalışma kapsamında Mısır ve Hitit devletinin siyasi ve kültürel açıdan ilişki boyutu ele alınmıştır. Bu kapsamda çalışma özelinde Hitit ve Mısır devletlerinin tarihsel gelişim süreçleri ele alınmıştır. Her iki devletin Kadeş Savaşı öncesi ve sonrası şekilde sahip oldukları siyasi özellikler dikkate alınarak literatürde incelemeler sağlanmıştır. Kültürel açıdan inceleme boyutunda coğrafyanın ve siyasi ilişkilerin iki devletin ilişkilerinde ne tür değişimler ya da benzerlikleri ortaya çıkardığına ilişkin özellikler değerlendirilmeye alınmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

HİTİT VE MİSİR DEVLETLERİNİN SİYASİ TARİHİ

1.1. HİTİTLER ÖNCESİ ANADOLU'NUN SİYASİ DURUMU

Anadolu, Orta Tunç Çağı'nda küçük şehir devletleri halinde varlığını sürdüren siyasi teşekküllerden oluşan bir yapıya sahiptir. Her biri çevredeki toprakları ve köylerini kontrol eden müstahkem yerleşimlerden oluşan birkaç siyasi merkez vardı ve bu merkezler veya devletler yerel krallar tarafından yönetiliyordu.¹

M.Ö. 2. bin yıl başlarında Anadolu'da yazının kullanılmaya başlamasıyla birlikte Asur ticaret kolonileri çağı olarak adlandırılan bir dönem başlamıştır. Bu dönem, Mezopotamya-Anadolu ilişkilerinin ticari, ekonomik ve kültürel açıdan en canlı olduğu bir dönemdir. Ticaret yapmak amacıyla Anadolu'ya gelen tüccarlar, merkezi Kültepe (Kaniş) olan "kārum" adı verilen pazar yerleri kurarak ticari faaliyetlerde bulunmuşlardır.² Asur Ticaret Kolonileri'nin tam olarak hangi bölgelerde faaliyet gösterdiği henüz tam olarak belirlenememiştir. Ancak Çorum, Yozgat, Konya, Niğde, Nevşehir ve Aksaray gibi bölgelerin bu dönemde faaliyet alanları olduğu bilinmektedir. Son yıllarda yapılan kazılar ve araştırmalar ise kolonilerin faaliyet alanlarının kuzeyde Merzifon-Amasya, batıda Afyon ve doğuda Sivas'a kadar uzandığını ortaya koymuştur. Bu dönemde Asur ticaret kolonileri, Anadolu'da ticaretin canlanmasına ve ekonomik etkileşimin artmasına önemli katkılarda bulunmuştur. Mezopotamya ile Anadolu arasındaki ticaret ağı, Anadolu'nun zengin kaynaklarına erişimi ve kültürel etkileşimi sağlamıştır. Bu dönemde Anadolu, ticaretin merkezi konumunda bulunmuş ve farklı kültürler arasında bir köprü işlevi görmüştür. Dolayısıyla, Asur ticaret kolonileri çağı, Mezopotamya-Anadolu ilişkilerinin en yoğun olduğu dönemdir. Bu dönemde kurulan ticaret pazarları ve faaliyet alanları sayesinde Anadolu, ticari, ekonomik ve kültürel açıdan canlı bir bölge haline gelmiştir.³

¹ Barjamovic, Gojko. "The geography of trade. Assyrian colonies in Anatolia, Cilt 1, 1975-1725 BC and the study of early interregional networks of exchange." **Anatolia and the Jazira during the Old Assyrian period 87**, 2008: 100, s. 8; Barjamovic, Gojko. "A Commercial Geography of Anatolia: Integrating Hittite and Assyrian Texts, Archaeology and Topography." **Hittite Landscape and Geography**. Brill, 2017. 311-318, s. 311.

² Larsen, Mogens T. **The Old Assyrian City-State and its Colonies**, Copenhagen, 1976, s. 366; Orlin, Louis L. **Assyrian, Paris: Colonies in Cappadocia**, 1970, s. 226-227.

³ Ahmet, Ünal, **Eski Anadolu Siyasi Tarihi**, Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları, 2018, s. 259.

Kültepe tabletleri başta olmak üzere Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde bulunan Koloni Çağı'na ait çivi yazılı tabletler sayesinde ticaret yapmak için Anadolu'ya gelen Asurlu tüccarların burada 40 kadar şehirde *kārum* ve *wabartum* olarak adlandırılan ticaret kolonileri kurdukları anlaşılmaktadır.⁴ Asurlu tüccarlara ait belgelere göre Anadolu'da siyasi varlığını sürdüren başlıca krallıklar şunlardır: Kaniş, Mama, Zalpa, Hurama, Timelkiya, Hahhum, Luhuzatia, Tegarama, Wašhaniya, Wahšušana, Puruštatum, Nenašša, Šalatiwar, Ulama, Tawinia, Turhumit, Tuhpia, Tišmurna, Ankuwa, Hattuš, Kuššara, Šihwa, Šinahuttum ve Širmuin'dir.⁵ Asur Ticaret Kolonileri Çağı'na ait metinlerde geçen şahıs, yer, tanrı isimlerine dayanarak dönemde Asur yanında Hatti, Hitit, Luwi, Hurri ve başka kavimlerin de varlığı tespit edilebilmiştir.⁶

Bu tüccarlar Anadolu'da ticari faaliyetlerini sürdürürken bu coğrafyada kültürel temaslar ve alışverişler de gerçekleşmiştir. Bu dönemi Anadolu tarihinde önemli kılan özellik ise Anadolu'nun artık yazıyı kullanmaya başlaması olmuştur. Bu dönemin sona ermesinin kesin nedeni bilinmemekle birlikte, Anadolu'da yaşanan siyasi karışıklıklar ve daha fazla hammadde arayışı ile doğan güç mücadelelerinin neticesinde sisteminin çökmüş olabileceği belirtilmektedir.⁷

Geç Tunç Çağı'nda Anadolu'da farklı bir siyasi tablo karşımıza çıkmaktadır. Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nın çöküşünden sonra Hititler Anadolu'daki şehir devletlerini zapt edip, Orta Anadolu'da hâkimiyeti ele geçirmiştir.

1.2. HİTİT DEVLETİ'NİN ORTAYA ÇIKIŞI VE SİYASİ TARİHİ

Hitit Devleti yaklaşık olarak M.Ö. 1650–1180 yılları arasında beş yüz yıl boyunca siyasi varlığını sürdürmüştür. Hint-Avrupa kökenli olan Hititlerin Anadolu'ya M.Ö. 3000 yılı civarında geldiklerine inanılmaktadır.⁸ Hititler Orta Anadolu'ya geldiklerinde

⁴ Cahit, Günbattı, **Kültepe-Kaniş Anadolu'da İlk Yazı İlk Belgeler**, Kayseri: Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2012, s. 8.

⁵ Hasan Ali, Şahin, **Anadolu'da Asur Ticaret Kolonileri Devri**, Kayseri: Kayseri ve Yöresi Tarih Araştırmaları Merkezi, 2004, s. 20–61.

⁶ Ahmet, Ünal, **Eski Anadolu Siyasi Tarihi**, Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları, 2018, s. 260

⁷ Bang, Peter Fibiger, ve Walter Scheidel, eds. *The Oxford handbook of the state in the ancient Near East and Mediterranean*, **Oxford University Press**, 2013, s. 175; Barjamovic, A historical geography of Anatolia in the Old Assyrian colony period, s. 1.

⁸ Beckman, Gary, **"Hittite Treaties and The Development of The Cuneiform Treaty Tradition."** *Die Deuteronomistischen Geschichtswerke: Redaktions Und Religionsgeschichtliche Perspektiven Zur "Deuteronomismus"—Diskussion in Tora Und Vorderen Propheten*, Berlin: de Gruyter, 2006, 279-301, s. 292.

coğrafyanın yerel halkı olan Hattiler ile karşılaşmışlar ve zamanla asimile ederek onlarla bütünleşmişlerdir.⁹

Hitit siyasi tarihi genel olarak üç döneme ayrılarak incelenmektedir. Bunlar; Eski Krallık (I. Hattuşili- I. Muwatalli), Erken İmparatorluk (I. Tudhaliya-III. Tudhaliya) ve İmparatorluk (I. Šuppiluliuma-II. Šuppiluliuma) dönemidir.¹⁰

Birçok devlette olduğu gibi Hitit siyasi yapılaşmasının da ilk kez nerede, ne zaman, nasıl ve kim tarafından gerçekleştirildiği konusu henüz net olarak bilinmemektedir.¹¹ Hint-Avrupalı oldukları kabul edilen Kuşşara kralı Pithana ve oğlu Anitta tarafından Anadolu’da kurulan siyasi birliğin Hitit devleti tarafından büyük bir imparatorluğa dönüştürüldüğü kabul görse de¹² konunun doğruluğu üzerine tartışmalar bulunmaktadır.¹³

Boğazköy arşivinde bize resmi yazılı belge bırakan ve Hitit Devleti’nin kurucusu olarak kabul edilen ilk gerçek kral Hatti dilinde “hükümdar” anlamına gelen ve Labarna/Tabarna unvanı taşıyan I. Hattuşili’dir.¹⁴ M.Ö. 1650 yılı civarında Anadolu’daki siyasi gücünü pekiştiren ve Anadolunun güneyine seferler düzenleyen ve Arzawa ülkesini işgal ettiğini düşünülmektedir.¹⁵ I. Hattuşili ardından gelen Hitit krallarına bir devlet miras bırakmıştır.¹⁶ I. Hattuşili’den sonra tahta çıkan torunu Murşili, Babil seferi dönüşünde kız kardeşi Harapşili’nin kocası Hantili tarafından öldürülünce, Hitit siyasi tarihinde Gasıp Krallar olarak adlandırılan iç kargaşa ile kanlı dolu dönem başlamıştır.¹⁷ Bir süre sonra tahta geçen Telipinu bir ferman yayınlarak veraset sistemini düzenleyip,

⁹ Bryce, Trevor. *Life and society in the Hittite world*. OUP Oxford, 2002; Van Den Hout, Theo PJ. “**The written legacy of the Hittites.**” *Insights into Hittite history and archaeology*, 2011, 47-84, s. 56.

¹⁰ Gerçek, N. İlgi. “**Approaches to Hittite Imperialism: A View from the Old Kingdom and Early Empire Periods, Cilt 1650–1350 BCE.**” *Innovation versus Beharrung: Was macht den Unterschied des hethitischen Reichs im Anatolien des 2. Jahrtausends V. Chr.?* **Internationaler Workshop zu Ehren von Jürgen Seeher**, 23–24. Mai 2014. Istanbul: Ege Yayınları, 2017.

¹¹ Ünal. *Eski Anadolu Siyasi Tarihi*, s. 337.

¹² Dinçol, Ali. “**Hitit Siyasi Tarihinin Ana Hatları**”, *Hititolojiye Giriş*, Metin Alparslan, (ed). Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü, 2009, s. 96–97;

¹³ Ünal, *Eski Anadolu Siyasi Tarihi*, s. 337.

¹⁴ Ünal, *Eski Anadolu Siyasi Tarihi*, s. 347.

¹⁵ Meltem Doğan, Alparslan ve Metin Alparslan, *Hititler Bir Anadolu İmparatorluğu*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, s.12.

¹⁶ Klengel, Horst. “History of the Hittites.” *Insights into Hittite History and Archaeology*, 2011, 48-63. In H. Genz ve D. P. Mielke (ed.), *Insights into Hittite History and Archaeology*. Leuven, Paris: Walpole MA, s. 52.

¹⁷ Brandau, Birgit and Hartmut, Schickert, *Hititler Bilinmeyen Bir Dünya İmparatorluğu*, Ankara: Arkadaş Yayınevi, 2015, s. 77.

bu kanlı dönemi sonlandırmıştır.¹⁸ Telipinu veraset sistemini düzenlemekle kalmamış aynı zamanda vergi sistemini iyileştirmek ve kırsal merkezlerde mühürlü kraliyet depoları kurmak için idari reformlar yapmıştır.¹⁹

Kral Telipinu'dan sonra sırayla Alluwamna (M.Ö. 1510-1500), ve oğlu II. Hantili (M.Ö. 1500-1490), döneminde Hatti Ülkesinde iç ayaklanma ve işgal belirtileri vardır.²⁰ II. Zidanta (M.Ö. 1490-1480) ve II. Huzziya (M.Ö. 1480-1460) Hitit tahtına geçmiştir . Bu kralların icraatları hakkında günümüze çok fazla bilgi ulaşmamıştır. Boğazköy'de bulunan kurban listeleri bu kralların hüküm sürdükleri dönem hakkında bilgi verse de icraatları hakkında detaylı bilgi içermemektedir.²¹ Ancak ordu muhafızı tarafından (I. Muwatalli) öldürüldüğü bilinmektedir. Hitit tahtına M.Ö. 1460 yılında II. Tudhaliya geçmiştir. II. Tudhaliya döneminde Kuzey Suriye'ye seferler düzenlenmiştir.²² II. Tudhaliya'dan sonra tahta I. Arnuvanda çıkmıştır. I. Arnuvanda kendisini "Tudhaliya'nın oğlu" olarak adlandırmaktadır. I. Arnuvanda dönemine ait bazı belgelerde kraliçe Asmunikal'in de mühür baskının yer aldığı görülmektedir.²³ Bazı araştırmacılara göre I. Arnuvanda'dan sonra II. Hattuşili tahta geçmiştir.²⁴ Bu dönemden sonra III. Tudhaliya tahta çıktığını, II. Murşili'nin veba duasından anlaşılmaktadır. I. Şuppiluliuma M.Ö. 1380 yıllarında Hitit tahtına çıktıktan sonra Kuzey Suriye bölgesine yapmış olduğu askeri seferler, komşu devletlerle yaptığı siyasi anlaşmalar ve kurduğu diplomatik ilişkiler sayesinde Hitit ülkesini en parlak devrine ulaştırmıştır.²⁵ Şuppiluliuma'nın Filistin'den Hattuşa'ya getirilen esirlerden yayılan veba salgınından dolayı öldüğü bilinmektedir. Büyük kral Şuppiluliuma'nın ölümünden sonra oğlu II. Mursili tahta çıkmış ve babası gibi başarılı bir liderlik sürdürmüştür.²⁶ II. Mursili'nin ölümünden sonra Hitit tahtına II. Muvattalli geçmiştir. II. Muwatalli'nin saltanatının ilk günlerinde Batı Anadolu'da yaşanan kargaşalara karşı Wiluša Kral Alakşandu ile bir anlaşma yapıldığı

¹⁸ Alp, Sedat, **Hitit Çağında Anadolu**, Ankara: Tübitak Popüler Bilim Kitapları, 2011, s. 59–64.

¹⁹ Klengel, Horst, “**History of the Hittites**,” *Insights into Hittite History and Archaeology*, s. 60.

²⁰ Meltem Doğan-Alparslan- Metin Alparslan, **Hititler Bir Anadolu İmparatorluğu**, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, s.15.

²¹ Ünal, A. **Hititler Devrinde Anadolu I**, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2002. s.64.

²² Collins, B. J., **The Hittites and Their World**, Atlanta, 2007, s.44.

²³ Akurgal, E. **Hatti ve Hitit Uygarlıkları**, İstanbul: Net Turistik Yayınlar, 1995, s.38.

²⁴ Akurgal, s.40.

²⁵ Akurgal, s.45.

²⁶ Akurgal, s. 47.

bilinmektedir.²⁷ Mısır tahtına çıkan II. Ramses yönünü Kuzey Suriye'ye çevirmiş ve Hitit toprağı olan Amurru'yu Mısır'a bağlamıştır. Bu olaydan sonra Hitit devleti Amurru'ya sefer düzenlemiştir.²⁸ II. Muvattallı'nın ölümüyle oğlu III. Murşili (Urhi-Teşup) hükümdar olmuş ve başkenti Tarhuntassa'dan Hattuşa'ya taşımıştır. Amcası III. Hattuşili ile Urhi-Teşup arasında yaşanan taht mücadelesini III. Hattuşili kazanınca Urhi-Teşup tahttan indirilip sürgün hayatına başlamıştır.²⁹ III. Hattuşili'nin saltanat döneminde uluslararası ilişkilerde, özellikle Hititler ile Mısır arasında önemli gelişmeler yaşandığını görmekteyiz.³⁰ III. Hattuşili zamanında Hitit devleti ile Mısır devleti arasında dostluk ilişkileri gelişmeye başlamış ve Hitit-Mısır arasında yaşanan Kadeş Savaşı'ndan 16 yıl sonra Hitit-Mısır barış antlaşması imzalanmıştır.³¹ IV. Tudhaliya Hitit tahtına hükmettiği dönem boyunca Asurlar ile mücadelesiyle birlikte iç sorunlarla da uğraşmıştır. IV. Tudhaliya'dan sonra Hitit tahtına III. Arnuvanda geçmiştir bu dönem hakkında pek bilgiye sahip değiliz. Hitit Devleti'nin bilinen son kralı ise II. Şuppiluliuma olmuştur.³²

Hitit Devleti'nin çöküşünü açıklamak için, deniz kavimlerinin gelişi ve kuraklığın neden olduğu tahıl kıtlığı da dâhil olmak üzere çeşitli teoriler geliştirilmiştir.³³ İlk hipotez, ticaretin bozulmasıyla ilgilidir. İkincisi tartışmalı olmasına rağmen, Orta Anadolu'dan göç ettirilmiş nüfusun Kapadokya gibi yerlere dağılmasıyla, güney ve güneydoğu Anadolu'daki bazı yerleşim yerlerinin yok edilmek yerine terk edildiğine dair kanıtlara dayanan bir çöküşten bahsedilmektedir.³⁴ Kanıtlar, iç karışıklıkların zaten gıda kaynaklarını zorladığını ve Minos ve Miken uygarlıklarının M.Ö. 1450 ve 1300'deki

²⁷ Akurgal, s. 50

²⁸ Akurgal, E. **Anadolu Kültür Tarihi**, Ankara: Tübitak Popüler Bilim Kitapları, .1998.s.90.

²⁹ Peker, H. Hitit Devleti'nin Uluslararası ilişkileri ve Politik Enstrümanları: Savaş ve Diplomasi/International Relationships and Political Instruments of the Hittite State: War and Diplomacy, Hititler: **Bir Anadolu İmparatorluğu/ Hittites: An Anatolian Empire**, Meltem Doğan Alparslan ve Metin Alparslan, (ed). s. 64-83, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları. 2013. s.76.

³⁰ Akurgal, **Anadolu Kültür Tarihi**, s. 85

³¹ Taş, İ. **Hitit Kralı IV. Tudhaliya'nın Asur Devleti'ne ve Suriye'deki Vassal Krallıklara Yönelik Politikası**, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları. 2008, s.12.

³² Taş, İ. **Hitit Kralı IV. Tudhaliya'nın Asur Devleti'ne ve Suriye'deki Vassal Krallıklara Yönelik Politikası**, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları. 2008, s.25-26.

³³ Kuzucuoğlu, Catherine. "The rise and fall of the Hittite State in central Anatolia: how, when, where, did climate intervene." **Archaeology of southern Cappadocia, Proceedings of the 3rd Archaeology Meeting of the IFEA**, İstanbul: Anatolica Varia,. 2015.

³⁴ Kuzucuoğlu, "The rise and fall of the Hittite State in central Anatolia: how, when, where, did climate intervene."; Gates, Marie-Henriette. "Southern and Southeastern Anatolia in the late bronze age." **The Oxford handbook of ancient Anatolia**. Oxford University Press, 2011. 393-412.

yıkımı, ticaretin ve değişimin ne kadar yıkıcı bir şekilde kesintiye uğrayabileceğini göstermektedir.³⁵

Klengel³⁶, bu bozulmanın ve ekonomik çöküşün Hattuşa'nın terk edilmesinden çok önce başladığını öne sürmektedir. İklim değişikliği ve nüfus artışı gibi faktörlerin Yakın Doğu'daki diğer yönetimlerde benzer ekonomik ve siyasi istikrarsızlığa ve çöküşe sebep olduğu ve daha sonraki bir zamanda da olsa art arda gelen kuraklıkların artırdığı belirtilmektedir.³⁷

Bu nedenle, bazı Hitit yerleşimlerinin çöküşünün iç ve dış faktörlerin bir kombinasyonu'ndan kaynaklanmış olabileceğine dair artan bir görüş vardır.³⁸ Kuzucuoğlu, içeride, yerel seçkinlerin artan iddialarının gıda üretimini ve dağıtımını etkilemiş olabileceğine ve hâlihazırda otorite üzerinde zayıflayan bir baskı yaşayan katı bir merkezi hükümet üzerinde daha fazla baskı yaratabileceği görüşünü savunmaktadır. Çeşitli ortamlardan elde edilen kanıtlar, seçkinlerin, fiyat artışlarına ve istiflemeye yol açan mevcut kaynaklar için rekabet yoluyla krizlerden yararlanma eğiliminde olduğunu göstermektedir.³⁹ Toplumun daha yoksul kesimleri, yalnızca acil gıda eksikliğinden değil, aynı zamanda kıtlığa eşlik eden hastalıklara karşı daha az direnmelerini sağlayan daha kötü bir sağlık durumundan da etkilenmişlerdir. Hititlerin erken dönemde kurdukları kalıcı idari yapı, çevresel kısıtlamalarla birleştiğinde, siyasi bir değişime uyum sağlamakta esnek olmadığına işaret etmektedir. Bu durum, Hititlerin yeni ve dinamik olarak gelişen siyasi koşullarla mücadele etmek konusunda zorlandığını göstermektedir.⁴⁰

³⁵ Kuzucuoğlu, "The rise and fall of the Hittite State in central Anatolia: how, when, where, did climate intervene."

³⁶ Klengel, Horst. "Problems in Hittite history, solved and unsolved." Recent developments in Hittite archaeology and history: papers in memory of Hans G. Güterbock, 2002, 101-109.

³⁷ Schneider, Adam W., ve Selim F. Adalı. **"No harvest was reaped": demographic and climatic factors in the decline of the Neo-Assyrian Empire.**" Climatic Change 127.3 2014, 435-446; Schneider, Adam W., and Selim F. Adalı. "Further evidence for a "late assyrian dry phase" in the near east during the mid-to-late seventh century bc?." Iraq 78, 2016, 159-174.

³⁸ Kuzucuoğlu, **"The rise and fall of the Hittite State in central Anatolia: how, when, where, did climate intervene."**

³⁹ Sanín, Francisco Gutiérrez. "Elite perceptions of workers, conflict and socialism: The case of Poland, 1956-1989." **Science & Society**, 1995, 470-497; Hindle, Steve, and Jane Humphries. "Feeding the Masses: Plenty, Want and the Distribution of Food and Drink in Historical Perspective: Editors' Introduction." **The Economic History Review** (2008):s.1-4.

⁴⁰ Lorient, Vincent, and Raj S. Bhopal. **"Ethnicity, socio-economic status and health research: insights from and implications of Charles Tilly's theory of Durable Inequality,"** Journal of Epidemiology & Community Health, 2011, s. 671-675.

Kuzucuoğlu⁴¹, kaynaklara ve ülke dışından gelen yardıma erişememenin birlikte iklim değişikliğinin etkilerini daha da kötüleştirebileceği sonucuna varan bir dizi olası senaryo ortaya koymaktadır. Bu nedenle kaynak kıtlığı, iklim değişikçe sosyal eşitsizliği şiddetlendirmiş, mevcut kaynaklardan yararlanabilecek insan sayısını etkilemiş olabilir ve bu da kaynakların ne kadar iyi yönetildiğinden de etkilenmiş olabilir. Yani, bir rejimin kuruluş ve yayılmasının üzerine kurulduğu idari sistemler, kullanışlılığını aştığı ve değiştirilemediği zaman onu ciddi şekilde bozabileceği ve Hitit Devleti'nin de bu olası senaryoların bir bütünü eşliğinde yıkılacağı ifade edilmiştir⁴²

1.3. MISIR DEVLETİ'NİN SİYASİ TARİHİ

Mısır kültürü prehistorik dönemde, hiçbir yazılı belgede geçmesede binlerce yıllık bir süreçte oluşup biçimlendi. Doğasıyla insan yaşamını tehdit eden ıssız ve zorlu bir coğrafyadır. Nil'in kabarıp alçalmasıyla birlikte zengin ve cömert bir doğaya dönüşmektedir. Paleolitik dönemden beri insanın varlığı Nil vadisinde rastalanmaktadır.⁴³

Antik Mısır'ın çok eski bir tarihsel sürecinin olduğu bilinmesine rağmen kurucusu konusunda net bir bilgi bulunmamaktadır. Tarih olarak bakıldığında kuruluş dönemi M.Ö. 3050 yılına tekabül ettiği kurucusunun ise Menes ya da Narmer olabileceği ifade edilmektedir. Narmer'in birleştirici bir güç ile düşmanlarını yenerek Mısır Devleti'ni kurduğu üzerindeki iddialar oldukça güçlüdür. Özellikle bulunduğu coğrafi konum nedeniyle birleştirici bir firavun olduğu belirtilmektedir.⁴⁴

Mısır Devleti'nin kuruluşu, Nil Nehri ve çevresindeki vadi ile sıkı bir şekilde ilişkilidir ve devletin uzun süreli varlığı bu bölgeyle yakından bağlantılıdır. Bu noktada M.Ö. 3300 ile M.Ö. 3100 yıllarına tekabül eden zaman diliminde çölde kuraklığın meydana geldiğini ve bunun sonucunda insanların çölden Nil vadisine doğru bir göçe başladığı görülmektedir. Bu nedenle, Nil vadisindeki yüksek nüfus yoğunluğu ve yerleşimlerin oluşması, sel felaketlerine karşı önlemler alınmasını gerektirmiştir. Bu

⁴¹ Kuzucuoğlu, "The rise and fall of the Hittite State in central Anatolia: how, when, where, did climate intervene."

⁴² Ladurie, Emmanuel Le Roy, *Naissance de l'histoire du climat*. Hermann, 2013.

⁴³ Erik Hornung, *Mısır Tarihi*, İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2003, s.9.

⁴⁴ Brewer, Douglas J., and Emily Teeter. "Mısır ve Mısırlılar", Nihal Uzan, (çev.). Ankara 2017, s. 41; Brewer & Emily Teeter. "Mısır ve Mısırlılar", s.42.

önlemler sayesinde toplulukların can güvenliği sağlanmıştır. Bu çalışmalardan birisi de toplulukların Nil'in kuzey ve güney bölgelerine yöneltmiş olmalarıdır. Güneye olan yerleşim kuzeye göre daha kısıtlı kalmıştır. Bunun sebebi de verimli arazi alanının sınırlı olmasıdır.⁴⁵

Nil vadisinde yoğunlaşan nüfus, bölgedeki çekişmeleri artırmıştır. Çöl bölgesinden gelenler, Nil vadisindeki verimli alanlara sahip olmak için diğer topluluklarla mücadele etmiştir. Bu mücadeleler sonucunda topluluklar arasında birlik oluşmuş ve Mısır Devleti'nin kurulmasına zemin hazırlanmıştır.⁴⁶

Mısır Devleti siyasi ve kültürel açıdan ele alınırken Yukarı ve Aşağı Mısır olmak üzere iki farklı bölgeye ayrılmaktadır. Bu dönem içerisinde meydana gelen ittifaklar bölgenin ikiye ayrılmasına neden olmuş, siyasi ve kültürel açıdan farklılıkları içinde toplamıştır. İki bölge arasında kültürel açıdan en gelişmiş olan bölge Yukarı Mısır'dır.⁴⁷

Aşağı Mısır bölgesinde Horus Himayesi ismi verilen kral çatısında Nil deltasında yer alan siyasi birlikler birleşmiş tek devlet olma yolunda temel atılmıştır. Yukarı Mısır'a bakıldığında ise siyasi gruplar iki farklı çatı altında toplanmış daha sonra tek devlet olmuşlardır. Tanrı anlamını taşıyan hükümdar unvanlarını kullanan Güney Mısırdaki bir hükümdarlık simgesi olarak beyaz ve uzun olan külah kullanıldığı bilinmektedir. Kuzey Mısır'da ise simge olarak kırmızı rengin ön planda olduğu bilinmektedir.⁴⁸

Mısır kültüründe genel olarak simgeciliğin ön planda olduğu bu simgesel alanın hükümdarlara yüklenen kutsiyet olduğu görülmektedir. Bu kutsiyet hükümdarların tanrı olduğu inancıyla pekiştirilerek halka sunulmuştur. Tanrı olarak görülen hükümdarların halk tarafından kabul edilmesi monarşinin gücünü arttırmış dolayısıyla 3000 yıl boyunca Mısır Devleti'nin varlığının sorgusuz kabulünü ve varlığını oluşturmuştur.

⁴⁵ Kuhrt, Amelie ve Dilek Şendil, **Eski Çağ'da Yakınoğu: Yaklaşık MÖ 3000-330**, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009, s. 172; Wilkinson, Toby AH, ve Ümit Hüsrev Yolsal, **Eski Mısır: MÖ 3000'den Kleopatra'ya Bir Uygarlığın Tarihi**, İstanbul: Say Yayınları, 2013, s.48.

⁴⁶ Kuhrt ve Şendil, **Eski Çağ'da Yakınoğu: Yaklaşık MÖ 3000-330**, s. 172- 175; Kuhrt & Şendil. **Eski Çağ'da Yakınoğu: Yaklaşık MÖ 3000-330**, s.172- 173; Brewer ve Emily Teeter, "Mısır ve Mısırlılar", s.42; Aydın, Ferhat. Antik Mısırdaki Din ve Siyaset İlişkisi, (**Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**). Dokuz Eylül Üniversitesi SBE, 2018, s. 113-114.

⁴⁷ Shaw, Ian, Paul T. Nicholson, ve Paul Nicholson. **British Museum dictionary of ancient Egypt. Published for the Trustees of the British Museum by British Museum Press**, 1995, s.204.

⁴⁸ Afet, İnan. "Eski Mısır Tarihi ve Medeniyeti", 1992, s.57-58.

Mısır monarşisinin oluşmasından önceki döneme ulaşmak istendiğinde Hiherokonpoli’te bulunan eserler kaynak oluşturmaktadır. Burada anlaşıldığı üzere Aşağı bölge ve Yukarı bölge arasında ilk kral olarak bilinen Narmer’den de önce çekişmelerin yaşandığı ifade edilmiştir.⁴⁹

Yukarı Mısır’da bulunan siyasi topluluklar özellikle Akrep Kral olarak bilinen Zekhen tarafından bir araya getirilerek merkezi bir birlik oluşturulmaya çalışılmıştır. Akrep Kral’ın bu girişimi başarılı olsa da Yukarı ve Aşağı Mısır arasında bir birlik oluşturamadığı da belirtilmelidir.⁵⁰

Narmer ile Akrep Kral arasında dönemsel olarak uzun yıllar bulunmamaktadır. Akrep Kralın girişimde bulunduğu tek merkezde Mısır’ın devletleştirilmesi kendisinden sonra gelen ve halefi olan Narmer döneminde hayata geçirilmiştir.⁵¹

Akrep Kral’ın toplama girişimi, Yukarı Mısır’ın Nil deltasının başladığı yerden itibaren bir merkezde gerçekleştiği bilinmektedir. Bu girişimin temel amacı, yukarı ve aşağı Mısır’ın birlikte yönetimini sağlamaktır. Bu, Mısır’ın simgesel tarihinde, her iki bölgenin tacının bir arada takılması şeklinde yorumlanır.⁵²

⁴⁹ Wilkinson ve Yolsal, **Eski Mısır: MÖ 3000’den Kleopatra’ya bir Uygarlığın Tarihi**, s. 49-51.

⁵⁰ Yavi, Ersal, ve Necla Yazıcıoğlu Yavi, **"Batı Medyası ve Kaynaklarına Göre Avrupa Birliğinin Ölenemeyen Düşüşü Türkiye’de Üstü Örtölmek İstenen Gerçekler."** İzmir: Yazıcı Yayınevi, 2004, s.15.

⁵¹ Yavi, Ersal, ve Necla Yazıcıoğlu Yavi, **"Batı Medyası ve Kaynaklarına Göre Avrupa Birliğinin Ölenemeyen Düşüşü Türkiye’de Üstü Örtölmek İstenen Gerçekler."** İzmir: Yazıcı Yayınevi, 2004, s.15.

⁵² Brewer ve Emily Teeter, **"Mısır ve Mısırlılar"**, s.41; İnan. **"Eski Mısır Tarihi**, s.59.

İKİNCİ BÖLÜM

HİTİT VE MISIR DEVLETLERİ ARASINDAKİ SİYASİ İLİŞKİLER

Uzun bir geçmişe dayanan Anadolu-Mısır arasındaki siyasi ve kültürel ilişkiler Hititler zamanına gelindiğinde en yoğun şekliyle yaşanmıştır. Bunun başlıca sebeplerinden biri her iki devletin izlemiş olduğu dış politikadan kaynaklanmaktadır. Her iki devletin de ekonomik kazançlar için hâkimiyet altında tutmaya çalıştığı Kuzey Suriye toprakları için izledikleri siyaset iki ülke arasında tarih boyunca inişli çıkışlı ilişkiler yaşanmasına sebep olmuştur.⁵³ Bu bağlamda, çalışmanın bu bölümünde genel olarak Hitit ve Mısır arasındaki siyasi ilişkilere değinilmiştir.

2.1. KADEŞ SAVAŞI ÖNCESİ HİTİT MISIR İLİŞKİLERİ

Tarihlerinin ilk yıllarında Hitit devleti ve Mısır devleti uluslararası sahnede önemli oyuncular olmamıştır. Anadolu'da yaşayan Hititler, komşuları Asurlular ve Babillilere kıyasla daha küçük ve daha az merkezileşmiş bir devlettir. Bu arada, Kuzey Afrika'daki Nil Vadisi boyunca yaşayan Mısırlılar, kendi medeniyetlerini inşa etmeye ve topraklarını genişletmeye odaklanmıştı. Bununla birlikte, her iki medeniyet zaman içerisinde güç ve nüfuz kazandıkça, birbirleriyle yakın temaslar kurmaya başlamıştır. Hititler ve Mısırlılar arasında kaydedilen en eski siyasi etkileşim örneklerinden biri, Firavun II. Amenhotep'in (MÖ 1427-1401) hükümdarlığı döneminde gerçekleşmiştir. Amenhotep, iki devlet arasında barışçıl ilişkiler kurmak amacıyla Hitit kralı II. Tudhaliya'ya bir elçi göndermiştir. Buna karşılık, Mısır'a kendi elçilerini gönderen Hititler tarafından karşılık verilmiştir⁵⁴.

Bu temasın ardından Hitit devleti ve Mısır devleti arasında daha yoğun bir diplomatik faaliyet dönemi başlamıştır. Firavun Thutmose III (MÖ 1479-1425) döneminde, iki devlet işbirliği ve karşılıklı destek için bir çerçeve oluşturan resmi bir ittifak anlaşması imzalanmıştır. Her iki taraf da iyi ilişkiler sürdürmenin faydalarını kabul ettiğinden, bu antlaşma sonraki yüzyıllar boyunca birkaç kez yenilenmiştir⁵⁵. Bu

⁵³ Süleyman Özkan, Ülkemizde Bulunmuş Eski Mısır Eserlerine Göre Anadolu-Mısır İlişkileri, **Tarih İncelemeleri**, Dergisi Cilt 22, Sayı 1, s. 79

⁵⁴ Mynářová, Jana. "Lost in translation. An Egyptological perspective on the Egyptian-Hittite treaties." *Annals of the Náprstek Museum*, 2014, s. 6.

⁵⁵ Hoffner, Harry A., **Letters from the Hittite kingdom**. Vol. 15. Society of Biblical Lit, 2009. S.65

antlaşmanın varlığına rağmen Hitit devleti ve Mısır devleti her zaman barışçıl ilişkiler sürdürememişlerdir.

Hitit devleti ve Mısır devleti arasındaki en önemli çatışmalardan biri Firavun Amenhotep III (MÖ 1386-1349) döneminde yaşanmıştır. Amenhotep III, topraklarının bazı kısımlarını ilhak etmek ve Anadolu'da bir Mısır varlığı kurmak amacıyla Hititlere karşı bir dizi askeri sefer başlatmıştır. Bu seferler nihayetinde başarısız olmuş ve Hititler yerlerini ve bağımsızlıklarını koruyabilmiştir⁵⁶.

Bu çatışma döneminden sonra Hitit devleti ve Mısır devleti göreceli bir barış ve işbirliği dönemine girmişlerdir. Düzenli ticaret ve kültürel alışverişlerde bulunmuşlardır. Bu bağlar zaman zaman siyasi evliliklerle güçlendirilmek istenmiştir. Bu işbirliği dönemi, daha sonra benimsediği Akhenaten adıyla tanınan Firavun Amenhotep IV (MÖ 1353-1336) döneminde zirveye ulaşmıştır⁵⁷.

Akhenaton, hükümdarlığı sırasında bir dizi radikal reform gerçekleştiren, oldukça sıra dışı bir Firavun olarak tanınmaktadır. Bu reformların en önemlilerinden biri, Akhenaten Mısır'ın geleneksel çok tanrılı dini yapısını, Güneş Tanrısı Aten merkezli tek tanrılı bir inanç sistemi ile değiştirmesi olmuştur. Akhenaten tek tanrılı inancını tüm bölgeye yaymaya çalışırken, din politikasındaki bu değişimin Hititler ve diğer komşu devletler için önemli etkileri olmuştur⁵⁸. Akhenaton'un dini inançlarını yayma çabalarına rağmen, Hititler ve diğer komşu devletler, onun din değiştirme girişimlerine büyük ölçüde direnmiştir. Mısır'daki iç siyasi istikrarsızlıkla birleşen bu direniş, sonunda Akhenaten'in reformlarının çökmesine ve geleneksel dini uygulamalara dönüşle sonuçlanmıştır.

Akhenaten'in düşüşünden sonra Hitit devleti ve Mısır devleti düzenli diplomatik ve ticari etkileşimler içinde olmaya devam etmişlerdir. Ancak bu göreceli barış dönemi, bir dizi dış tehdit ve iç mücadeleyle kesintiye uğramıştır. Bu dış tehditlerin en önemlilerinden biri, bölgede toprak ve nüfuzunu genişletmeye başlayan Asur İmparatorluğu'nun yükselişi olmuştur. Hem Hititler hem de Mısırlılar, Asurlular'ın artan gücünden endişe

⁵⁶ Broida, Marian, **Ancient Egyptians and Their Neighbors: An Activity Guide**. s. 37.

⁵⁷ Broida, Marian, **Ancient Egyptians and Their Neighbors: An Activity Guide**. s.38.

⁵⁸ Bickel, Susanne. "Concepts of Peace in Ancient Egypt." **Peace in the Ancient World: Concepts and Theories**, 2016, 43-66. s. 53.

duymaktaydı ve kendilerini potansiyel bir saldırıdan korumak için kendi savunmalarını güçlendirmeye çalışmışlardır⁵⁹.

Bu dış tehditlere ek olarak Hitit devleti ve Mısır devleti, istikrarlarını ve refahlarını tehdit eden iç zorluklarla da karşı karşıya kalmışlardır. Örneğin Hititler, kendi toprakları üzerinde kontrol sağlama yeteneklerini zayıflatan iç çatışmalar ve veraset sorunları ile mücadele etmek zorunda kalmışlardır. Aynı şekilde Mısırlılar da bölgede hâkimiyetlerini sürdürmelerini zorlaştıran bir dizi iç isyan ve siyasi istikrarsızlıkla uğraşmışlardır.⁶⁰

Bu zorluklara rağmen, Hitit devleti ve Mısır devleti bu dönemin büyük bölümünde nispeten istikrarlı bir ilişki sürdürmeyi başarmışlardır. Ticari ve diplomatik ilişkileri sürdürmeye devam ettiler ve hatta kendilerini dış tehditlerden daha iyi korumak için bir dizi askeri ittifak yapmışlardır⁶¹.

2.2. HİTİT DEVLETİNİN KUZEY SURIYE POLİTİKASI VE MİSİR İLİŞKİSİNE ETKİSİ

Ekonomisinin temeli tarım ve hayvancılığa dayanan Hititler siyasi güç ve varlıklarını sürdürebilmek için kesintisiz bir ekonomik kaynak arayışına girmişlerdir.⁶² Hititler aradıkları kaynağı kentleşme ve ticaret açısından oldukça gelişmiş olan Kuzey Suriye bölgesinde bulmuşlardır. Bu sebepten dolayı I. Hattuşili döneminden itibaren dış politikada Kuzey Suriye'nin hâkimiyeti üzerine yoğunlaşmıştır.⁶³

Geç Tunç Çağı'nda deniz ve kıyı ticaretinin ağırlıklı bir hale gelmesi ile Ugarit gibi önemli liman şehirlerine sahip olması Kuzey Suriye'yi ticari açıdan daha önemli bir hale getirmiştir.⁶⁴ Stratejik ve ekonomik önemini uzun yıllar boyunca koruyan bu bölge Antik Yakın Doğu'nun iki temel kültürü olan Mezopotamya ve Mısır tarafından çevrelenmiştir. Bölgenin sahip olduğu coğrafi özellikleri ekonomik açıdan önem kazanmasına ve etrafındaki siyasi güçler tarafından dikkat çekmesine neden olmuştur. Bu coğrafi faktörlerin başında nehirler gelmektedir. Örnek olarak Lübnan'dan doğan ve

⁵⁹ Bickel, Susanne. "Concepts of Peace in Ancient Egypt. s. 42

⁶⁰ Bickel, Susanne. "Concepts of Peace in Ancient Egypt. s. 45

⁶¹ Bickel, Susanne. "Concepts of Peace in Ancient Egypt. s.45

⁶² Fatma Sevinç Erbaşı, Arzu Gezmez, Hitit Eski Krallık Döneminde Suriye Politikası ve Mısır İle İlişkiler, **Avrasya Uluslararası Araştırma Dergisi**, Cilt 11, Sayı, 34, s. 173–174

⁶³ Ahmet Ünal, **Eski Anadolu Siyasi Tarihi**, Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları, 2018, s. 364

⁶⁴ Fatma Sevinç Erbaşı, Arzu Gezmez, Hitit Eski Krallık Döneminde Suriye Politikası ve Mısır İle İlişkiler, **Avrasya Uluslararası Araştırma Dergisi**, Cilt 11, Sayı, 34, s. 174

Akdeniz'e dökülen Asi Nehri, bölgenin tarımsal üretimi için son derece önemlidir. Diğer yandan, dünya tarihini değiştiren ve medeniyetleri yükselten Fırat Nehri de Doğu Anadolu'dan Anadolu'nun Güneydoğusuna ve oradan da Suriye topraklarına doğru akmaktadır.⁶⁵ Bölgenin büyük kısmı çöllerden oluşmasına rağmen, kıyı bölgelerinde tarıma elverişli arazileri de bulunmaktadır. Bölgenin başka bir özelliği de denize erişimi olan bazı limanları içeren ticaret ağlarıdır. Bugünkü Afganistan, Tacikistan ve daha doğusundan gelen ticaret yolları, Zagros Dağları ve Mezopotamya'daki Dicle Nehri'ni geçerek Fırat Nehri kıyısındaki şehirlerin önünden ilerleyip, Doğu Akdeniz kıyısındaki limanlara ulaşmıştır. Oradan, Alaşhiya (Kıbrıs) dâhil olan ticaret yolu, deniz yoluyla Orta Akdeniz limanlarına ulaşmıştır. Bu nedenle, bu kadar önemli bir rotada bulunan Suriye bölgesi, Antik Yakın Doğu'nun tarihinde birçok devlet için cazip hale gelmiştir.⁶⁶

Hititler bilindiği üzere M.Ö. 2. binyılda Anadolu'daki şehir devletlerinin siyasi dokusunu yeniden şekillendirip birleştirerek, izlediği politikalar sayesinde önce Anadolu'da sonra da Anadolu'nun dışında hâkimiyet alanını genişletmiştir. İzlediği başarılı dış politikası sayesinde egemenliğini Kuzey Suriye bölgesine kadar genişletmeyi başarmıştır. Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nın sona ermesiyle birlikte Mezopotamya'nın Anadolu ile ticari ilişkileri kesintiye uğramıştır. İki bölge arasında ticaretin devamı ve ekonomisinin durumunu gözeten Hitit devleti siyasi olarak Kuzey Suriye topraklarını fethedilecek ve kontrol altında tutulması gereken bir bölge olarak görmüşlerdir.⁶⁷ Ancak bölgenin stratejik ve ekonomik öneminin farkında olan yalnızca Hititler değildi. Hititler dışında bu bölgeye hâkim olmak isteyen başka güçler de bulunmaktaydı. Bu bağlamda, bu bölge üzerinde hâkimiyet kurmak ve bölgeyi kontrol altına almak isteyen devletlerden biri de Mısır olmuştur.

Mısır Devleti'nin Anadolu'nun yanı sıra Ege, Libya, Kıbrıs, Filistin, Suriye ve Mezopotamya devletleriyle de çoğu ticari olmak üzere bir takım ilişkileri bulunmaktaydı. Mısır, kuruluşundan itibaren ticari faaliyetlerini Suriye'nin Akdeniz kıyısındaki şehirleri üzerinden yürütmüştür. Bu nedenle, Mısır'ın temel ekonomik hedeflerinden biri, Suriye ve Filistin'e hâkim olup, iş gücü kaynağına ve haraç alabileceği zengin şehirleri ele

⁶⁵ 1 Ö. Sir Gavaz, "Hitit İmparatorluğunun Suriye ve Yukarı Mezopotamya Ticaret Yolları Üzerindeki Hâkimiyet Politikası", **ICANAS**, Ankara, 2012, s.2819.

⁶⁶ J. G. Mcqueen, **Hititler ve Hitit Çağında Anadolu**, Ankara, 2013, s. 39.

⁶⁷ J. G. Mcqueen, **a.g.e**, s. 39–40

geçirip, mallarının Levant pazarında kolayca dolaşmasını sağlamaktı. Hem Hitit hem de Mısır devletlerinin ekonomik ve dolayısıyla siyasi çıkarlarının aynı bölgede olması, kaçınılmaz olarak her iki devleti karşı karşıya getirmiştir.⁶⁸

İlk başlarda oldukça sakin olarak nitelenebilecek ve değerlendirilebilecek olan Hitit-Mısır arasında siyasi ilişkiler, Hitit kralı I. Šuppiluliuma döneminde gerginleşmiştir ve Kadeş Savaşı'na varan süreci hazırlamıştır. Bu amansız mücadele boyunca yaşanan olaylar nihayetinde M.Ö. 1274 yılında Hitit hükümdarı II. Muvatalli ve Mısır firavunu II. Ramses'in Kadeş 'te savaşmalarına neden olmuştur. Antik dünya tarihi bakımından çok önemli olan bu savaştan sonra ise M.Ö. 1296 tarihli bölgenin siyasi dinamiklerini derinden etkileyen Hitit-Mısır barış antlaşması düzenlenmiştir.⁶⁹

M.Ö. II. binyılın ikinci yarısında Yakındoğu'daki süper güçlerden biri olan Hititler, Suriye bölgesine önem vermişlerdir. İlk başta bölgenin hâkimiyeti için Hurriler ile savaşmışlardır, ardından Hurrileri tek çatı altında birleştiren Mitanni Devleti ile karşı karşıya gelmişlerdir. Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda bile önemi fark edilen bölge için Anadolu'da merkezi bir ittifak kurma girişiminde bulunan Anitta'nın bu bölgede bir hâkimiyet kurma girişimi olduğu bilinmektedir. Hitit Devleti'nin ilk döneminde I. Hattuşili ve halefi I. Murşili bölgede baskın bir Mısır varlığı yokken Suriye bölgesine yönelik başarılı seferler düzenlemişlerdir. Bu durum Mısır'ın bu bölgeye karşı kayıtsız olmasından ziyade, Mısır'da yaşanan iç karışıklıklar ile açıklanabilir.

Hititler, Suriye'de hızla başlattıkları harekâtlarını iç sorunlar nedeniyle sürdüremez hale gelince, Mitanni Devleti bölgede güç kazanmaya başlamıştır. Suriye bölgesine askeri seferler ilk olarak Firavun I. Thutmose zamanında başlatılmışsa da bu girişimler Mısır ve Mitanni'yi karşı karşıya getirmiş ve bu dönemde Hititler, Mısır ile temastan kaçınarak önemli atılımlar yapmamışlardır. Mısır'ın en güçlü ve yayılmacı firavunlarından biri olan III. Thutmosis zamanında durum değişmiştir. Firavunun art arda kazandığı zaferler, Hititlerin Yakındoğu'nun diğer devletlerinin yanı sıra Mısır ile de iletişim kurmasının yolunu açmıştır. Böylece Hititler ile Mısır arasında ilk diplomatik girişim yaşanmıştır. Dönemin koşulları, Hitit devletini Mısır devleti ile diplomatik ilişki kurmaya zorlamıştır

⁶⁸ E. Hornung, **Mısır Tarihi**, İstanbul, 2004, s. 14.

⁶⁹ D. Sürenhagen, "Forerunners of Hattusili-Ramesses Treaty", **BMSAES (Online Dergi)**, 2006, 6 Sayı, s.59.

ve Kuruştama şehrinden bir grup insanın askeri destek birliği olarak Mısır'a gönderilmesiyle bir antlaşma imzalanmıştır. Bu antlaşma, Hitit-Mısır sınırını da belirlediği düşünülmektedir. Ancak Hititler, en kötü zamanlarında bile Suriye'yi gözden çıkarmak istemediğinden, Mitanni Devleti ile olduğu gibi Mısır'la da gerginlik yaşamıştır. Mısır ve Mitanni, politik evliliklerle ittifaklarını pekiştirdikçe birbirlerine yakınlaşmıştır. Hitit Devleti zayıfladığında, Firavun III. Amenofis Anadolu'daki krallarla yazışmalara başlamıştır. Ancak I. Şuppiluliuma liderliğindeki Hitit orduları Anadolu'daki birliği sağlamıştır ve Hitit-Mısır ilişkileri farklı bir seyir izlemiştir. Hitit ve Mısır arasında sıcak çatışma yaşanmamıştır, ancak ilişkilerin arkasında tetikte olma durumu hissedilmiştir. Bu süreçte müzakere ve antlaşmalarla iletişim halinde olunmuştur.

Hititlerin Kuzey Suriye politikaları, devletin kuruluş yıllarına kadar uzanmaktadır. İlk büyük kralı I. Hattuşili, tahta çıktıktan sonra Anadolu'daki güvenliğini sağladıktan sonra Kuzey Suriye bölgesine bir sefer düzenlemiştir.⁷⁰

Hititlerin Anadolu dışındaki hâkimiyet alanını genişletmeleri hem devletin prestijini artırmada hem de, ekonomik fayda sağlaması açısından önemli bir gelir kaynağı olarak görülmekteydi. Bu nedenle Hitit Devleti, Babil'den Fırat Vadisi boyunca ilerleyen ticaret yolunun denetimine dair bir politika benimsemiştir.⁷¹ Bu politika sayesinde Hitit Devleti, ihtiyacı olan kaynaklara erişebilirken, kendi politik çıkarları doğrultusunda bu kaynakları yönlendirebilecekti.⁷² Bu ticaret yolunun denetimine dair alınan kararlar, I. Hattuşili ve haleflerinin politikalarının temelini belirlemiştir.

I. Hattuşili'nin evlat edinerek tahtı bıraktığı torunu I. Murşili, selefi I. Hattuşili'nin başlattığı Kuzey Suriye politikasını sürdürerek bu topraklar üzerinde başarılı seferler gerçekleştirmiştir.⁷³ Hurriler ile savaşılmış ve onların yayılmaları engellenmeye çalışılmıştır. Halep kenti ele geçirilerek Babil'e kadar ilerlenmiş ve Hitit Devleti'nin hâkimiyet alanı genişletilmiştir.⁷⁴ Bu bağlamda, I. Murşili döneminde de ticaret yollarının denetimlerine sahip olma ve değerli madenlere erişebilme isteği Hitit Devleti'nin önemli

⁷⁰ A. Khurt, **a.g.e.**, s. 318-319

⁷¹ J. G. Mcqueen, **Hititler ve Hitit Çağında Anadolu**, Ankara, 2013, s. 39.

⁷² Ö. Sir Gavaz, "Hitit İmparatorluğunun Suriye ve Yukarı Mezopotamya Ticaret Yolları Üzerindeki Hakimiyet Politikası", **ICANAS**, Ankara, 2012, s.2821.

⁷³ A. Khurt, **Eski Çağ'da Yakın Doğu M.Ö. 3000-330**, İstanbul, 2009, s. 319.

⁷⁴ H. Peker, Suriye Üzerindeki Hitit Hakimiyetinin Kurulması: M.Ö. II. Binyılda Eski Yakın Doğu'da Süper Güçler ve Küçük Devletler, **(Yayımlanmamış Doktora Tezi)**. İstanbul Üniversitesi SBE, 2009, s.43-45.

politikalarından biri olarak devam etmiştir.⁷⁵ Bu dönemde Hitit-Mısır arasındaki ilişkilerin varlığının kanıtlarından biri Boğazköy'de ele geçirilmiştir. Muhtemelen I. Murşili dönemine ait olan obsidyenden yapılan bir vazoya ait olduğu düşünülen parçada, 15. hanedan firavunu Hian'ın ismi ve ünvanları yer almaktadır. Bu bulgu, ticari veya siyasi ilişkilerin varlığına dair ipuçları göstermektedir.⁷⁶

Murşili'nin Babil seferi dönüşünde bir suikast ile öldürülmüştür.⁷⁷ Onun ölümünün ardından Hitit Devleti uzun sürecek bir kargaşa dönemine girmiş, ülkedeki taht mücadeleleri toprak ve itibar kaybına yol açmıştır.⁷⁸ Bu kargaşa sonrası tahta geçen yeni kral Telipinu devleti daha istikrarlı hale getirmek için bazı yasal düzenlemeler yapmıştır. Ancak Kizzuwatna kralı İşputahşu ile yapılan bir anlaşmadan Telipinu'nun bazı diplomatik girişimlerle dış politika konusunda adımlar attığı görülmektedir.⁷⁹

I. Şuppiluliuma döneminde, Mitanni Devleti'nin güçlü yapısı Yukarı Mezopotamya ve Kuzey Suriye'de Hitit Devleti'nin etki alanını genişletmesini engellemiştir. Bu nedenle Kuzey Suriye hâkimiyeti için Mitanni Devleti'nin kontrol altına alınması önemliydi.⁸⁰ Mitanni, Kargamış kralı Şarri-Kuşuh tarafından I. Şuppiluliuma'nın emriyle ele geçirilmiş ve bu sayede bölgedeki Hitit egemenliği sağlanmıştır.⁸¹ Ayrıca, Mattiwaza Mitanni kralı statüsüne getirilmiş ve I. Şuppiluliuma, kızını bu kral ile evlendirerek Mitanni'yi Hitit Devleti'ne bağlı hale getirmiştir.⁸² Başlangıçta Mitanni'ye bağlı bir vassal iken, Mitanni'den koparak bağımsız hale gelen ve başarılı politikalarıyla bölgedeki Hitit egemenliğini tehdit eden Asur Devleti'ne karşı I. Şuppiluliuma, Mitanni'yi tampon bölge haline getirmiştir.⁸³ Ayrıca Babil Devleti ile anlaşma yaparak Babilli bir kraliçeyi kendine eş olarak almıştır ve aradaki ilişkileri güçlendirmiştir.⁸⁴ I. Şuppiluliuma, Suriye'deki dini merkez olan Halep şehrine de oğlu Telepinu'yu kral olarak atamıştır. Bölgedeki yerel

⁷⁵ A. Khurt, **Eski Çağ'da Yakın Doğu M.Ö. 3000-330**, İstanbul, 2009, s. 320

⁷⁶ A. Khurt, **Eski Çağ'da Yakın Doğu M.Ö. 3000-330**, İstanbul, 2009, s. 321

⁷⁷ H. Peker, Suriye Üzerindeki Hitit Hakimiyetinin Kurulması: M.Ö. II. Binyılda Eski Yakın Doğu'da Süper Güçler ve Küçük Devletler, (**Yayımlanmamış Doktora Tezi**). İstanbul Üniversitesi SBE, 2009, s.65.

⁷⁸ A.Dinçol, "Hititler" **Anadolu Uygarlıkları: Görsel Anadolu Tarihi Ansiklopedisi**, İstanbul, 1982, s. 30.

⁷⁹ Dinçol, **a.g.e.**, , 30-31.

⁸⁰ Ö. Sir Gavaz, "Hitit İmparatorluğunun Suriye ve Yukarı Mezopotamya Ticaret Yolları Üzerindeki Hakimiyet Politikası", **ICANAS**, Ankara, 2012, s. 2825.

⁸¹ H. Klengel, Syria 3000 to 300 B. C., **A Handbook of Political History**, Berlin, 1992, s. 121

⁸² G. Karauğuz, Hitit Devletinin Siyasi Antlaşma Metinleri, Konya, 2002 s. 204.

⁸³ A. Khurt, **Eski Çağ'da Yakın Doğu M.Ö. 3000-330**, İstanbul, 2009, s. 332

⁸⁴ H. Klengel, Syria 3000 to 300 B. C., **A Handbook of Political History**, Berlin, 1992, s.114.

krallıklar sürekli el değiştirirken, Mısır ve Mitanni'nin denetimi altında olan bölgedeki krallıkların politikaları da bu iki güce göre şekillenmekteydi.

Ancak I. Šuppiluliuma, Suriye'ye yaptığı ilk sefer sonucunda devletin sınırlarını genişleterek Kuzey Suriye'deki krallıkların Hititlerin kontrolüne geçmesini sağlamıştır. Hititlerin bölgedeki yayılımından endişe duyan bazı yerel beylikler durumu dönemin Mısır firavununa bildirerek yardım istemişlerdir. Konu ilgili detaylı bilgiler Amarna arşivinde yer alan diplomatik yazışmalardan öğrenilmektedir.⁸⁵ Diğer taraftan bölgedeki en önemli ticaret merkezleri arasında olan Ugarit, I. Šuppiluliuma'nın tahta çıkmasına kadar Mısır'ın etkisi altında kalmıştır.⁸⁶ Ancak Ugarit II. Niqmadu döneminde bölgede bulunan diğer krallıkların baskıları sonucu Hititlerden yardım istemiştir ve bunun sonucunda I. Šuppiluliuma ile II. Niqmadu arasında bir antlaşma imzalanmıştır.⁸⁷ Suriye'nin kuzeyindeki bu önemli bölge Hititlerin kontrolüne girmiş ve Ugarit, Mezopotamya, Mısır, Ege, Anadolu ve Suriye-Filistin ile ticari faaliyetleri yürüten Kuzey Suriye için önemli bir bölge olması nedeniyle devlet politikasının merkezi haline gelmiştir.⁸⁸ Bu bölgenin Hitit devleti hâkimiyetine dâhil edilmesi, Hititlerin bölgedeki ticaret yollarına denetim ve hâkimiyet kurmasını sağlamıştır bu da Hitit Devleti'nin ekonomik güç elde etmesine katkıda bulunmuştur.

I. Šuppiluliuma döneminde Hitit Devleti'nin Suriye bölgesinde elde ettiği başarılar sonucunda Mısır Devleti'ne doğrudan komşu olması, Hititler ile Mısır'ın bu bölgedeki çıkarlarının çatışması ve ilişkilerinin kötüleşmesine neden olmuştur. Ancak kötüleşen bu ilişkilere rağmen diplomatik bakımdan barışçıl sayılabilecek bir politika izlenmiştir. I. Šuppiluliuma'nın Kuzey Suriye ve Yukarı Mezopotamya'ya yayılmasından sonra bir süre Mısır ile dostane ilişkileri olmuştur ve Mısır ile ilişkileri koparmamak için Mısır'ın kontrolündeki yerlere saldırmayı düşünmemiştir.⁸⁹

⁸⁵ Ö. Sir Gavaz, "Hitit İmparatorluğunun Suriye ve Yukarı Mezopotamya Ticaret Yolları Üzerindeki Hakimiyet Politikası", **ICSNAS**, Ankara, 2012, s. 2826.

⁸⁶ I. Singer, A Political History of Ugarit, **Handbook of Ugaritic Studies**, Leiden, 1999, s. 624.

⁸⁷ H. Klengel, Syria 3000 to 300 B. C. A **Handbook of Political History**, Berlin, 1992, s. 106.

⁸⁸ G. Beckman, "Hittite Administration in Syria in the Light of the Textes from Hattuša, Ugarit and Emar" *Bibliotheca Mesopotamica* 25, Malibu, 1992, s. 43.

⁸⁹ K. Kitchen, **Šuppiluliuma and the Amarna Pharaohs**, Liverpool, 1962, s. 13 vd.

Bir diğerk önemli merkezlerden biri olan Kadeş, Mısır egemenliğindeyken daha sonra Hitit kontrolüne geçmiştir.⁹⁰ Ancak bu hâkimiyet çok uzun sürmemiş ve I. Şuppiluliuma, devletin kuruluşundan bu yana sorun çıkaran Kuzey Anadolu'daki Kaşka saldırılarını bertaraf etmek için sefer düzenlerken, durumu fırsat bilen Mısır birlikleri Kadeş'e saldırı başlatmıştır.⁹¹ Bu adıma karşılık olarak I. Şuppiluliuma Amka bölgesine bir saldırı gerçekleştirmiştir. Dolayısıyla I. Şuppiluliuma'nın Amka'ya saldırmasıyla Hitit-Mısır ilişkileri daha da sorunlu hale gelmiştir.⁹²

Sonraki dönemlerde Mısır'da bazı sorunlar baş göstermiştir. Firavun Tutankamun'un erken yaşta ölümünden sonra ülkede tahtla ilgili sorunlar yaşanmıştır. Bu taht problemlerine karşılık Mısır kraliçesi I. Şuppiluliuma'ya gönderdiği bir mektupta Hititli bir prensin Mısır'a gönderilerek tahta geçmesinden bahsedilir.⁹³ Kraliçe, Hitit kralına şunu yazmıştır: “... Kocam öldü, bir oğlum da yok. Senin ise birçok oğlun olduğu söyleniyor. Sen oğullarından birini bana gönder, o benim kocam olsun”⁹⁴

Fakat bu olaya şüpheyile yaklaşan Kral Şuppiluliuma, kandırılma ihtimaline karşı büyük odabaşı Hattuša-ziti'yi Mısır'a göndererek olayın aslını öğrenmek istemiştir. Bunun üzerine Mısır kraliçesi I.Şuppiluliuma'ya kendisine inanmadığından dolayı üzüntüsünü ifade ettiği ikinci bir mektup yazmıştır. Bu mektubunda ise şunları söylemektedir:

*“Neden beni aldatacaklar diyorsun? Eğer bir oğlum olsaydı bir yabancıya yazıp sıkıntıyı açığa vurur muydum? Sen benden kuşkulaniyorsun! Kocam öldü ve bir oğlum yok. Halktan biri ile mi evleneyim? Senden başkasına yazmadım. Herkes senin birçok oğlun olduğunu söylüyor; birini bana ver. O benim kocam olacak, Mısır'ı idare edecek.”*⁹⁵

Bunun üzerine Hatti kralı, oğlu Zananza'yı firavun olması için Mısır'a göndermişse de Hitit prensi Mısır tahtına çıkamadan suikastçiler tarafından öldürülmüştür. Bu olayın ardından II. Mursili'nin yıllıklarından öğrenildiği kadarıyla I. Şuppiluliuma, intikam almak için Mısır üzerine bir sefer düzenlemiştir. Ancak bazı uzmanlar bu seferin

⁹⁰ H. Klengel, Syria 3000 to 300 B. C. A **Handbook of Political History**, Berlin, 1992 159.

⁹¹ H. Klengel, **a.g.e.**, s. 160.

⁹² Ö. Sir Gavaz, “Hitit İmparatorluğunun Suriye ve Yukarı Mezopotamya Ticaret Yolları Üzerindeki Hakimiyet Politikası”, **ICANAS**, Ankara, 2012, s. 2828.

⁹³ A. Khurt, **Eski Çağ'da Yakın Doğu M.Ö. 3000-330**, İstanbul, 2009, s. 332.

⁹⁴ E. Akurgal, **Anadolu Uygarlıkları**, İstanbul, 1987, s. 76.

⁹⁵ E. Akurgal, **a.g.e.** s. 76.

doğrudan Mısır üzerine değil, Suriye'de Mısır yönetimindeki devletlere yapıldığını belirtmektedir.⁹⁶

Bu olayın ardından Hitit ve Mısır devletleri arasındaki ilişkiler gerginleşerek M.Ö. 1275'te Kadeş Savaşı'na neden olmuştur. Kargamış ve Mitanni'nin ardından Suriye'nin kuzeyinde Mısır ile sınıra sahip olan ve Mısır ile Hititler arasında devamlı olarak çatışmalara konu olan Amurru Devleti'nin de, I. Šuppiluliuma ile yapılan anlaşma sonrasında Hititlerin egemenliğine girmesi ve bu sayede Hitit Devleti'nin güney sınırını Abina şehrine kadar genişlemesi mümkün olmuştur.⁹⁷

Amurru, Suriye'de bulunan ticaret yollarının kontrolünde özel bir rol oynamaktaydı.⁹⁸ Mısır Devleti'nin Asya topraklarıyla ilgili genel stratejisiyle bağlantılı olarak, Akdeniz kıyısındaki ve Orta Suriye'den Fırat'a kadar uzanan bölgedeki ticaret merkezleri üzerinde ticaret kontrolünü güvence altına almak önemliydi, dolayısıyla Amurru eyaleti Mısır'ın bölgede geliştireceği strateji açısından büyük önem taşımaktaydı. Tüm bu nedenlerden dolayı Hititlerin egemenliğine giren Amurru yüzünden Mısır Devleti'nin ticari faaliyetleri baltalanmıştır. Amurru üzerinden Mısır'a geçerek ticaret faaliyetlerini yürüten ticaret gemileri, artık Alaşya üzerinden Mısır'a geçmek zorunda kalmıştır.⁹⁹ Görüldüğü üzere, Hititlerin bu bölgede artan faaliyetleri, hem yerel krallıkların hem de büyük devletlerin izlediği bazı politikalarda değişikliğe neden olmuştur. I. Šuppiluliuma döneminde Kuzey Suriye bölgesindeki egemenlik Mısır'ı büyük oranda etkilese de, iki devlet arasındaki gerginlik devam ederken bile resmi çerçevede barış içinde oldukları açıktır.¹⁰⁰

Šuppiluliuma'nın ardından tahta çıkan Arnuwanda'nın ölümüyle Hitit Devleti'nde bir iktidar boşluğu oluşmuştur. Sonrasında ise II. Murşili Hitit tahtına geçmiştir. Hititler II. Murşili döneminde Suriye'nin kuzeyinde bir miktar ilerleme sağlasalar da bölgedeki hâkimiyet istikrarla sürdürülememiştir. Bu dönemde 18. sülalenin sona ermesi ve tahtla ilgili karışıklık Mısır'ın Suriye bölgesinde zayıf kalmasına yol açsa da Tuthankamon'un

⁹⁶ E. Akurgal, **Anadolu Uygarlıkları**, İstanbul, 1987, s. 76.

⁹⁷ F. Kınal, **Eski Anadolu Tarihi**, Ankara, 1998, s. 106.

⁹⁸ H. Klengel, **Syria 3000 to 300 B. C. A. Handbook of Political History**, Berlin, 1992, s. 113

⁹⁹ Moran, W. L., **The Amarna Letters**, Baltimore- Maryland: The Johns Hopkins University Press, 1992, s. 188-190.

¹⁰⁰ W. J. Murnane, **"Imperial Egypt and the Limits of Power"**, Amarna Diplomacy, The Beginnings of International Relations, Baltimore-Maryland, 2000, s. 110.

halefi olan Ay'ın ölmesiyle Mısır tahtına 19. sülalenin ilk firavunu Horemheb tahta geçmiştir. Horemheb tahta geçer geçmez hemen Suriye bölgesinde askeri operasyonlarına başlamıştır.¹⁰¹ 19. sülalenin Mısır devleti yönetimi ele geçirmesiyle iç karışıklıklardan kurtulan Mısır, Suriye üzerinde tekrar kontrolü ele geçirmek için faaliyetlere başlamıştır. Bu durum Hitit ve Mısır devletleri arasında gerilimi artırmıştır.

Kadeş Savaşı öncesi dönemdeki Hitit-Mısır ilişkileri, Kadeş Savaşı'na varan uzun sürecin bir parçasıdır.

2.3. KADEŞ SAVAŞI

Mısır tarihindeki en önemli hanedanlıklarından biri olan 19. sülale döneminde Hititler ve Mısırlar arasındaki ilişkiler oldukça yoğun yaşanmıştır. Mısır'ın firavunu olan Horemheb'in çocuğu olmadığı için veziri Piramesse'yi halefi olarak atamıştır.¹⁰² Horemheb'in ölümünden sonra vezir Piramesse I. Ramses ismini alarak Mısır firavunu olmuştur. Fakat tahta çıktıktan sadece bir yıl sonrasında ölünce ve yerine I. Seti geçmiştir.¹⁰³ I. Seti, Kuzey Suriye bölgesinde kaybedilen hâkimiyeti yeniden ele geçirmek için askeri faaliyetlere öncelik verip Suriye bölgesine seferler düzenlemiştir. I. Seti'den sonra Mısır tahtına geçen II. Ramses altmış yedi yıl Mısır tahtını yönetmiştir.¹⁰⁴

II. Muvatalli döneminde Mısır ile Hititler arasında zaten gergin olan ilişkiler kırılma noktasına gelmiş ve çatışmalara dönüşmüştür. Mısır'ın önemli bölgelerinden biri olan Karnak'taki tapınakta I. Seti'nin başarılarını anlatan yazıtlar ve rölyefler vardır; bunlar arasında Hititlere karşı yapılan bir savaşın anlatıldığı bir yazıt da yer almaktadır.¹⁰⁵ Karnak'taki savaş anıtı, Amurru ve Kadeş vasal krallıklarının I. Seti'ye nasıl teslim olduğundan bahseder.¹⁰⁶ Karnak'taki yazıtta, rakip Hitit Devleti ile nasıl savaşıldığı ve tanrılar sayesinde nasıl zafer kazanıldığı şöyle anlatılır:

“...güçlü boğa, [kalkık] boynuzlu, [güçlü] yürekli, Asyalılar'ı vurmuş, Hititler'i alt etmiş, liderlerini öldürmüş, kanlarını akıtmış, ateşin dili gibi üzerlerine gitmiş, onları hiç olmadığı kadar... Mısır'ı bilmeyen ülkelerin liderlerini, majeste esir aldı... Majeste bu ülkeleri mahvettiğinde, zafer geri

¹⁰¹ T. Bryce, **The Kingdom of Hittites**, Oxford, 2005, s. 221-222.

¹⁰² E. Hornung, **Mısır Tarihi**, İstanbul, 2004, s. 113-114.

¹⁰³ E. Hornung, **a.g.e.**, s. 114-115.

¹⁰⁴ E. Hornung, **a.g.e.**, s. 115-

¹⁰⁵ W. J. Murnane, **The Road to Kadesh**, Chicago, 1990, s. 54.

¹⁰⁶ T. Bryce, **The Kingdom of Hittites**, Oxford, 2005, s. 229-230

döndü. O, Hatti Ülkesi'ne şiddetli bir darbe indirdi, korkak asileri vazgeçirdi”¹⁰⁷

Bu yazıttan da anlaşılacağı gibi, I. Seti'nin Suriye'ye seferi başarı ile sonuçlanmıştır.

Hitit kaynaklarında savaş hakkında fazla bilgi bulunmamakla birlikte Mısır'da bu savaşın on üç raporu bilinmektedir.¹⁰⁸ Bunların içinde rölyef yazıtları, uzun bir edebi papirüs anlatısı ve daha kısa bir haber kaynağı bulunmaktadır.¹⁰⁹ Bu kaynaklardan anlaşıldığı gibi Ramses'in Kadeş Savaşı'nı bir propaganda aracı olarak kullanmaya çalışmış olabileceğini ileri sürülmüştür.

Mısır'daki Abydos, Luksor ve Abu Simbel tapınaklarında, Thebes'teki Ramses'in sütunlarındaki kabartmalarda, firavun Ramses'i öven ve savaştan bahseden anlatılar yer almaktadır.¹¹⁰ Ancak büyük Hitit kralının savaştan sonra Tarhuntaşša ya da Hattuša'da savaşla ilgili herhangi bir eserin olup olmadığı veya bir tabletin yazılıp yazılmadığı bilinmemektedir. Ancak Šaušgamuwa Antlaşması'nda bahsedilen Hitit-Mısır savaşı, Kadeş Savaşı olduğu düşünülürse, Hititlerin savaştan galip çıktığı ileri sürülebilir.¹¹¹ Adı geçen Mısır kaynaklarına ek olarak Ugarit'te bulunan ve Ramses'in savaştan sonra Suriye'ye yaptığı seferlerden bahseden bir mektupta Kadeş Savaşı'ndan bahsedilmektedir.¹¹²

Mısır kaynaklarından elde edilen bilgilere göre, Hititler Mısır'la savaşa vasal krallıklarının da dahil olduğu bir orduyla katılmıştır. Ramses'in belirttiği edebi metinde, tüm Hatti ülkesinin savaşa girdiği ve ayrıca yabancı ülkelerin de savaşa dahil olduğu belirtilmektedir. Bu yabancı ülkeler arasında şunlar bulunmaktadır: Alše, Kaška (kuzeyde), Aravanna, Dardaniya, Masa, Asuva, Qabasu, Karkisa, Pitašša, Lukka, Kizzuvatna, Naharin, Ugarit, Nuhašše, Kadeş ve (M)ušnatu, Kargamış, Halep

¹⁰⁷ T. Bryce, a.g.e., s. 229-230. M. Alpaslan, II. Muvatalli ve Dönemi, **(Yayımlanmamış Doktora Tezi)**, İstanbul Üniversitesi SBE, 2007, s. 134.

¹⁰⁸ M. Alpaslan, II. Muvatalli ve Dönemi, **(Yayımlanmamış Doktora Tezi)**, İstanbul Üniversitesi SBE, 2007, s. 139. Detaylı bilgi için bkn: A. Gardiner, *The Kadesh Inscriptions of Ramesses II*, Oxford, 1960.

¹⁰⁹ M. Alpaslan, a.g.e., s. 139.

¹¹⁰ 4 M. Alpaslan, II. Muvatalli ve Dönemi, **(Yayımlanmamış Doktora Tezi)**, İstanbul Üniversitesi SBE, 2007, s. 139.

¹¹¹ C. Kühnle, H. Otten, **Der Šaušgamuwa-Vertrag, (StBoT 16)**, Wiesbaden, 1971, s. 6-9

¹¹² H. Klengel, **Geschichte des hethitischen Reiches**, Leiden, 1999, s. 204, 216. Ugaritica V, No. 20.

krallıklarıdır.¹¹³ Bu bilgilere göre, Hititlerin müttefikleri ve vasal krallıkları da dahil olmak üzere geniş bir ittifak kurarak savaşa girdiği görülmektedir. Bu durum, Hititlerin politik güçlerini ve etki alanlarını genişletme amacını yansıtmaktadır. Savaşa katılan bu farklı ülkelerin coğrafi olarak çeşitli bölgeleri temsil ettiği ve Hititlerin stratejik bir ittifak kurarak bölgesel hâkimiyetlerini sağlamlaştırmayı hedeflediği söylenebilir.

Kadeş Savaşı ile ilgili eserlerde, bu savaşın nasıl gerçekleştiği ile alakalı detaylı bilgi vermektedir. Mısır anlatımına göre, Nisan başında, ikinci yaz ayının dokuzuncu günü, başkent Piramessa'dan yola çıkan Ramses'in ordusu, Kadeş'in güneyindeki Lübnan ile Anti Lübnan arasında bulunan Şabtuna şehrine varmışlardır.¹¹⁴

Hitit ordusunun nehri geçmesiyle saldırı başlamıştır. Mısır kaynaklarına göre Hitit ordusu 37.000 yaya ve 3.500 arabalı askere sahipti.¹¹⁵ Ptah ve Set'in birlikleri geride ve uzakta kaldığından dolayı, Ramses'in ordusu ikiye ayrılmıştır. "II. Ramses, Kadeş Kalesi'nin kuzeybatısında mevzi almıştır, öte yandan II. Muwatalli ordusunu Asi nehrinin karşısına geçirmiş ve kuzeye giden Ptah ve Set birliklerine saldırmıştır; bunun üzerine Ramses saldırı haberini duyunca dağılmış ordusunu birleştirmek için büyük çaba harcamış, ancak anlaşıldığı üzere pek başarılı olamamıştır."¹¹⁶

Ramses'in hükümdarlığı döneminden günümüze kalan edebi metinde, Muwatalli'nin savaşın ardından bir elçi gönderdiğinden bahsedilmektedir. Buna göre Ramses'e "*barış savaşmaktan iyidir, bize hayat soluğu ver*" mesajı iletilmiştir.¹¹⁷ Bunun üzerine Ramses'in, "*barış iyidir*" diyerek bir cevap verdiği ve böylece savaşın bittiği belirtilmektedir.¹¹⁸

Hititler, iki ülke arasındaki savaşta önemli etkenlerden biri olan Amurra'yı kendi taraflarına aldıktan sonra Amurra Kralı Bentešina'yı Hitit topraklarına götürerek

¹¹³ A. Goetze, "The Hittites and Syria", CAH II, 1975, s. 253-254, A.Gardiner, The Kadesh Inscriptions of Ramesses II, Oxford, 1960, s. 7. M.Alpaslan, II. Muwatalli ve Dönemi, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi SBE, 2007, s.140.

¹¹⁴ M. Alpaslan, II. Muwatalli ve Dönemi, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi SBE, 2007, s. 141.

¹¹⁵ M. Alpaslan, a.g.e., s. 141.

¹¹⁶ M. Alpaslan, a.g.e., s. 140

¹¹⁷ A.Gardiner, The Kadesh Inscriptions of Ramesses II, Oxford, 1960, s.14.

¹¹⁸ M.Alpaslan, II. Muwatalli ve Dönemi, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi SBE, 2007, s. 142.

Amurra'yı tahttan indirmişlerdir.¹¹⁹ Görüldüğü gibi Hititler savaştan sonra Suriye'ye yönelik politikalarında daha başarılı görünürken, Ramses'in Mısır'da savaşı şanlı bir zafer gibi göstermek amacıyla kendi ülkesinde bir takım siyasi propagandalar yürüttüğü anlaşılmaktadır.

Sonuç olarak, Kadeş Savaşı, M.Ö. 1274 yılında, II. Ramses ile II. Muwatalli arasında gerçekleşen bu savaş, antik dünyanın en büyük savaşlarından biri olarak kabul edilmektedir.

2.4. MEKTUPLAR VE ANTLAŞMALAR

Kadeş Savaşı sonrası her ne kadar Hitit ve Mısır arasındaki ilişki inişli çıkışlı bir seyir izlese de herhangi bir sıcak çatışma yaşanmamıştır.

III. Hattuşili Hitit krallığının kuzeyinde, Hakkış şehrinde hüküm sürmekteydi ve ayrıca Hitit krallığı için oldukça önemli bir role sahip kutsal olan Nerik şehri de kendisinin otoritesi altındaydı.¹²⁰ Ancak, Urhi-Teşup bu kentlerin, amcasının otoritesinden almak istediği için aralarındaki ilişkiler gerilmiştir ve bunun sonucunda III. Hattuşili yeğenine savaş ilan etmiştir. İddia edildiğine göre tanrılar bu savaşta Hattuşili'nin tarafında olmuşlardır ve Hattuşili savaşı kazanmıştır.¹²¹

Hattuşili, yeğeni ile girdiği bu savaşı kazanmasının ardından yeğeni Urhi-Teşup'u yandaşlarıyla yeniden temas kurup güçlenmemesi adına onu çok uzak, ancak onu ayrıca kontrol altında tutabileceği bir yere (Nuhaşşe) sürgüne göndererek onu bölgedeki birkaç şehrin valisi olarak atamıştır. Ancak bu durum Urhi-Teşup'a engel olmamıştır ve Babillilerle gizli müzakere içine girmiştir. Ayrıca Asur kralı I. Salmaneser ile de yazışmıştır.¹²²

Bu yazışmalar ve içerikleri ile ilgili belge bulunmasa da bahsi geçen bu yazışmaların Hitit tahtını tekrar ele geçirme için kurulmaya çalışılan ittifaklar ile alakalı olmaları muhtemeldir. Bu bağlamda, Urhi Teşup Asur devletinden istemiş olduğu desteği almıştır çünkü Asur kralı Salmaneser Hattuşili'ye kendisinin bir Büyük Kral olmadığını

¹¹⁹ H. Klengel, *Hattuschili und Ramses, Mainz am Rhein*, 2002, s. 66

¹²⁰ S. Alp, *Hitit Çağında Anadolu*, Ankara 2000, s. 139.

¹²¹ S. Alp, *a.g.e.*, s. 139.

¹²² T. Bryce, *Letters of the Great Kings of the Ancient Near East*, New York, 2003, s. 205.

bunun tersine gasıp bir kral olduğunu iddia etmiştir.¹²³ Urhi Teşup'un bu yazışmalarını öğrenen Hattuşili bu kez onu Kıbrıs'a sürgün göndermiştir ancak UrhiTeşup'un buradan da Mısır'a kaçtığı idda edilmektedir. Hattuşili Mısır firavunu II. Ramses'ten Urhi Teşup'u iade etmesini talep eden bir mektup yazıp göndermiştir ancak Mısır firavunu Hattuşili'nin bu isteğine olumlu bir yanıt vermemiştir.¹²⁴ Sonrasında Hattuşili Babil kralı Kadaşman-Turgu'ya Firavunun işbirliğine yanaşmamasından yakınan bir mektup yazmış ve Kadaşman-Turgu III. Hattuşili'yi meşru Hitit Kralı kabul edeceğini ve firavun ile olan diplomatik ilişkilerinde de Hattuşili'nin tarafında olacağını belirten bir mektup ile cevap vermiştir. Bunu Hattuşili'nin KadaşmanTurgu'nun oğlu Kadaşman-Enlil'e yazmış olduğu mektuptan öğrenmekteyiz:

“Benim düşmanım başka bir ülkeye kaçtı Mısır kralına sığındı. Fakat ben Mısır Kralına ‘düşmanımı bana gönder’ yazdığım zaman o öyle yapmadı. Bu yüzden Mısır kralı ve ben birbirimize hasım olduk ve ben senin babana yazdım: ‘Mısır kralı benim düşmanıma yardım ediyor.’ Bu yüzden senin baban Mısırın elçisi ile olan görüşmeleri kesti.”¹²⁵

Hititli prensesin II. Ramses ile anlaşmadan sonraki yıllar içinde gerçekleşen evliliği üzerine yapılan bir yazışmada Hitit kraliçesi Puduhepa'nın,¹²⁶ Urhi-Teşup'un hâlâ Mısır'da olduğunu ve Urhi-Teşup'un henüz Mısırlılar tarafından ele geçirilmediğini iddia ettiği belirtilmektedir. Başka bir mektupta ise II. Ramses ile Hattuşili arasında şöyle bir yazışma vardır:

“Büyük Kral, Mısır Kralı piyadelerini ve arabalarını kullanmalıdır ve altınını gümüşünü bakırını ve eşyalarını Urhi-Teşup'u Mısır'a getirmek için sarf etmelidir. O onun Hatti'ye savaş açacak kadar güçlenmesine izin vermemelidir.”¹²⁷

¹²³ T. Bryce, **a.g.e.**, s.205.

¹²⁴ T. Bryce, **a.g.e.**, s.205.

¹²⁵ G. Beckman, **Hittite Diplomatic Texts**, Atlanta Georgia, 1999, s. 141.

¹²⁶ Hitit İmparatorluğu tarihinin en önemli kadın şahsiyeti olan ve III. Hattuşili'nin eşi kraliçe Puda-Hepa, bin tanrı ili memleketinin önemli bir başrahibinin kızıdır. Babasının böylesi bir dini otoritesinin olması kraliçe Puda-Hepa'nın devlet içindeki otoritesini daha fazla sağlamlaştırmıştır. Nitekim kendisi de tanrılara bağlı dindar bir karakter olan Puda-Hepa, oğlu Hitit kralı IV. Tudhaliya'yı da kendisi gibi tanrılara bağlı ve dindar bir şahsiyet olarak yetiştirmesine katkıda bulunmuştur. Hattuşas arşivlerinde kendisine ait birçok arşiv, mektup ve vesikalar bulunan Puda-Hepa, Mısır Devleti ile yapılan Kadeş antlaşmasında berat vesikalarında, abideler ve mühürler üzerinde daima ismi kocası III. Hattuşili ile birlikte yazılmıştır. Kraliçe Puda-Hepa'nın soylu ve akıllı bir şahsiyet olması sebebiyle III. Hattuşili'nin ölümü sonrasında Hitit İmparatorluğu tahtına küçük yaşta oturan oğlu IV. Tudhaliya'nın saltanatının ilk yıllarında “Tavananna” olarak nüfuzunu muhafaza etmiştir. Bkz. Ekrem Memiş, **Eskiçağ Türkiye Tarihi**, Konya: Çizgi Kitabevi, 2009, s. 130-131.

¹²⁷ Ramses'in Kupanta Kurunta'ya yazdığı bir mektuptan bir parça. Bu mektupta Ramses Hattuşili ile aralarında geçen yazışmayı aktarıyor. G. Beckman, **a.g.e.**, s. 130-131.

II. Ramses ile Kupanta-Kurunta arasındaki bu mektuptan da anlaşılacağı üzere, Hitit ile Mısır arasında bu mesele henüz çözülmemiş gibi görünse de, Ramses mektubunda Hitit kralı ile kendisi arasında herhangi bir sorun olmadığını ve kendisi ile dostluk ilişkisi içinde olmayı istediğini belirtmiştir.¹²⁸

Sonuç olarak III. Hattuşili, tahta çıktığında tahtı için bir tehlike ve tehdit olan yeğeni Urhi-Teşup ile karşı karşıya gelmiştir. Ayrıca Asur kralının iddia ettiği gibi bazı hükümdarlar III. Hattuşili'yi gasp edilmiş bir kral olarak görmekteydiler. Bu nedenle uluslararası sahnede kabul görmesi için III. Hattuşili'nin önemli adımlar atması gerekmektedir ve bu bağlamda bu adımların en önemli olanlarından bir tanesi de Kadeş Savaşı'ndan yıllar sonra Mısır ile Hitit ülkeleri arasındaki düşmanlığı sona erdirmek ve ona istediği meşruiyeti sağlayan Hitit-Mısır barışına imza atmak olmuştur.

2.5. MISIR-HİTİT EBEDİ BARIŞ ANTLAŞMASI

Mısır ve Hitit arasında imzalanan antlaşma sadece bir savaşı sonlandırmak için yapılan bir antlaşma olmaktan ziyade iki ülke arasında yıllarca sürecektir sükût döneminin de başlangıcı olmuştur.

Bu antlaşma, mevcut durumun her iki tarafça da tanınması için önemliydi.¹²⁹ Antlaşma ile uzun süredir devam eden çatışma durumuna son verilmesi ve o dönemde iki devletin egemenliği altında olan toprak bütünlüğünün korunmasının güvence altına alınması kararlaştırılmıştır.¹³⁰ Bu noktada iki ülke arasında sınır belirleme ile alakalı herhangi bir tanımlama yapılmamış, başka bir deyişle mevcut durum kabul edilmiştir; bu nedenle Mısır, Amurru ve Kuzey Suriye topraklarına yönelik hırslarından vazgeçmek zorunda kalmıştır.¹³¹

Antlaşma döneminde Mısır'ın durumu kısaca değerlendirildiğinde; Ramses ülkesinin batısında Libya'dan gelen akınlar ile problem yaşamaktaydı yani en önemli endişesi anavatanındaki güvenliği sağlamaktı bunun yanı sıra, Şam bölgesinde yer alan

¹²⁸ G. Beckman, **a.g.e.**, s. 130-131.

¹²⁹ T. Bryce, "The 'Eternal Treaty' from the Hittite Perspective", **BMSAES, (Online Dergi)**, Ekim 2006, sayı 6, s. 3.

¹³⁰ G. Rosati, "La pace egizio-ittita: Hattusili e Ramses definiscono la pace", *La Battaglia di Qadesh: Ramses II contro gli Ittiti per la conquista della Siria*, Floransa, 2002 s. 216.

¹³¹ G. Rosati, **a.g.e.**, s. 216.

Suriye-Filistin alanlarını elinde tutmaya çabalamaktaydı.¹³² Ramses, saltanatının başından itibaren büyük bir yapı projesi yürütmüş olup, sahip olduğu ticari yollar sayesinde savaş yerine gelir elde etmek için çaba göstermiştir.¹³³

Antlaşma döneminde Hitit'lerin durumuna bakıldığında ise Hattuşili'nin Suriye üzerindeki topraklarını genişletmek gibi herhangi bir çabası olmamıştır, çünkü ülkenin batısında ayaklanmalar patlak vermiş ve kuzeyde ise Kaşka sorunu ortaya çıkmıştır.¹³⁴ Doğuda ise giderek daha saldırgan bir politika izleyen Asur Devleti vardır. Asur, savaş sonrası yaşanan kaotik dönemden yararlanarak Mitanni krallığından kalan Hanigalbat'ı ele geçirdi ve Hitit devleti için ciddi bir tehdit haline gelmiştir.¹³⁵ Böyle bir ortamda iki ülke arasındaki barışın sağlanması, her iki devlet için de sadece birçok sorunun çözülmesi değil, aynı zamanda Yakın Doğu'da güçlü bir müttefik edinilmesi anlamına da gelmekteydi.

Hattuşili ile Ramses arasındaki Hittit devleti-Mısır devleti barışının bugüne kadar bilinen iki ana kaynağı bulunmaktadır. İlk kaynak, Amun Tapınağı'nın ve Karnak'taki Ramesseum'un duvarlarına oyulmuş hiyeroglif bir metindir. İkincisi ise, Hattuşa'da bulunan Akkad çivi yazısı parçalarıdır. Her iki versiyonu da günümüze ulaşan antlaşma metni, tarihteki iki büyük güç arasında "eşit şartlarda" imzalanan ilk "uluslararası" antlaşmadır.¹³⁶

Antlaşma metni aslında tek taraflı imzalanmış bir metinden ziyade, antlaşmanın her bir tarafı için kişiselleştirilmiş unsurlar içeren uyumlu iki antlaşmadan oluşmaktadır.¹³⁷

¹³² T. Bryce, "The 'Eternal Treaty' from the Hittite Perspective", **BMSAES, (Online Dergi)**, 2006, Sayı 6, s.3.

¹³³ Ramsesin Yapı projesi hakkında detaylı bilgi için bkn. K.Kitchen, "Pharaoh Ramessess II and His Times", *Civilisations of the Ancient Near East*, New York, 1995, 763-774. 158 T. Bryce, "The 'Eternal Treaty' from the Hittite Perspective", **BMSAES, (Online Dergi)**, 2006, sayı 6, s.3.

¹³⁴ T. Bryce, **a.g.e.**, s.3

¹³⁵ O. Golet, Jr.- B.A. Levine, "**Making Peace in Heaven and Earth: Religious and Legal aspects of Treaty Between Rameses II and Hattuşili III**", *Boundaries of the Ancient Near Eastern World A Tribute to Cyrus H. Gordon*, Sheffield, 1998, s.255-256.

¹³⁶ G. Rosati, "**La pace egizio-ittita: Hattusili e Ram esse definiscono la pace**", *La Battaglia di Qadesh: Ramesse II contro gli Ittiti per la conquista della Siria*, Floransa, 2002, s.216.

¹³⁷ G. Rosati, "**La pace egizio-ittita: Hattusili e Ram esse definiscono la pace**", *La Battaglia di Qadesh: Ramesse II contro gli Ittiti per la conquista della Siria*, Floransa, 2002, s.216.

Buna göre antlaşma metni tarafların sözleşmeden her iki tarafında eşit olarak yararlandığını göstermektedir.¹³⁸

Antlaşmanın giriş bölümünde anlaşmayı imzalayanlar unvanlarıyla birlikte listelenmiştir: Mısır'da bulunan metinde Hattuşili, Hatti'nin Büyük Kralı olarak telaffuz edilirken Hattuşa'daki metinde Ramses Mısır'ın Büyük kralı unvanı ile yer almaktadır. Mısır'ın büyük kralının; dolayısıyla antlaşmayı imzalayanlardan her birinin diğer tarafın eylemlerini kabul ettiğini açıkça ortaya koymaktadır.¹³⁹ Antlaşma metninin önsöz bölümünde bu türden bilgilere yer verilmesi tesadüf eseri olmayıp, Hitit kralının meşruiyetinin teyit etmekle ilgilendiğinin açık bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Antlaşmanın imzalanmasından hemen sonraki dönemde II. Ramses, Hattuşili'yi bir mektupta "Büyük Kral" olarak tanımlamıştır.¹⁴⁰

Antlaşmanın bir başka maddesinde ise iki kralın oğulları ve onların oğullarının sonsuza kadar yararlanacakları kalıcı bir barış ve kardeşlik ortamı garanti altına alınmıştır.¹⁴¹ Sadece metnin "Hitit" versiyonunda Hattuşili'nin bu ilk maddeye tarihsel bir eklemede bulunduğu görülmektedir. Muvatalli'nin ardından kendisinin tahta çıktığı belirtilmekle birlikte, III. Murşili döneminden ve bu kralın devrilmesinden söz edilmiyor.¹⁴² Metnin diğer versiyonunda bu bölüme karşılık gelen bir satır bulunmamaktadır.¹⁴³

Antlaşmanın sonraki bölümünde, her iki devletin saldırmazlık anlaşmasına uymaları, daha önce yapılan anlaşmaların teyidi, dış ve iç tehditlere karşı birlikte hareket etme, Hattuşili'nin haleflerinin desteklenmesi ve kaçakların iadesi konuları detaylı olarak ele alınmaktadır.¹⁴⁴

¹³⁸ O. Goelet, Jr.- B.A. Levine, "Making Peace in Heaven and Earth: Religious and Legal aspects of Treaty Between Rameses II and Hattuşili III" Boundaries of the ancient Near Eastern World A Tribute to Cyrus H. Gordon, Sheffield, 1998 s.275.

¹³⁹ G. Rosati, "La pace egizio-ittita: Hattusili e Ramesse definiscono la pace", La Battaglia di Qadesh: Ramesse II contro gli Ittiti per la conquista della Siria, Floransa, 2002, s. 216-217

¹⁴⁰ A.M. Povlani, "Trattative Diplomatiche e Conclusioni Della Pace Eterna", La Battaglia di Qadesh: Ramesse II contro gli Ittiti per la conquista della Siria, Floransa, 2002, s. 212.

¹⁴¹ S.Alp, *Hitit Çağında Anadolu*, Ankara, 2002, s. 115-119. CTH 91. KUB 3.21, 3.120, 3.11, 48.73, KBo 28.115, 1.17, 1.25. Detaylı bilgi için bkn. : E. Edel, *Der Vertrag zwischen Ramesse II. von Ägypten und Hattuşili III. von Hatti*, Berlin, 1997

¹⁴² G. Rosati, "La pace egizio-ittita: Hattusili e Ramesse definiscono la pace", La Battaglia di Qadesh: Ramesse II contro gli Ittiti per la conquista della Siria, Floransa, 2002, s. 217.

¹⁴³ G. Rosati, *a.g.e.*, s. 217

¹⁴⁴ S.Alp, *Hitit Çağında Anadolu*, Ankara, 2002, s. 115-119. KUB 3.21, 3.120, 3.11, 48.73, KBo

Edel'e göre, antlaşmanın amacı her iki taraf arasında ebediyen kardeşlik ve barışı temsil etmektir. Edel, antlaşmayı bölümlere ayırmıştır. Antlaşma; “Genel dostluk açıklaması, Karşılıklı saldırmazlık yemini, iç ve dış tehditler karşısında ittifak, Hitit tahtında tahta geçiş sırasının garantilenmesi” şeklinde bölümlere ayırmıştır. Tüm antlaşma genel olarak bir karşılıklılık belirtse de tahta geçme konusunda Mısır'ın bir talebinin olmayışı E. Edel tarafından Ramses'in böyle bir konuyu pek de önemsemediği şeklinde yorumlanmıştır.¹⁴⁵

Antlaşmanın ilgili bölümünde kaçakların karşılıklı iadesi hakkında düzenlemeler yer almaktadır. Bu düzenlemeler arasında düşük ya da yüksek rütbeli olan kaçakların iadesi de yer almaktadır. Ayrıca, III. Hattuşili'nin tarafından tahttan indirilen ve sonrasında Mısır'a kaçtığı sanılan Muvatalli'nin veliahtı UrhiTeşub gibi kaçaklar da bu düzenlemeler kapsamında ele alınmış olabilir.

Antlaşmanın önemli maddelerinden biri de karşılıklı yardım ve desteği öngören madde olarak belirtilmektedir. Bu maddeye göre, herhangi bir iç ayaklanma veya dış saldırı durumunda, diğer taraftan doğrudan müdahale veya askeri birlik gönderme talep edilebilecektir. Bu maddenin amacı, tarafların birbirlerine karşı güçlü bir dayanışma içinde olmalarını ve herhangi bir dış saldırıya karşı güçlü bir savunma oluşturmalarını sağlamaktır. Bu maddenin uygulanması için her iki tarafın da birbirine yardım etmek için gereken askeri gücü ve imkanı sağlaması gerekmektedir.¹⁴⁶

Anlaşma, Hitit İmparatorluğu ile iki asırdan fazla bir süredir Doğu Akdeniz toprakları üzerinde hakimiyet kazanmak için savaşan Mısırlılar arasındaki uzun savaşı sona erdirmek için imzalanmıştır.

MÖ 1274 yılında, Mısır'ın Suriye'deki Asi Nehri üzerindeki Kadeş şehrine yaptığı bir saldırı girişimiyle Hititlerle yaşanan çatışma doruk noktasına ulaşmıştır. Kadeş Muharebesi, her iki tarafın da ağır kayıplar vermesiyle sonuçlanmıştır. Çatışma, antlaşmanın imzalanmasından önce yaklaşık on beş yıl daha devam etmiştir. Antlaşmanın, iki hükümdarın şahsen görüşmeden aracılar vasıtasıyla müzakere edildiği

¹⁴⁵ E. Edel, *a.g.e.*, s. 85

¹⁴⁶ S.Alp, *Hitit Çağında Anadolu*, Ankara, 2002, s. 115-119. KUB 3.21, 3.120, 3.11, 48.73, KBo 28.115, 1.17, 1.25. (CTH 91) Detaylı bilgi için bkn. : E. Edel, *Der Vertrag zwischen Ramesses II. von Ägypten und Hattuşili III. von Hatti*, Berlin, 1997.

düşünülmektedir. Her iki tarafın da barış yapma konusunda ortak çıkarları vardı; Mısır, "Deniz Kavimleri" tehdidiyle karşı karşıya kalırken, Hititler Asur'un doğudaki yükselişinden endişe duyuyordu. Antlaşma II. Ramesses'in saltanatının 21. yılında (MÖ 1258) onaylandı ve seksen yıl sonra Hitit İmparatorluğu'nun yıkılışına kadar yürürlükte kalmıştır.

2.6. SİYASİ EVLİLİKLER

Toplum yapısının en küçük birimlerinden biri olan aile kavramının oluşması için gerekli bir organizasyon olan evlilik, dini, hukuki, ekonomik yönleri, kuralları ve ritüelleri olan bir kurum olarak kabul edilmektedir. Bu kurumun Hitit dönemindeki işlevi ve işleyişi ile ilgili bilgiler ağırlıklı olarak kanun metinlerinden ulaşılmaktadır. Ancak söz konusu siyasi evlilikler olduğunda başvurulacak ilk belgeler siyasi antlaşma metinleridir. Çünkü "Hitit krallarının diplomatik başarılarını yazılı antlaşmalar yoluyla vasallıklar sağlamaları, karşılıklı askeri ve ekonomik işbirlikleri gerçekleştirmelerine bağlıydı ve bu antlaşmaları pekiştirmenin araçlarından biri de siyasi evliliklerdi." Dolayısıyla evlilik diplomatik ilişkileri güçlendirmek ve barışı sağlamak amacıyla gerçekleştirilmiştir.

Bu bağlamda, prensler ve de prensesler kraliyet aileleri için oldukça değerli kabul edilirdi. Çünkü "birçok kız evlat ile "kutsanmış" büyük Krallar politik olarak "kardeşlerine" gönderilmek üzere hazır prenses kaynağına sahip olurlardı."¹⁴⁷ Bu açıdan bakıldığında, "büyük bir kralın kızı olmak aslında çok büyük bir ayrıcalık değildi, aksine prensesler birer pazarlık aracı olarak kullanılabilmekteydiler. Diplomatik anlaşma ve pazarlıklar için kullanılan bu kraliyet ailesi üyelerine dair birçok örneğe Hitit ve Mısır tarihi boyunca rastlamaktayız."¹⁴⁸

Hitit kralları, Anadolu'da yaşadıkları dönemde diğer Yakın Doğulu yöneticiler gibi, akrabalık temelli bir toplum modeli izlemişlerdir. Üretimi ve toprağı denetimleri altına alarak kendilerini olası tehlikelerden korumak amacıyla devletlerle yapılan anlaşmaları evlilik ve akrabalık bağlarıyla güçlendirerek kan bağı oluşturmuş ve ilişkilerini daha da sağlamlaştırmışlardır. Buna örnek olarak, I. Šuppiluliuma, Hurri tehlikesinden kurtulmak için Hurri asıllı Danuhepa ve Henti isimli kadınlarla evlenmiştir. Ayrıca, başka bir

¹⁴⁷ T. Bryce, **Letters of the Great Kings of the Ancient Near East**, New York, 2003, s. 100.

¹⁴⁸ T. Bryce, **a.g.e.**, s.100.

diplomatik evlilik örneği ise I. Šuppiluliuma'nın Babilli bir prenses (Malnigal) ile evlenmesidir. Hitit kralı, kendi evliliği gibi kız kardeşlerini ve kızlarını yabancı krallarla evlendirerek akrabalık bağı ile otoritesini güçlendirmeyi amaçlamıştır. Bu sayede Hitit ülkesinin siyasi çıkarlarını korumayı ve kontrol altında tutmayı hedeflemiştir. Hitit kadınları, diğer Yakın Doğu krallıklarındaki gibi sadece bir araç olarak değil, siyasi açıdan da önemli bir rol oynamıştır.

Šuppiluliuma dışında III. Hattušili'nin yaptığı bu evlilikler, Hitit krallığının siyasi çıkarlarını korumayı ve güçlendirmeyi amaçlamaktadır. Bu evlilikler, kız kardeşlerinin, kızlarının ve oğullarının yabancı krallıkların hükümdarları veya prensleriyle evlenmesi yoluyla akrabalık bağlarını güçlendirmektedir. Böylece, Hitit krallığı, stratejik bağlantılar kurarak diğer krallıklarla işbirliği yapabilme ve güç dengelerini kontrol altında tutabilme imkânı elde etmektedir.

Sonuç olarak, Eskiçağ coğrafyasında siyasi evlilikler, güçlü devletlerin diplomasiyi tamamlayıcı bir aracı olarak sıklıkla kullandıkları bir yöntemdi. Hititler de bu devletlerden biriydi ve Mısır ve Mezopotamya uygarlıklarıyla birlikte birçok küçük krallık üzerinde hâkimiyet kurmak için yoğun bir rekabet içindeydi. Ancak, bu güçler arasındaki ilişki sadece zafer ya da hezimete dayalı değildi, ticaret, diplomatik ilişkiler ve kraliyet aileleri arasında evlilik yoluyla kurulan ailevi bağlar gibi diğer faktörler de önemliydi.

Hitit prens ve prenseslerinin siyasi evliliklerde elçi veya diplomatik rol oynayıp oynamadığı belgelerle henüz netleşmemiş olsa da, bu evlilikler aracılığıyla Hititlerin yeni akrabalık bağları üzerinden devletlerarası ilişkilerini güçlendirdiği açıktır. Šuppiluliuma'nın kızını Mısır'a göndermesi ve III. Hattušili'nin kızını da Mısır'a gelin olarak vermesi gibi örnekler, Hititlerin siyasi evlilikleri kullanarak politik çıkarlarını korumayı amaçladığını göstermektedir. Hitit kadınları, diğer Yakın Doğu krallıklarındaki gibi sadece birer araç olarak kullanılmakla kalmamış, aynı zamanda siyasi açıdan da önemli bir rol oynamışlardır.¹⁴⁹

¹⁴⁹ T.Bryce, *a.g.e.*, s.101.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HİTİT ve MİSİR DEVLETLERİ ARASINDAKİ KÜLTÜREL İLİŞKİLER

M.Ö. II. binde Yakınoğu'nun güçlü devletlerinden olan Hitit ve Mısır arasında sadece diplomasi çerçevesinde siyasi ilişkiler yaşanmakla kalmamış aynı zamanda iki devlet arasında kültürel etkileşim de yaşanmıştır. Tezimizin bu bölümünde Hitit ve Mısır devletleri arasındaki kültürel ilişkilere değinilmiş ve bu bağlamda her iki devletin tıp, mimari, sanat ve inanç bakımından etkileşimleri incelenmiştir.

Sofistike metal işleme teknikleriyle tanınan Hititler, Mısır'da ve antik dünyanın diğer bölgelerinde çok değer gören bir dizi güzel ve süslü nesne üretmişlerdir. Hitit devleti ve Mısır devleti de sanat ve mimari alanlarında bir dizi kültürel etkiyi paylaşmışlardır. Her iki uygarlık da anıtsal yapıları ve mezarlarıyla tanınmaktaydı ve her ikisi de inşaatlarında çeşitli malzeme ve teknikler kullanmıştır. Örneğin Hitit devleti, yapılarında taş ve tuğla kullanmalarıyla tanınırken, Mısırlılar kireçtaşı, granit ve kerpiç gibi çeşitli malzemeler kullanmışlardır¹⁵⁰.

Benzer şekilde, hem Hitit devleti hem de Mısır devleti, gelişmiş yazı ve edebiyat sistemleriyle biliniyorlardı. Hitit devleti, bilinen en eski yazı sistemlerinden biri olan çivi yazısı olarak bilinen bir yazı kullanırken, Mısır devleti sesleri ve fikirleri temsil etmek için bir dizi karmaşık sembol kullanan bir yazı sistemi olan hiyeroglif kullanmıştır. Her iki medeniyet de tarihler, mitler ve dini metinler dahil olmak üzere geniş bir edebiyat yelpazesi üretmiştir. Birçok kültürel benzerliklerine ve değış tokuşlarına rağmen, Hitit devleti ve Mısır devletini birbirinden ayıran bir takım farklılıklarda bulunmaktaydı.

Hitit ve Mısır devletleri, farklı siyasi sistemler ve toplumsal yapılarla bilinirler. Hititler daha ademi merkezîyetçi bir yapıya sahipti, Mısırlılar ise daha merkezi ve hiyerarşik bir sistemle yönetiliyordu. Ayrıca, Hititler militarist bir toplum olarak bilinirken, Mısır devleti ticaret ve diplomasiye daha çok önem veriyordu. Ancak, Hitit devlete Mısır devleti arasındaki kültürel etkileşimler karmaşık ve çeşitliydi. İki medeniyet arasında ticaret, diplomatik ilişkiler, din alışverişı ve kültürel alışveriş gibi

¹⁵⁰ Töyräänvuori, Joanna. "The Ugaritic Combat Myth and Egypto-Hittite Relations in the Late Bronze a.g.e.", s. 65.

farklı alanlarda birçok şekilde etkileşim yaşanmıştır. Bu etkileşimler, sanat, mimari ve edebiyat gibi alanlarda da kendini göstermiştir.

Hitit ve Mısır devletleri arasındaki farklılıkların yanı sıra, kültürel benzerlikler ve etkileşimler de paylaşılmıştır. Her iki medeniyet de birbirinden etkilenmiş ve bu etkileşimler, her iki medeniyetin gelişiminde önemli bir rol oynamıştır.¹⁵¹

Hitit ve Mısır devletleri arasındaki birçok kültürel alışverişe rağmen, bu etkileşimlerin her zaman barışçıl veya uyumlu olmadığı da göz önünde bulundurulması gerekmektedir. İki devlet arasında, özellikle birinin iç istikrarsızlık veya diğer güçlerden dış tehditler aldığı zamanlarda, gerilim ve çatışma dönemleri yaşanmıştır. Bu zorluklara rağmen Hitit ve Mısır devletleri, tarihlerinin büyük bir bölümünde nispeten istikrarlı bir ilişki sürdürebildiler ve kültürel etkileşimleri, her iki medeniyetin gelişiminin şekillenmesinde önemli bir rol oynamıştır. Her iki medeniyetin sanatı, mimarisi ve edebiyatı dünya çapında bilim adamları ve tarihçiler tarafından incelenmeye ve beğenilmeye devam ederken, bu kültürel etkileşimlerin mirası bugün hala görülebilmektedir.¹⁵²

3.1. TIP

Hastalık tespiti ve tedavisiyle alakalı tıbbi papirüslerin analiz edilmesi, Nil Vadisi'ndeki sağlık sorunlarını ve hastalık nedenlerini anlamak bakımından kritik öneme sahiptir. C. Bruwier'e göre Mısırlıların günlük yaşamı tasvir etmedeki titizlikleri, hastalık kavramının sanatsal temsillerini incelemek için mükemmel bir fırsat sunmaktadır. C. Bruwier ayrıca firavunlar döneminin tıbbi araştırmalarına asıl katkının hem kemik hem de doku bakımından çok iyi durumda günümüze ulaşan Mısırlıların kalıntıları olduğunu ifade etmektedir.¹⁵³

Mısır'da tıp ve sihir iç içe olmuştur. Buna ek olarak Mısır tıp biliminin dini bir tarafı da bulunmaktaydı. Dolayısıyla o dönemin Mısır tıbbi ele alınırken bu hususların da göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Mısır kaynaklarına bakıldığında ayrıca rahip olan doktorlar ve mumyacılar arasında bir bağlantı olduğu görülür. Bu tür yöntemlerin hem

¹⁵¹ Jackson, Samuel. "Contrasting representations and the Egypto-Hittite treaty," Registers and Modes of Communication in the Ancient Near East. Routledge, 2017. 43-58. s. 47.

¹⁵² Jackson, Samuel. "Contrasting representations and the Egypto-Hittite treaty." s. 49

¹⁵³ Bruwier, 2006, 2

hastalıkların tedavisi hem de ölümlerin bedenlerinin korunması amacıyla kullanılmıştır. Bu nedenle, eski Mısır'daki doktorlar, mumyalamadan inançla tedavi, cerrahi ve otopsiye kadar çeşitli alanlarda faaliyet göstermişlerdir. Mısır tıbbının cerrahi bilgi ve temel anatomi bilgisi mumyalama geleneğine dayanmaktadır.¹⁵⁴

Tıp mesleğinin Mısır'da özel bir yeri vardır ancak; Dini tedavinin temel dayanağı olan doğaüstü inançların, hastalığı iyileştirmede etkili olduğu belirtilmektedir. Eski Mısırlı doktorlar tapınaklarda eğitilirlerdi ve din adamı niteliğini taşımaktaydılar. Mısır'da ruh ve iblisler hastalık sebebi olarak kabul edilirdi ve bu sebeple çeşitli büyüler kullanılırdı. Fakat daha sonra dualar büyülerin yerini almış ve iblisler ilahi dualarla ortadan kaldırıldı. Bazı tanrılar tüm hastalıklara şifa olsa da, bazı tanrılar da özel hastalıkları gidericiydiler.¹⁵⁵

Mısırdaki tıp bilimi önemli bir yere sahipti fakat dini tedavi önemli bir etken olarak kullanılmaktaydı. Örneğin organizmanın her organı özel bir tanrı ile ilişkilendirilirdi ve hastalığı veren tanrı o hastalığın tedavisini de yapmaktaydı. Bu tanrılara örnek olarak Ra, İsis ve Thoth tanrıları sayılabilir. Sekhmet tanrısı ise, salgın hastalıkları yapar ve onları iyileştirirdi. Mısır uygarlığının son dönemlerinden olan sağlık tanrısı İmhotep bu tanrılar arasında en önemlisi olarak kabul edilirdi. İmhotep çeşitli alanlardaki başarılarının yanı sıra o dönemde hekim olarak da görev yapmıştır. Bundan kaynaklı, sonrasında tıp tanrısı olarak sembolize edilmiş ve tarihteki ilk hekimlerden biri olarak tarih sahnesine girmiştir.¹⁵⁶

"O ki barış ve sükûn içinde geliyor" anlamına gelen İmhotep, ölümünün ardından uzun seneler yarı tanrı, ardından Hristiyanlık dönemine kadar bir tıp tanrısı olarak kabul edilmiştir. İmhotep, bir hekim olmanın yanı sıra, vezir ve mimar olarak da karşımıza çıkmaktadır. İmhotep, İ.Ö. 2980 ile 2900 yılları arasında hükümdar olan Zoser'in veziriydi. İmhotep, ayrıca Basamaklı Ehiramın planını yapmıştır. İmhotep, ölümünün ardından Memphis şehrinin yakınlarındaki bir yere gömülmüştür, ancak günümüzde halen mezarı bulunamamıştır.¹⁵⁷

¹⁵⁴ Sayılı, 1982, 115.

¹⁵⁵ Sayılı, 1982, 119.

¹⁵⁶ Demirhan, 1982, 13.

¹⁵⁷ Uzluk, 1958, 21.

Mısır Devleti'nin tıp bilgilerine ait en geniş detaylar dönemin papirüslerinden anlaşılmaktadır. Fakat papirüs bitkisi dayanıksız olmasından ötürü o dönemlere ait modern zamanlara çok az kaynak ve bilgi ulaşmıştır. Bu konudaki en eski papirüs Kahun papirüsüdür ve bu papirüs günümüzden 3000 yıl önceki tıp bilgisini göstermektedir. Bu papirüs jinekoloji ve veterinerlik tıbbından bahseder. Günümüze ulaşan başka bir papirüs ise Smith Papirüsüdür. Bu papirüs genel olarak Mısır devletindeki cerrahi bilgilerden bahseder.¹⁵⁸ Bu papirüste bir doktorun beyin hasarıyla ilgili şaşırtıcı bir gözlemini anlatır. Burada beyin korteksi, beyin omurilik sıvısı ve beyin kıvrımlarından bahseder ve hastanın her iki burun deliğinden de kan geleceği ve boynunun tutulacağını anlatılır. Mısır Devleti'nin tıp alanındaki gelişimlerini gösteren başka bir papirüs ise Ebers Papirüsüdür. Bu papirüs ise çok detaylı tıbbi bilgiler içerir ve bir hekimin elinde olması gerektiği düşüncesiyle yazıldığı için ilk tıbbi başvuru kitabı olarak gösterilir.¹⁵⁹ Diğer papirüsler arasında Büyük Berlin papirüsü ve Hearst papirüsü bulunmaktadır. Bu iki Ebers papirüsüne benzemekle birlikte bu papirüslerin içerikleri genel olarak reçeteler olup, çok fazla sihir ve dini formüller barındırmaktadır. Büyük ve Küçük Berlin papirüslerinde obstetrik alanla alakalı bilgiler mevcuttur.¹⁶⁰

Demirhan, daha geç dönemde yazılan papirüslerin öncekilerden daha fazla büyüsel ve sihirsiz bilgiler içerdiğini belirtmektedir.¹⁶¹ Bundan hareketle, Mısır tıbbının rasyonel bir tarzda başladığı, ancak sonrasında ise Mısır uygarlığının gerilemeye başlamasıyla büyü ve sihir içeren bir karakter kazandığı sonucuna varabilir.

Yukarıda bahsi geçen papirüsler içinde tıp ile alakalı en çok bilgiyi barındıran Edwin Smith Papirüsü ve Ebers Papirüsüdür. Bu papirüsler sadece hastalıkla alakalı bilgileri değil, ayrıca hastaların vaka geçmişlerini barındırır. Her iki papirüste de hastalık vakası A. Demirhan'a göre şöyle belirtilmektedir:¹⁶²

- Şarta bağlı tanı,

¹⁵⁸ Demirhan, 1982, 13.

¹⁵⁹ Yoket, 2003, 76–78.

¹⁶⁰ Demirhan, 1982, 14.

¹⁶¹ Demirhan, 1982, 14–15.

¹⁶² Demirhan, 1982, 17.

- Hastanın muayene edilme şekli ve tanı belirtilerinin neye dayanarak saptanacağı hakkındaki bilgiler,
- Hastalığın tanısı ve seyri,
- Manipülasyon, ilaçlar, sihri formüller ve dualar gibi gerekli tedavi önlemlerinin endikasyonu.

Mısırdaki cerrahi, vücudu açacak kadar ileri değildi; ancak sünnet ve boyun ile ilgili bazı ameliyatlar yapılabilmekteydi Sünnet Mısırdaki zorunluydu ve Ebers'e göre 14 yaşında yapıldı. M.Ö. Karnak Tapınağı'nda 1392 yılına ait resimde sünnetin nasıl yapıldığına dair bilgiler yer almaktadır.¹⁶³

Herodot'a göre, eski Mısır tıbbının karakteristik özelliklerinden biri, Mısırlıların tıpta aşırı uzmanlaşmalarıdır. Ayrıca tıp alanında koyu bir gelenekçilik vardı¹⁶⁴. Demirhan'a göre; Eski Mısır belgelerinde üç tür tıbbi personelden bahsedilir, bunlar: Hekimler, Vücuttan cin çıkaran kişiler, Nabız dinleyen ve damar hastalıklarını tedavi eden cerrahlardı. Bu cerrahlara "Sekhmet Rahipleri" de denilmekteydi.¹⁶⁵

Bunların dışında, halk arasında daha yüksek mevkilere sahip ve diğerlerinden daha fazla önem taşıyan hekimlik temsilcileri de vardı, bunlar saray hekimleriydi. K. Bruwier'e göre; Mısır'da tıp, rahiplik ve büyücülük iç içe geçmiş olsa da doktorluk yapanların özel eğitim alması gerekiyordu.¹⁶⁶

Diodorus'a göre Mısır'da hekim yetiştirmek için "hayat evleri" olarak adlandırılan okullar vardı. Siegerist ise bu okullarda öğretilen dersler arasında cerrahinin de yer aldığına, dolayısıyla tıp eğitiminin dini tıptan çok bilimsel tıp şeklinde olduğuna inanmaktadır. Lefebvre'ye göre bu fikir hatalıydı ve Mısır'daki tıp bilgisi babadan oğula aktarılıyordu. "Hayat Evi" olarak adlandırılan kurumların ise okul olmadığı, bilim, din ve büyü kitaplarının yazıldığı yerlerdi.¹⁶⁷

¹⁶³ Ünver, 1938, 37

¹⁶⁴ Herodotos, 2007, 136

¹⁶⁵ Demirhan, 1982, 16.

¹⁶⁶ Bruwier, 2006, 2.

¹⁶⁷ Sayılı, 1982, 121–124

Öte yandan Hitit’lerdeki tıbbın genel özelliklerine bakıldığında, Mısır tıbbı ile benzer hem özelliklere sahip hem de Mısır tıbbından ayrılan bazı özelliklerinin olduğu görülmektedir.

Hitit yazılı belgelerindeki tıp ve hastalıklarla ilgili metinler C. Bourde tarafından işlenmiştir.¹⁶⁸ Bu tabletlerden, tıbbi uygulamaların genel olarak sihir, büyü ve salgın hastalıkların Tanrı’nın gazabı olduğu inancıyla iç içe geçtiği ve tıp bilgisinin kökleri çok eskilere dayanan şifalı otların kullanımına ilişkin geleneklerden meydana geldiği görülmektedir. Ü. Yocket, Hitit tıbbının, deneysel özelliğe sahip olan Mısır tıbbından çok, dini uygulama ve inançların hakim olduğu Mezopotamya tıbbına benzediğini belirtmektedir.¹⁶⁹ Ayrıca eski Hint-Avrupa kavimlerinin dil bilimine dayalı tıp bilimine bakıldığında, tedavi yöntemleri faaliyet alanları bakımından üç sınıfa ayırabilir. Bunlardan birincisi dinin ve dolayısıyla rahiplerin hakim olduğu toplumlarda büyü ile tedavi, ikinci olarak savaşçı olan toplumlarda bıçak ile tedavi yani cerrahi yöntem ve son olarak ise tarım ile uğraşan toplumlarda ise şifalı bitkiler ile yapılan tedaviler.

Ünal’ın yapmış olduğu bu tasnife göre, Hitit tıbbı, bir tarım toplumu olarak groglara dayalı tıptır (ilaçların, hammaddelerin, farmasötik hammaddelerin hazırlanmasında kullanılan hayvansal veya bitkisel ilaçlara verilen isim). Ayrıca bu tıp üzerinde dinin etkisinin de olduğu ve büyü ile tedavinin de bu tıp üzerinde büyük bir yer tuttuğu söyleyenebilir.¹⁷⁰

Ünal’a göre Hititlerin gerçek anlamda bir tıpları bulunmamaktaydı. Ünal, Hititlerin tıbbı katkısının yalnızca bulaşıcı hastalıkların olduğu şehirlerin boşaltılması olduğunu belirtmektedir. Hititler komşuları olan Sümerlerin tıbbi bilgilerinden yararlanmışlardır.¹⁷¹ Hatta iki devlet arasındaki ortak noktalarından biri de bu; bazı hastalıkların kötü ruhlar ve ayrıca kötü iblisler tarafından getirildiği düşüncesidir.¹⁷²

Hititler temizlik konusunda çok titizdiler. Bu bağlamda, temizlik Hititler için büyük önem arz etmekteydi. Çünkü onlara göre temizlik tanrılara yaklaşmanın şartıydı. Bir Hitit

¹⁶⁸ Burde, 1974.

¹⁶⁹ Yocket, 2003, 77

¹⁷⁰ Ünal, 1980, 477.

¹⁷¹ Ünal, 1990, 190.

¹⁷² Donbaz, 1993, 322.

kralı içme suyunda saç veya bir kıl bulursa sorumluları ağır şekilde cezalandırılırdı.¹⁷³ Temizlik, Hitit kültüründe da en azından Mısır'daki kadar bilinmekteydi. Temizliğe bu kadar önem veren bir halk olan Hititler de temizlik konusunda bazı önlemler almışlardır. Bu önlemler arasında kanalizasyonun yerleşim yerleri dışına boşaltılması, yağmur sularının uzaklaştırılmasını, banyo ve tuvaletlerin inşası, çöplerin yerleşim yerlerin dışına atılmasını içermektedir.¹⁷⁴

Mısır ve Mezopotamya'da olduğu gibi Hititler de birçok hastalıkla karşılaşmışlardır. Bu hastalıkların ne olduğunu açılan mezarlar ve kil çivi yazılı tabletlerdeki kalıntıların incelenmesiyle ortaya çıkarılmıştır. Ayrıca Hititlerin fal metinlerinde hastalıklarla ilgili bilgiler yer almaktadır. Örneğin KUB XXII 70, Hitit kralının hastalığına bağlı olarak bazı kehanet sorularının sorulduğu bir metindir. Ancak bu metin, hastalığın nedeni ve tedavisi bulunamadan bitmiştir.¹⁷⁵

Hititlerde hastalıklara neden olan en önemli 5 faktör Erginöz tarafından şu şekilde listelenmiştir: Tanrıları ihmal etmek veya onlara karşı işlenen suç ve günahlar. Hititlere göre hastalıklara sadece kötü güçler değil, ihmal edilen tanrılar da neden olabiliyordu. Fiziksel ve ruhsal kirlilik. Bu, tanrıların gazabına neden olan faktörlerden biri olarak kabul edilirdi. Bazı şeytani güçlerin mağaralardan, kraterlerden ve yerdeki çatlaklardan çıkarak insanları kötü etkilemesi. Ölü ruhların huzursuz edilmesi ve kara büyü.¹⁷⁶

Hititler büyüü birçok alanda kullanmışlardır. Bu yöntem çeşitli hastalıkların tedavisinde de kullanılmıştır. Hastalık tedavisi için başvuru bir diğer yöntem de "günah keçisi" denilen keçi, koyun, fare, boğa, eşek gibi hayvanlara sihirli bir şekilde kötülük aktarma yöntemidir. Bu yöntemde göre, hayvanın uzuvları kişinin hastalıklı bölgelerine yerleştirilir ve bu sayede hastalığın kişiden hayvanın bu bölgelerine geçeceğine inanılmaktaydı. Kullanılan Diğer Yöntemler ise: Hititler, hastalıklarını tedavi etmek için hastalıklı uzuvlarını köpeklere yalattırma yöntemini kullanmışlardır. Ayrıca köpek pisliğiyle çeşitli bitkilerin karıştırılması ile elde edilen bir macunu hastalıklı ve yaralı bölgelere sürerek tedavi ederlerdi.¹⁷⁷

¹⁷³ Alp, 2003, 45.

¹⁷⁴ Erginöz, 1999, 115–124.

¹⁷⁵ Ünal, 1983, 107.

¹⁷⁶ Erginöz, 1999, 156.

¹⁷⁷ Ünal, 1983, 107.

Bitkisel tedavi yöntemleri Hititler tarafından da kullanılan bir şifa yöntemidir. Anadolu ikliminin özellikleri dikkate alındığında, her türlü bitkinin yetiştirilmesine olanak sağladığı için Hititlerin bu işleme yöntemini kullanması oldukça doğal olarak kabul edilebilir. Hitit tıbbında tedavi için kullanılan bu bitkilerden bazıları; adamotu, banotu, haşhaş, mazı, mersin, meyan kökü ve safrandır. Bu bitkiler Anadolu'da halen tıbbi amaçlarla kullanılmaya devam edilmektedir.¹⁷⁸

Mısır'da olduğu gibi Hititler de ihtisaslaşmayı gerektiren bir konuda doktorların rolü büyük olmuştur. Hititler kendilerinden önceki yerli Anadolu kavimlerinden, Hurriler ve Babillilerden çok şey almışlardır. Hititler arasında, Mısır'da olduğu gibi doktorların kâtiple çok yakın bir ilişkisi vardı ve aynı zamanda büyüyle de alakaları olmuştur. Ünal'a göre bu durum doktorluğun, katipliğin ve büyücülüğün nasıl iç içe geçtiğini göstermektedir.¹⁷⁹

Hititler Mısır tıbbına büyük önem vermişler ve Mısır'dan hekim istedikleri zamanlar olmuştur. Mısır'dan doktor isteme sebepleri arasında; III. Hattuşili'nin kız kardeşi Matanazi'nin bir çocuk sahibi olmak şstemesi durumu gösterilebilir. Matanazi 60 yaşındaydı ve çocuğu yoktu. Çocuğunun olabilmesi için III. Hattuşili II. Ramses'ten bir doktor göndermesini istemiştir. Ancak II. Ramses, 60 yaşında bir kadının doğum yapamayacağını belirtmiştir. Erginöz'e göre bu durum Hitit ve Mısır jinekolojisi hakkında bilgi vermektedir. Hititler bir kadının 60 yaşında olsa bile hamile kalabileceğine inanırken, Mısırlılar için bu yaş çocuk sahibi olamayacak kadar yaşlıydı.¹⁸⁰

III. Hattuşili döneminde yalnızca Matanazi için değil, III. Hattuşili'nin kendisi ve Hititlere bağlı bir krallık olan Tarkhuntashshi kralı, Kurunt'ta dışarıdan doktor istemiştir. Gözlerinden rahatsız olan III. Hattuşili bu durumu için Mısır'dan yardım talebinde bulunmuştur. Mısır, III. Büyükelçinin Hattuşili'nin gözleri için gerekli ilacı bir elçi ile gönderdiği ifade edilmektedir. Bir Hitit kralının gözleri için Mısır'dan yardım istemesi, Mısır tıbbının göz alanında Hititlerden ileri düzeyde olduğunu göstermektedir.¹⁸¹

¹⁷⁸ İmparati, 1992, 40-41.

¹⁷⁹ Ünal, 1983, 109.

¹⁸⁰ Erginöz, 1999, 160-162.

¹⁸¹ Kınal, 1991, 221-222.

Bu bilgiler bağlamında, Hititlerin yabancı hekimlere büyük önem verdiği sonucu çıkarılabilir. Bu duruma sebep olarak Erginöz, Hitit kralları, özellikle Mısır ve Mezopotamya uygarlıklarının, tıp alanında kendilerinden üstün olduklarını bilmesi şeklinde yorumlamaktadır. Mısır'dan Hitit ülkesine çok sayıda doktor gönderilmiştir. Buna karşılık olarak da Mısır Hititlerden Mısır'a ev inşaatçıları göndermesini istemiştir.¹⁸²

3.2. MİMARİ

II. Ramses'in 67 yıllık süren saltanatı süresince Mısır'da barış ve refah hakim olmuştur. Bunun sonucunda ülke tarihinde ilk kez büyük çaplı ve çok sayıda mimari faaliyete tanık olmuştur. II. Ramses, babası I. Seti'nin Abydos ve Karnak'ta başlattığı birçok projenin tamamlanmasından sorumlu olmasının yanı sıra, kendi tasarladığı birçok mimari eserin de öncüsü olmuştur. Saltanatı süresince diğer tüm firavunlardan daha fazla anıt inşa etmiştir.¹⁸³

Mısır'da günümüzde, Ramses'in taş yapılarının neredeyse her antik yerleşim yerinde inşa edildiği gözlemlenmektedir. Bu inşa edilen tapınaklar, heykeller, anıtlar ve mezarlar, Ramses'in hayatı ve dünyası hakkında birinci elden bilgi sağlamaktadır. Özellikle Ramses'in hükümdarlığının 21. yılında Hititler'le imzalanan barış antlaşması, uzun bir barış dönemine girişin habercisi olmuştur ve bu dönemde inşaat faaliyetleri hız kazanmıştır. Bu uzun süren barış ortamı, ekonominin güçlenmesine ve örgütlenme faaliyetlerinin ilerlemesine olanak sağlamıştır.¹⁸⁴ Huzurlu bir ortamın ve gelişmiş bir ekonominin sonucu olarak II. Ramses, Delta'dan Asvan'a kadar olan coğrafyada inşaat faaliyetlerini yoğunlaştırmış ve Mısır'ı kültürel olarak geliştiren bir firavun olarak ün kazanmıştır. Ramses'in inşa ettiği yapılar, Mısır'ın tarihinde önemli bir yer tutmakta ve zengin bir kültürel miras oluşturmaktadır. Bu yapılar, Mısır'ın görkemli geçmişini ve Ramses'in hükümdarlık dönemini günümüze kadar taşımaktadır.¹⁸⁵

O dönemdeki en dikkat çekici mimari özelliklerinden bahsedilecek olursa; inşa edilmiş bütün yapılarda Lübnan ve Kuzey Suriye üzerindeki hegemonya iddiaları dikkat

¹⁸² Erginöz, 1999, 164.

¹⁸³ Fitzgerald, 2009, 36

¹⁸⁴ Freed, 1988, 53.

¹⁸⁵ Schlögl, 2019, 135.

çekmektedir. II. Ramses, Kadeş Savaşı'nda kazanan taraf olduğu için neredeyse her eser üzerinde savaş ile alakalı tasvir ve yazılı metinlere yer vermiştir¹⁸⁶. Yeniden dirilen Mısır'ı temsil eden bu eserler, onları yaratan işçilerin en yüksek hünelerinin ürünü olarak hâlen günümüzde bulunmaktadır.

II Ramses tarafından eklemeler yapılarak tamamlanmış eserler ve kendisinin inşa ettirmiş olduğu önemli mimari eserler şunlardır:

Beit el-Wali: Bu tapınak, Asvan'ın hemen hemen 50 km güneyinde yer almaktadır. Tapınak, Nubia'da Ramses döneminde bir kayaya oyulmuş bir tapınaktır. Beit el-Wali, bölgede inşa edilen bir dizi tapınağın ilki olma özelliğini taşımaktadır. Amon-Ra, Ra-Horakhti, Khnum ve Anuket tanrılarına adanan bu tapınağın ismi "Kutsal Adamın Evi" anlamına gelmektedir. Tapınağın teması ağırlıklı olarak II. Ramses'in Nubyalı, Suriyeli ve Libyalı düşmanlarına karşı kazandığı zaferleri anlatmaktadır. Bu tapınak sonrasında yüksek Asvan barajının sularından kurtarmak için daha yüksek bir yere taşınmıştır.¹⁸⁷

Beit el-Wali tapınağının duvarları, kralın askeri gücünü gösteren yapıların yanı sıra dindar hükümdar temasının da işlendiği tasvirler bulunmaktadır. Tapınağa açılan kapının sol tarafında İsis ve Horus'un, sağ tarafında Khnum ve Anuket'in, sağ ve sol tarafında ise Elephantine tanrılarının ve ilk kralların heykellerini içeren nişler vardır.¹⁸⁸

Ebu Simbel Tapınağı: Ebu Simbel Tapınağı, Mısır'ın en etkileyici ve ünlü anıtlarından biri olarak kabul edilen bir yapıdır. Bu tapınak, II. Ramses'in uzun saltanatının başlangıcında inşa edilmeye başlanmış ve saltanatının yirmi dördüncü yılında tamamlanabilmiştir. Ebu Simbel Tapınağı, Aswan şehrinin yetmiş dört mil güneyinde yer almaktadır ve onu etkileyici kılan en önemli özellik, onu inşa eden mimarların yaratıcılığıdır. Aslında Ebu Simbel Tapınağı, doğal bir dağın oyulmasıyla oluşturulan bir yapıdır. Bu nedenle tapınak, dağın içine işlenmiş ve dışarıya doğru yükselen devasa heykellerle süslenmiştir. İç mekanlarında da çeşitli odalar, salonlar ve tapınak bölümleri bulunmaktadır. Tapınağın ön cephesinde, II. Ramses'in devasa heykelleri bulunurken, tapınağın içerisinde de birçok kabartma ve duvar resmi yer almaktadır. Ebu Simbel Tapınağı, Mısır'ın zengin tarihini yansıtan ve Ramses'in hükümdarlık dönemini anlatan

¹⁸⁶ Aldred, 1980, 187.

¹⁸⁷ Bunson, 2002, 68

¹⁸⁸ Oakes 2008, 201.

önemli bir yapıdır. Hem mimari açıdan etkileyici bir eser olması hem de içerdiği sanat eserleriyle dikkat çekmektedir.¹⁸⁹

Ebu Simbel Tapınağı'nın büyük tapınağının ön avlusuna ve terasına giden geçitte, kayaya oyulmuş bir cephe ve dört adet yaklaşık yirmi metre yüksekliğindeki Ramses heykeli bulunur. Tapınağın girişinin üzerinde, Ra'yı selamlarken tasvir eden bir niş yer almaktadır. Terasın kuzey ucunda, Ramses'in güneşe tapındığını gösteren bir kapalı avlu bulunur. İlk sütunlu salonda, Hititli bir gelinin gelişini bildiren bir evlilik steli de dahil olmak üzere birçok dikilitaş bulunur. Tapınaktan uzaklaştıkça, iç odaların ölçekleri giderek küçülür ve zemin seviyesine yükselir. Bu mimari gelenek, çoğu Mısır tapınağında yaygın olan bir yapısal ekseni takip eder ve tanrının ikamet ettiği kutsal alana odaklanır.¹⁹⁰

Ramezyum: Ramezyum: II. Ramses tarafından inşa ettirilen ve Mısır'daki en etkileyici antik tapınaklardan biri olan bir yapıdır. Tapınağın yapımına Ramses'in saltanatının ikinci yılında başlanmış, ancak tamamlanması yaklaşık yirmi yıl sürmüştür. İlk olarak Amon ile Teb topraklarında birleşen Usermaatra-setepenra'nın evi olarak adlandırılan bu tapınak kompleksi, daha sonra Mısır bilimcisi Champallion tarafından tanımlanmış ve Ramezyum adı verilmiştir. Ramezyum, aslında iki tapınak, bir saray ve birçok idari binadan oluşan bir komplekstir. Bu tapınak kompleksi, sadece savaş resimlerini ve tanrılara adanmış bir şapelini değil, aynı zamanda kozmik amaçlar için inşa edilmiş bir yapıyı da temsil etmektedir. Bu bağlamda, tapınağın amacı, dünyanın yaratıcısı olan gücün insanlığın yerleştirildiği dünyanın ayna görüntüsünü temsil etmektir. Tanrının evinin bulunduğu yaratılış tepesi, bütüncül bir dünya görüşünü yansıtmayı amaçlamıştır.¹⁹¹

Pi-Ramses: II. Ramses dönemindeki en önemli mimari faaliyetlerinden biri olarak kabul edilen ve Ramses'in mülkü anlamına gelen Pi-Ramses şehri, Delta bölgesinde kurulmuştur. Ramses'in babası I. Seti tarafından yaptırılan mütevazı bir yazlık saray bulunmaktaydı. Ayrıca Mısır tanrılarının en büyükleri Ra, Seth, Amon ve Ptah için

¹⁸⁹ Bektürk ve Öztürk, 2021, 261.

¹⁹⁰ Bunson, 2002, s. 5,

¹⁹¹ Bektürk ve Öztürk, 2021, 263.

tapınaklar yapılmıştır. Ramses bölgeyi daha fazla değerlendirerek konaklar, sosyal alanlar, on kilometrekareyi aşan askeri kışlalar ve gösterişli yapılar inşa ettirmiştir.¹⁹²

Luxor ve Karnak Tapınakları: Luksor tapınağı, benzersiz içeriği ile Teb bölgesinin önemli anıtlarından biri olarak kabul edilmektedir. 200 Luksor tapınağı III. Amenhotep tarafından tanrıların kralı Amun-Ra'nın ihtişamını yansıtmak için yaptırılmıştır. Sonrasında ise II. Ramses tarafından eklemelerle geliştirilmiştir. 201. II. Ramses döneminde tapınağa sütunlu geniş bir avlu eklenerek yeni bir giriş oluşturulmuştur. Bu yeni ana giriş Ramses'in ikisi oturan, dördü ayakta olmak üzere altı dev heykelini barındırmaktadır. Bu heykeller granitten yapılmış olup Ramses'in büyüklüğünü sonsuzluğa dikilmiş gözlerle tasvir eder. Tapınağın duvarları ise Ramses'in Hitit ordusunu yendiğini iddia ettiği Kadeş Savaşı ile ilgili zafer ilahisinden bölümler içermektedir.¹⁹³

Luksor Tapınağı'ndan yaklaşık üç kilometre uzaklıkta olan Karnak Tapınağı, hemen hemen iki buçuk hektarlık bir alanı kaplamakta ve tarihi büyük ölçüde Teb şehrinin tarihi ile bağlantılıdır. Teb, onbirinci Hanedanlığa kadar pek önemli bir şehir değildi. Karnak tapınağı da bu tarihten önce var olmasına rağmen Thebes şehri gibi önemsiz bir konuma sahip olmuştur. Ancak Teb'in tanrısı "Gizli olan" Amon'un Karnak'ta çok eski zamanlardan beri var olduğu bilinmektedir. Yeni Krallık döneminde Karnak, Mısır'ın dini merkezi haline gelmiştir. Kompleks, tapınaklar, ibadet yerleri, depo odaları, hizmet odaları, atölyeler, bahçeler ve tören yollarıyla donatılmıştır. Merkezi bölge, devlet tanrısı Amun-Ra'nın kült merkezi burada bulunduğu için, önemli bir role sahip olmuştur. Ayrıca firavunlar, gerçekleştirmiş olduğu her zaferi, ülkeye getirmek oldukları ganimeti ve tutsakları tanrılara, özellikle Karnak tapınağındaki Amon-Ra'ya adanmakla yükümlü olmuştur.¹⁹⁴

Öte yandan Hitit mimarisine bakıldığında, Mısır Devleti ile bazı ortak özellikleri olduğu görülmektedir. Mısır'da olduğu gibi Hititlerde tapınaklara önem vermiştir.

20. yüzyıldan bu yana Orta Anadolu bölgesinde gerçekleştirilen kazı çalışmaları, Eski Hitit Çağı'nda askeri, sivil ve dini mimarinin varlığını ortaya koymuş ve birçok

¹⁹² Stierlin, 1995, 168.

¹⁹³ Kamil, 1976, 26.

¹⁹⁴ Kamil, 1976, 29.

mimari kalıntı gün yüzüne çıkarılmıştır. Başkent Hattuşaş (Boğazköy), Alacahöyük, Maşathöyük (Tapigga) gibi şehirler, Hitit mimarisinin en güzel örneklerini sergilemektedir.

Hattuşaş, Hitit İmparatorluğu'nun başkenti olarak önemli bir merkezdir ve burada bulunan kalıntılar, Hitit mimarisinin zenginliğini ve özgünlüğünü göstermektedir. Büyük tapınaklar, saraylar, anıtsal kapılar, depo ve idari binalar gibi yapılar, Hititlerin dini, yönetim ve ticaret faaliyetlerini yansıtmaktadır.

Alacahöyük ve Maşathöyük gibi diğer önemli şehirlerde de Hitit mimarisinin izleri bulunmaktadır. Bu alanlarda tapınaklar, saraylar, mezarlar ve savunma yapıları gibi çeşitli mimari yapılar keşfedilmiştir. Bu yapılar, Hititlerin günlük yaşamlarında, dini ritüellerde ve askeri savunmada kullandıkları mekanlardır.

Hitit mimarisi, sağlam taş bloklardan inşa edilen büyük ve etkileyici yapılarla karakterizedir. Taş işçiliği ve süslemelerde detaylara önem verilmiştir. Ayrıca, tapınaklar ve saraylar gibi önemli yapılar genellikle merkezi bir avlu etrafında düzenlenmiştir.

Bu kazı çalışmaları sayesinde, Hitit İmparatorluğu'nun mimari mirası hakkında daha fazla bilgi edinilmekte ve Hititlerin yaşam tarzı, kültürü ve inanç sistemleri hakkında önemli ipuçları elde edilmektedir.¹⁹⁵

Hititler için dağların doruğundaki kayalar önemli bir role sahip olmuştur. Kayalar, tanrıların tahtları ve Hitit Krallığı'nın gücünü simgelediği belirtilmektedir. Hititler dini inanışları gereği kayaları kutsamışlardır. Özellikle “Hişuva” adlı bayramlarda kayalara ekmek, ciğer kurbanları sunulduğu ifade edilmektedir. Kayanın seçilmiş olduğunu belirten Labarna-Kralın kutsanması ile ilgili bir yazıtta (TH = KUB XXXVI 110) şu ifade yer alır:

*“Labarna'nın evinde torunun ve torununun çocuklarının sevinci, buraya ait olsun o (ev) kayanın üzerine bina edilmiştir.”*¹⁹⁶

Bu ifadeyle kayanın kutsallığına vurgu yapılmaktadır.

¹⁹⁵ Darga, 1992, 28.

¹⁹⁶ Darga, 1992, 29.

Başkent Hattuşaş, Kızılırmak'ın (Hallys) çizdiği geniş bir yay içinde verimli bir ovanın yukarı kesiminde kurulmuş bir dağ şehriydi. İlk Hitit kralı olarak kabul edilen Anitta'nın Hatti kralı Biushti'den alıp lanetlediği Hattuşa şehri, sonraki krallar döneminde başkent yapılmıştır. Yedi büyük tapınağı, çok sayıda küçük tapınağı ve sandık duvarı tekniğiyle inşa edilmiş surları ile bu şehir dönemin en görkemli başkentlerden biri olmuştur.¹⁹⁷

Hitit şehirleri sağlam bir sur sistemi ile korunmaktaydı. Tüm şehirlerdeki bu sur sisteminin ortak özelliği, temelde devasa(siklopik) taşlar ile harç kullanılmadan, özellikle "sandık duvar" tekniği ile inşa edilmiş olmasıdır.

Antik Hitit devleti döneminin anıtsal mimarisinin en somut örneği İnandıktepe'de yapılan kazılarda ortaya çıkarılan birçok odadan oluşan Hitit tapınağıdır. Bu tapınağın inşası tipik bir Hitit evi planına göre yapılmıştır. Yeni Hitit Devleti döneminde ise, sanat ve mimari yapıtlar, önceki döneme göre daha anıtsal bir boyuta ulaşmıştır. Böylece klasik Hitit biçimi oluşmuştur.

Hitit mimarisinin özelliklerine bakıldığında asimetrik bir düzenin hakim olduğu görülmektedir. Ancak anıtsal kapılarda ve şehir kapılarında simetri uygulanmıştır. Hitit başkentinde altı şehir kapısı bilinmektedir. Bunların en tanınanları Kral Kapısı, Yer Kapı/Sfenksli Kapı ve Aslanlı Kapıdır. Bu adlar, kapıları süsleyen heykellere izafeten yapılmıştır. Anıtsal kapılar, barış zamanında giriş çıkışlara elverişli olup, savaş zamanında şehirden çıkışı yasaklayarak, şehri kontrol altında tutmayı ve korumayı sağlıyordu. Anıtsal kapıların sayısı şehrin büyüklüğüne ve arazinin durumuna göre değişmekteydi. Hendeklere askeri amaçla açılan gizli kapılar, anıtsal kapıların yanına yan geçit veya potern şeklinde yapılmıştır.¹⁹⁸

İnandıktepe'de ortaya çıkarılan tapınak, Eski Hitit Devleti döneminin en önemli yapılarından biri olarak kabul edilmektedir. Tapınak, İnandıktepe'nin IV. yapı katında bulunmuştur ve Hitit mimarisi açısından önemli bir örnek teşkil etmektedir. Tapınak, dikdörtgen planlı bir yapı olarak tasarlanmış ve bulunduğu tepenin şekline uygun bir

¹⁹⁷ Akurgal, 2005, 126.

¹⁹⁸ Nauman, 1998, 277.

biçimde inşa edilmiştir. Bu, Hitit mimarisinin özelliklerinden biridir ve yapıların çevreyle uyumlu bir şekilde konumlandırılmasını sağlamaktadır.

İnandıktepe tapınağı, Hititlerin inanç sistemine ve dini ritüellerine hizmet etmek amacıyla yapılmıştır. Tapınak, içindeki kutsal odalar ve sunaklarla birlikte tanrılara adanmış bir mekan olarak işlev görmüştür. Ayrıca, tapınakta yapılan arkeolojik buluntular, çeşitli dini törenlerde kullanılan objelerin varlığını ortaya koymaktadır. Bu tapınak, Hitit mimarisinin teknik ve estetik özelliklerini yansıtmaktadır. Taş bloklardan oluşan sağlam bir yapıya sahiptir ve dikkatlice işlenmiş taş işçiliğiyle süslenmiştir. Ayrıca, tapınak içerisindeki duvar kabartmaları ve süslemeler, Hitit sanatının güzel örneklerini sunmaktadır. İnandıktepe tapınağı, Eski Hitit Devleti'nin dini ve kültürel hayatına ışık tutması açısından büyük öneme sahiptir. Kazılar ve araştırmalar, Hititlerin inanç sistemlerini, dini uygulamalarını ve tapınak mimarisini daha iyi anlamamızı sağlamaktadır.

Boğazköy'ün yaklaşık 2 km kuzeydoğusunda, Hitit dini yapılarından olan Yazılıkaya bulunmaktadır. Yazılıkaya'nın antik çağda iki doğal galeriden oluşan kutsal bir alan olduğu görülmektedir. Ancak başkent Hattuşaş'ın artan önemi ile bu kutsal alan bir açık hava tapınağı haline gelmiştir.¹⁹⁹

Hitit dönemine ait Boğazköy'de dokuz anıtsal tapınak ve otuza yakın küçük tapınak/şapel ortaya çıkarılmıştır . Bu tapınakların (I-V) birçok tanrıya hizmet ettiği görülmektedir. Çünkü Hitit toplumunda her büyük tanrı için bir tapınak inşa etmek imkansızdı. Fırtına tanrısı Hatti ve güneş tanrıçası Arryna'ya adanan "Büyük Tapınak", Hattuşaş'ın kuzeyindeki kentin merkezinde bulunmaktaydı.²⁰⁰

Boğazköy'de bulunan tapınakların yanı sıra Geç Hitit dönemine ait tapınaklar da bulunmaktadır. Bunlar Fırtına Tanrısı Karkamış'ın tapınağı, Guzan'ın (Tell Khalaf) sarayı ve tapınağı, Tell Tayinat'ın sarayı ve tapınağıdır.

3.3. SANAT

Antik Mısır ve Hititlerde duvar kabartmaları insanların sonsuzluğa varan, yaşayan bedenlerini sembolize etmekteydi. Kabartmalar başlıca tapınaklar ve mezarların iç ve dış

¹⁹⁹ Darga, 1992, 30.

²⁰⁰ Akurgal, 2005, 129.

duvarlarında görülmekteydi. Bu kabartmalar süsleme maksadıyla değil yazı veya bir olayın anlatımı olabilmektedir. Hem Mısır hem de Hititlerde kabartma sanatında da yapılan figürlerin boyutları genel olarak o ülkelerin güç ve statülerini belli etmiştir. Hem Hiti hem de Mısır kabartmalarında ilahi varlıkların insanlardan, hükümdarların sıradan insanlardan, ölülerin canlılardan daha büyük yapıldıkları görülmektedir. Tanrılar diğer sanat dallarında olduğu gibi burada da sembolizmle tasvir edilmiştir.²⁰¹

Mısır ve Hititler, heykel sanatına büyük önem veren uygarlıklardır. Her iki kültürde de heykeller, saraylar, tapınaklar ve mezar anıtlarının tamamlayıcı bir unsuru olarak kabul edilmiştir. Mimari yapıların iç ve dış cepheleri, özenle yapılmış heykellerle süslenmiştir. Heykeller genellikle sert taşlar olan granit, bazalt ve diyorit gibi malzemelerden yapılmıştır. Bu taşlar dayanıklılıkları ve uzun ömürlülükleri nedeniyle tercih edilmiştir. Büyük boyutlu heykeller, genellikle tanrıları, kral ve kraliçeleri temsil ederken, küçük boyutlu heykeller ise tanrı heykelleri, anıt heykeller ve portreler olarak çeşitli malzemelerden yapıldı. Ahşap, kireç taşı, fil dişi ve çeşitli metaller, küçük boyutlu heykellerin yapımında kullanılan diğer malzemeler arasındadır. Mısır ve Hitit heykelleri, o dönemlerin kraliyet figürlerinin büyüklüğünü, gücünü ve otoritesini vurgulamak amacıyla yapılmıştır. Heykeller, gerçekçi detaylarla donatılmış ve simgesel anlamlar taşımıştır. Mısır heykelleri genellikle simetrik ve kusursuz bir şekilde tasarlanmışken, Hitit heykelleri daha doğal ve gerçekçi bir tarza sahiptir. Bu heykeller, dini inançların ve tanrıların temsilcisi olarak kabul edilmiş ve toplumun dini hayatında önemli bir rol oynamıştır. Aynı zamanda kraliyet ve liderlik ideallerini yansıtmış ve halk arasında saygı ve hayranlık uyandırmıştır.

Mısır ve Hititlerin heykel sanatı, bu uygarlıkların kültürel ve sanatsal mirasının önemli bir parçasını oluşturur. Bu heykeller, günümüze ulaşan nadir eserler arasında yer alır ve geçmişin sanatsal ve dini değerlerini anlamamızı sağlar.²⁰²

3.4. İNANÇ

“Bin Tanrılı Halk” olarak bilinen Hititler çok tanrılı bir inanç sistemine sahiptir.²⁰³ Hititlerin resmi panteonunda yer alan tanrıların etnik kökenlerine göre gruplamak, inanç

²⁰¹ Kamil, 1976, 35.

²⁰² Nuhoglu ve Duydu, 2020, 16.

²⁰³ Yıldırım, 2016, 16.

sistemlerinin temelini oluşturan bu çeşitliliğin daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır. Hitit, Luwi, Pala gibi Hint-Avrupa kökenli tanrılar, Hatti, Hurri, Sumer gibi Asyanik tanrılar ve Asur, Babil tanrıları gibi Semitik tanrılar, Hitit panteonunda yer alan başlıca tanrılardır.²⁰⁴

Hitit panteonunun baş tanrısı Fırtına Tanrısı Teşup'tur. Teşup, ülkeye bahsettiği yağmur ile ülkeye beraket ve refah sağlıyordu. Teşup'un eşi olan Güneş Tanrıçası Hepat Hatti kökenli bir tanrıçadır.²⁰⁵ Hititler, dinlerinde kehanetlere de inanırlardı ve bu nedenle birçok kehanet yazısı da günümüze kadar ulaşmıştır.²⁰⁶

Hititler, tapınaklarında tanrılara sunular sunar ve dualar ederlerdi. Tapınaklar, genellikle kutsal dağların tepelerine veya önemli coğrafi noktalara inşa edilirdi. Tapınaklarda rahipler görev yapar ve dini ritüeller gerçekleştirilirdi. Hititler, tanrılarının güçlü olduğuna ve insanlarla doğrudan iletişim kurabileceklerine inanırdı. Bu nedenle, rahipler aracılığıyla tanrılara sorular sorulur ve cevaplar aranırdı. Bu sorular genellikle gelecekle ilgili konular veya hastalıklar gibi önemli konular hakkındaydı.²⁰⁷

Hititlerin inanç sistemi, sosyal hayatlarına da yansımıştır. Örneğin, evliliklerde kutsal ritüeller gerçekleştirilirdi. Hititler, ölümlerin ruhlarının ölümden sonra da varlıklarını sürdürdüğüne inanırdı ve bu nedenle cenaze törenleri de önemli dini ritüeller arasındaydı.²⁰⁸

Sonuç olarak, Hitit inançlarına göre, tanrılar Hitit toplumunun sosyal ve siyasal yapılarında büyük bir öneme sahipti. Hititler, Anadolu'da siyasi egemenliklerini kurmadan önce, eski Anadolu tanrılarının inançlarını benimsemişlerdir. Bu tanrılar, Hitit inancının temel unsurları arasında yer almıştır.

Hitit dini, eski Anadolu tanrılarının kültlerini kolayca entegre etmiştir. Özellikle ilk Hitit liderlerinden biri olarak kabul edilen Anitta bile, Anadolu'nun önemli tanrılarından biri olan Fırtına Tanrısı'nın sevgisini kazandığını gururla ifade etmektedir. Bu, Hititlerin

²⁰⁴ Doğan Alparslan, 2009, 119.

²⁰⁵ Stefano de Martino, "Din ve Mitoloji", Hititler Bir Anadolu İmparatorluğu, 2019, s.203-205.

²⁰⁶ Sevinç, 2008, 239.

²⁰⁷ Kayaöz, 2019, 109.

²⁰⁸ Yıldırım, 2016, 17.

Anadolu'nun yerel tanrılarına büyük bir saygı duyduğunu ve onların kültlerini benimsediğini göstermektedir.

Hitit inanç sistemi, çok tanrılı bir yapıya sahipti. Farklı doğa olaylarını ve yaşamın farklı yönlerini temsil eden çeşitli tanrılar vardı. Bu tanrılar, tarım, avcılık, savaş, doğa olayları gibi farklı alanlarda güç ve etki sahibiydiler. Her tanrının kendine özgü bir sembolü ve karakteristiği vardı. Hititler, tanrılara saygı göstermek için tapınaklar inşa etmiş ve onlara sunular sunmuşlardır. Tapınaklar, dini ritüellerin gerçekleştirildiği ve toplumun tanrılara adanmışlığını ifade ettiği kutsal mekanlardır.

Hitit dini, toplumun sosyal ve siyasal yapısını da etkilemiştir. Kralın tanrılarla olan ilişkisi, onun meşruiyetini ve otoritesini sağlamlaştırmıştır. Kral, tanrılarının temsilcisi olarak kabul edilmiş ve toplumun lideri olarak görülmüştür.

Hitit inançları ve tanrıları, Anadolu'nun kültürel ve dini mirasının önemli bir parçasını oluşturur. Bu inançlar, Hititlerin dünya görüşünü, değerlerini ve toplumsal yapısını şekillendirmiştir. Hitit dini, Anadolu'nun tarihindeki önemli bir dini geleneği yansıtır.²⁰⁹

Antik Mısır'da din ve yaşam o kadar iç içe geçmiş durumdadır ki Mısır'da astronomi, tıp, coğrafya, tarım, sanat gibi kültür ve uygarlığa dair ögeler dahi din ile harmanlanmış durumdaydı. Mısır dininin pek çok yönü insanların yaşadıkları ortamla ilgili gözlemlerin bir sonucudur denilebilir. Bu gözlemlerden en önemlisi Nil Nehri'nin yükselip alçalmasına bağlı olan tarımsal döngüdür.²¹⁰

Mısır toplumunda, istisnai bir dönem dışında çok tanrılı bir inanç sistemi hâkim olmuştur. Mısır inanç sistemi, firavunların mutlak gücü ve dinin devlet tarafından yönetilmesi gibi özellikleriyle de öne çıkmaktaydı.²¹¹ Firavun Akhenaton yönetiminde tek tanrılı bir inanç modeli benimsetilmeye çalışılmış ancak başarılı olunmamıştır. Akhenaton'un ardından Antik Mısır toplumunda çok tanrılı inanç sistemi tekrar serbest kalmıştır.²¹²

²⁰⁹ Sevinç, 2008: 13

²¹⁰ Douglas J. Brewer, Emily Teeter, **Mısır ve Mısırlılar**, Ankara: Arkadaş Yayınevi, 2011, s. 107.

²¹¹ Ergin, 2007. 116

²¹² Erik Hornung, **Mısır Bilimine Giriş**, İstanbul: Kabalcı Yayıncılık, 2014, s. 76

Mısır panteonunda yer alan tanrıların sayısını tam olarak belirlemek neredeyse imkânsızdır. Çünkü tanrılar kendi bireysel özelliklerini diğer tanrıların özellikleriyle birleştirerek geçici de olsa yeni ve farklı bir tanrı oluşturabiliyordu.²¹³ Mısır panteonu incelendiğinde özellikle çevre devletlerle ilişkilerin daha yoğun yaşandığı Yeni Krallık zamanında inanç bakımından etkileşim yoğun olduğu görülmektedir. Başta Hititler olmak üzere Suriye, Fenike ve Filistin ile yaşanan ilişkiler sonucunda Mısır panteonuna yeni tanrıların eklendiği bilinmektedir.²¹⁴

Antik toplumlarda yapılan anlaşmalarda tanrılara tanık olarak başvurulması yaygın olarak kullanılan bir uygulamadır. Anlaşmada tanık olarak adı geçen tanrılar anlaşmanın bekçileri olarak kabul edilmiş ve hükümlere uymayan tarafı cezalandıracaklarına inanılmıştır.²¹⁵ Tanrıların garantörlüğü altında imzalanan antlaşmalara sadece karşı tarafın uyması beklenmemiştir. Aynı şekilde Hititlerin de uyması gerekmiştir. Hititler de uymadıkları zaman, tanrılar tarafından çeşitli şekillerde cezalandırılmışlardır. Örneğin I. Šuppiluliuma ile Mısır arasında yapılan antlaşmaya uymayan Hitit kralı Mısır sınırına saldırmış, sonrasında gelişen olaylarla birlikte ülkesine veba hastalığı getirmiştir.²¹⁶ Hitit-Mısır arasında tanrıların şahit tutulduğu anlaşmalardan biri Kadeş Savaşı'ndan yaklaşık 16 yıl sonra III. Hattuşili ile II. Ramses arasında imzalanan anlaşmadır. Karnak'taki Amun Tapınağı'nın duvarında yer alan anlaşmada tanrıların şahitliği şu şekilde aktarılmıştır:

“Hatti'nin Büyük Prensi'nin [Mısır'ın] Büyük hükümdarı Riama[šeša mai] amana ile bu gümüş tablette yazılı olarak [yaptığı] antlaşmanın bu sözlerine, onları benim yanımda işiten, Hatti ülkesinin bin tanrıları, kadın ve erkek tanrıları ile Mısır ülkesinin bin tanrıları, kadın ve erkek tanrılar tanıklırlar: Göğün efendisi Güneş Tanrısı, Arinna Kenti'nin Güneş Tanrıçası, Göğün efendisi Seth (Fırtına Tanrısı), Hatti Seth'i (Fırtına Tanrısı), Arinna kentinin Seth'i (Fırtına Tanrısı), Zippalanda kentinin Seth'i (Fırtına Tanrısı), Paiyarik kentinin Seth'i (Fırtına Tanrısı), Hiššašpa kentinin Seth'i (Fırtına Tanrısı), “Šariša kentinin Seth'i (Fırtına Tanrısı), Halep kentinin Seth'i (Fırtına Tanrısı), Lihzina kentinin Seth'i (Fırtına Tanrısı), [Hu] r[ma] (ya da [Ne]r[ik] ya da [ša]r[tiaš] ya da [Hu] ll [ašš] kentinin Seth'i (Fırtına Tanrısı), [Uda kentinin Seth'i (Fırtına Tanrısı) Ša [pinuwa ken]tinin (ya da

²¹³ Brewer, Teeter, 2011, s. 107.

²¹⁴ Hornung, 2014, s. 95.

²¹⁵ Hülya Kaya Hasdemir, *Eskiçağ'da Sivas ve Çevresi*, Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları, 2020, s.65.

²¹⁶ Murat Turgut, “Hitit Savaş Dönemlerinde Dinin Kullanımı”, *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 11, Sayı 3, s. 1223.

Ŝa[muha ken]tinin) [Se]th'i (Fırtına Tanrısı), [Gök gür] ültüsünün (?) [Seth'i] (Fırtına Tanrısı), Ŝahpina kentinin Seth'i (Fırtına Tanrısı), Hatti ülkesinin Astartu'su, Tanrı Zithariya, Tanrı Karziş, Tanrı Hapantaliyaş, Karahna kentinin Tanrıçası (koruyucu tanrısı?), Ninuwa kentinin Tanrıça Istar'(?), Tanrıça Ninatta, Tanrıça [Ku] l [itta], Gögün Kraliçesi Tanrıça Hepat, yemininin efendileri tanrılar, Yerin Hakimesi Tanrıça, <>; , Hatti ülkesinin Dağları ve Irmakları; Kizzuwatna ülkesinin erkek ve kadın tanrıları, Dağları ve Irmakları; gök, yer, büyük deniz, rüzgâr (ve) fırtına bulutları.” (Babil dilindeki antlaşma metninin 22.-25. paragraflarının karşılığı Mısır dilindeki metinde yoktur.) §26. “Hatti ülkesinin ve Mısır ülkesinin bu gümüş tablet üzerindeki sözlerini, (-ister Hititler ya da ister Mısırlılar olsun-) kim tutmazsa Hatti ülkesinin 1000 tanrıları ile Mısı[r] ülkesinin 1000 tanrıları, (onu), ailesini ve hizmetkarlarını yok etsinler’ §27. ‘İster Hititler ister Mısırlılar olsun- bu gümüş tabletin üzerindeki sözleri tutanı ve koruyanı Hatti ülkesinin bin tanrıları ile Mısır ülkesinin 1000 tanrıları sağlık içinde bulundursunlar, onu aileleri ile, ülkeleri ve hizmetkarları ile birlikte yaşatsınlar!’”²¹⁷

Anlaşma metni incelendiğinde yaşanan büyük savaştan yıllar sonra düzenlenen bu belgede Hitit ve Mısır tanrılarının birlikte şahit tutulmuş olmaları her iki devletin inanç bakımından karşı tarafın tanrılarının kutsallığını kabul ettiğinin bir göstergesidir.

²¹⁷ Sedat Alp, **Hitit Çağında Anadolu**, Ankara: Tübitak Popüler Bilim Kitapları, 2011, s.122-123.

SONUÇ

M.Ö. 2. binyılda Anadolu topraklarında siyasi birliği sağladıkdan sonra zamanla bir imparatorluk haline gelen Hititler, Anadolu topraklarında uzun yıllar boyunca hâkimiyeti ellerinde bulundurmuşlardır. İç Anadolu coğrafyasında hakimiyet alanlarını genişleten Hititler, özellikle Yakın Doğu bölgesinde kurulmuş olan kendi çağdaş devletler ve halklar ile özellikle ekonomik olmakla beraber siyasi ve kültürel kurmaya da önem vermişlerdir. Hitit Devleti siyasi hâkimiyetinin devamını sağlamak için Kuzey Suriye bölgesini kontrol altına alarak bölgenin ekonomik ve stratejik konumundan faydalanmak istemiştir. Kuruluş yıllarından itibaren izlediği bu politika nedeniyle bölgenin kontrolünü ele geçirmek isteyen diğer güçlerle zaman zaman çıkar amaçlı mücadeleler gerçekleştirmişlerdir. Bu güçlerin en çok önem arzeden, Kadeş 'te savaştıkları ve sonrasında dünya siyasetinin şahit olmadığı bir sulh ve ittifak anlaşması imzaladıkları devlet Mısır krallığı olmuştur.

Bilindiği üzere Hititler Anadolu'daki şehir devletlerinin mevcut siyasi yapısını değiştirip tek bir hakimiyet alanı içerisine alması sonrasında, hayata geçirilen önem arzeden siyasi hamleler sayesinde önceliğini Anadolu coğrafyasına vermiş daha sonra ise Anadolu sınırlarının dışına çıkıp bu bölgelerde de hakimiyetini kurmuştur. İzlediği başarılı dış politika sayesinde egemenliğini Kuzey Suriye bölgesine kadar genişletmeyi başarmıştır.

Kuruluş yıllarından itibaren Kuzey Suriye topraklarının ele geçirilip kontrol edilmesi gereken bir bölge olarak gören Hititlerin bu politikayı başarıyla takip etmelerindeki en önemli unsur ekonomik kaygı olmuştur. Çünkü Anadolu'daki Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nın sona ermesiyle Mezopotamya'nın Anadolu ile ticareti sekteye uğramıştır. Dolayısıyla ticari faaliyetler için yeni bir kaynak arayışına giren Hititler, bu ticaret yolunu kontrol etmeye dayalı bir politika benimsemiştir. Ancak Kuzey Suriye bölgesi stratejik ve ekonomik konumuyla Hititler dışında Yakın Doğu'da başka güçlerin de dikkatini çekmekteydi. Bu da Hititlerin politikaları boyunca başka devletlerle inişli çıkışlı ilişkiler yaşamasına sebep olmuştur.

Hititlerin Kuzey Suriye hâkimiyeti konusundaki en büyük rakibi şüphesiz Levant kıyısı boyunca uzanan Mısır Devleti olmuştur. Antik Mısır'ın Anadolu'nun yanı sıra Ege devletleri, Libya, Kıbrıs, Filistin, Suriye ve Mezopotamya ile de bir çoğu ticari ilişkiler

olmakla birlikte bir takım siyasi ve kültürel ilişkiler de kurulmuştur. Mısır, kuruluşundan bu yana ticari faaliyetlerini Suriye'nin Akdeniz kıyısındaki şehirleri üzerinden yürütmektedir. Bu nedenle Mısır'ın temel ekonomik hedeflerinden biri, mallarının Levant pazarında kolayca dolaşmasını sağlayarak, Suriye ve Filistin bölgesine hâkim olmak ve ülkesinin kalkınmasını sağlamak amacıyla yeterli iş gücü ihtiyacını karşılamak ve düzenli bir şekilde vergilendirebileceği ticari faaliyetlerin yoğun olarak gerçekleştiği zengin şehirlere hakimiyet sağlamaktır. Hitit ve Mısır devletlerinin finansal ve dolayısıyla siyasi menfaatlerinin aynı coğrafyada çakışması, bir çatışma ortamının oluşmasını kaçınılmaz hale getirmiştir. Mısır-Suriye ilişkilerinin ilk hanedandan itibaren başlamıştır.

Hitit ve Mısır devletlerinin siyasi ilişkileri ilk yıllarda gayet sakin ilerlerken Hitit Kralı I. Šuppiluliuma'nın saltanat yıllarında iki devlet arasındaki ilişkiler gergin bir hale girmiş ve bu anlaşmazlık Kadeş Savaşı'na giden olumsuz süreci hazırlamıştır. M.Ö. 1274'te Mısır firavunu II. Ramses ve Hitit hükümdarı II. Muvatalli'nin Kadeş'te savaşmalarına neden olmuştur. Sonrasında ise antik dünya tarihi için çok önemli olan bu savaş M.Ö. 1259 yılında gerçekleşen Hitit-Mısır Antlaşması'nın bölgedeki siyasi dinamikleri derinden etkilemiştir. Hitit ve Mısır ilişkileri, bu tarihlerden sonra Deniz Kavimlerinin göçü sonrasında bölgeye gelene kadar Yakın Doğu coğrafyasının yaşadığı bu siyasi kriz durumlarını ele alıp değerlendirmek bakımından oldukça önemli bir mevzudur. Dönemin süper güçleri olarak kabul edilen bu iki siyasi güç arasında yaşanan siyasi gelişmelerin arkasında kültürel ilişkiler ve etkileşimlerin de varlığı gözden kaçmamaktadır. Hitit ve Mısır içinde bulunduğu coğrafyaya bağlı olarak birbirinden çok farklı kültürel gelişime sahiptir. Kuzey Suriye hâkimiyeti nedeniyle sürekli temas halinde olmalarından dolayı bu iki farklı kültür birbirinden etkilenmiş ve bazı aktarımlar olmuştur. Ancak bu etkileşimde Hititlere nazaran daha büyük bir ekonomi ve kültüre sahip olan Mısır'ın en az etkilenen taraf olduğu söylenebilir. Hititler birçok alanda Mısır'dan etkilenmişler ama mimari gibi bazı alanlarda coğrafi ve ekonomik yetersizliklerden dolayı bu etkileşimi yansıtamışlardır.

KAYNAKÇA

- Akurgal, Ekrem, **Anadolu Kültür Tarihi**, Ankara: Tübitak Yayın Evi, 2005.
- Akurgal, Ekrem, **Anadolu Uygarlıkları**, İstanbul: Net Turistik Yayınları, 1987.
- Alp, Sedat, **Hitit Çağında Anadolu**, Ankara: Tübitak Popüler Bilim Kitapları, 2011, 59–64.
- Alparslan, Metin, "The History of the Arzawan State during the Hittite Period." **Nostoi: Indigenous Cultures**, Migration and Integration in the Aegean Islands and Western Anatolia during the Late Bronze Age and Early Iron Age, 2015, 131-144.
- Alpaslan, Metin., II. Murşili ve Dönemi, **(Yayımlanmamış Doktora Tezi)**, İstanbul Üniversitesi SBE, 2006.
- Aydin, Ferhat, Antik mısırdaki din ve siyaset ilişkisi, **(Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)**, Dokuz Eylül Üniversitesi SBE, 2018, 113-114.
- Aydoğan, Sevim, "Uygarlık Tarihinde Hitit Uygarlığının ve Kadeş Antlaşmasının Yeri", **Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt 8, Sayı 2, 2021.
- Bang, Peter Fibiger, and Walter Scheidel, (ed). The Oxford handbook of the state in the ancient Near East and Mediterranean. **Oxford University Press**, 2013.
- Barjamovic, Gojko. "A Commercial Geography of Anatolia: Integrating Hittite and Assyrian Texts, Archaeology and Topography." **Hittite Landscape and Geography**. Brill, 2017. 311-318.
- Barjamovic, Gojko. "The geography of trade. Assyrian colonies in Anatolia c. 1975-1725 BC and the study of early interregional networks of exchange." **Anatolia and the Jazira during the Old Assyrian period**, Sayı 87, 2008, 100.
- Barjamovic, Gojko. A historical geography of Anatolia in the Old Assyrian colony period. **Museum Tusculanum Press**, Vol. 38. 2011.
- Barnett, R.D. "The Sea Peoples", **Cambridge Ancient History**, Cilt 30, Sayı 2, 1975, 417-442.

- Başol, Serkan, Hitit Askeri Teşkilatı ve Sefer Organizasyonu, (**Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**), Pamukkale Üniversitesi SBE, 2006.
- Beal, Richard H. **“Hittite Anatolia: a Political History”** Oxford: Oxford University Press, 2011.
- Beckman, G., **“Hittite Administration in Syria in the Light of the Textes from Hattuša, Ugarit and Emar”** *Bibliotheca Mesopotamica* 25, Mark Chavalas ve John Hayes, (ed). Malibu: Undena Publications, 1992, 41-50.
- Beckman, Gary, **“Hittite treaties and the development of the cuneiform treaty tradition.”** *Die Deuteronomistischen Geschichtswerke: Redaktions Und Religionsgeschichtliche Perspektiven Zur “Deuteronomismus”—Diskussion in Tora Und Vorderen Propheten.* Berlin, de Gruyter, 2006, 279-301.
- Beckman, Gary, ve H. A. Hoffner, **“Hittite diplomatic texts. Atlanta.”** Society of Biblical Literature, 1999.
- Bickel, Susanne, **“Concepts of Peace in Ancient Egypt.”** *Peace in the Ancient World: Concepts and Theories*, 2016, 43-66
- Bildirici, Hüseyin, **“Arkeolojik Malzemeler ve Filolojik Belgeler Işığında Asur Ticaret Kolonileri Çağı’ndan (M.Ö 1950-1650) Geç Tunç Çağı’nın Sonuna Kadar (M.Ö 1600-1200) Anadolu – Mısır İlişkileri”**, Frankfurt 2014, 15.
- Blegen, Carl W. **Troy and the Trojans.** New York: Barnes ve Nobles, 1995.
- Brandau, Birgit ve Schickert, Hartmut. **Hititler Bilinmeyen Bir Dünya İmparatorluğu**, Ankara: Arkadaş Yayınevi, 2015, 77.
- Braun-Holzinger, Eva Andrea. *Die nahöstlichen Kulturen und Griechenland an der Wende vom 2. zum 1. Jahrtausend v. Chr.: Kontinuität und Wandel von Strukturen und Mechanismen kultureller Interaktion; Kolloquium des Sonderforschungsbereiches 295”, Kulturelle und Sprachliche Kontakte” der Johannes Gutenberg-Universität Mainz, 11.-12. Dezember 1998.* Bibliopolis, 2002.
- Brewer, Douglas J., ve Emily Teeter. **“Mısır ve Mısırlılar**, Nihal Uzan, (çev.). Ankara: Arkadaş Yayıncılık, 2017.

- Broida, Marian, **Ancient Egyptians and Their Neighbors: An Activity Guide**. Chicago Review Press, 2005.
- Bryce, Trevor (ed). **Handbook of the Peoples and Place of Ancient Western Asia: The Near East from the Early Bronze Age to the Fall of the Persian Empire**, **Routledge**, New York, 2009.
- Bryce, Trevor. **Life and society in the Hittite world**. OUP Oxford, 2002.
- Cline, Eric H. **1177 BC: The Year Civilization Collapsed**. Princeton University Press, New Jersey, 2015.
- Collins, Billie Jean. **The Hittites and their world**. Vol. 7. Society of Biblical Lit, 2012.
- Çeçen, Salih, “**Kültepe Belgelerine Göre Anadolu Şehir Devletlerinde Ayaklanma**”, **Archivum Anatolicum**, Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, 2002, 66.
- Dent, Sons, J. M. "Atlas of Ancient and Classical Geography." 2014.
- Dercksen, Jan Gerrit. **Some elements of Old Anatolian society in Kanišna**, 2004.
- Dinçol, Ali, “**Hitit Siyasi Tarihinin Ana Hatları**”, **Hititolojiye Giriş**, Metin Alparslan, (ed). Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü, 2009, 96–97.
- Dinçol, Ali., “**Hititler**” **Anadolu Uygarlıkları: Görsel Anadolu Tarihi Ansiklopedisi**, İstanbul: Görsel Yayınları, 1982.
- Doğan-Alparslan, Meltem, ve Metin Alparslan. “**Das hethitische Siegel: Staatliche Innovation einer multilingualen Gesellschaft.**” *Innovation versus Beharrung: Was macht den Unterschied des Hethithischen Reichs im Anatolien des 2. Jahrtausends V. Chr.*, *BYZAS* 23, 2014, 49-60.
- Drews, R. **Tunç Çağı’nın Sonu: Askeri Değişim ve Antik Akdeniz’de Çöküş**, Tolga Ersoy ve Gürkan Ergin (çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014.
- Düring, Bleda S., **The prehistory of Asia Minor: from complex hunter-gatherers to early urban societies**. Cambridge University Press, 2010.
- Edel, Elmar, “**Der Vertrag Zwischen Ramses II. Von Ägypten Und Hattuşili III. Von Hatti**”, Berlin, 1997.

- Ekici, Süleyman, ve Tuncel, G. Göç ve insan. **Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 5, Sayı 1, 2015, 9-22.
- Erbaşı, Sevinç Fatma, Gezmez Arzu, Hitit Eski Krallık Döneminde Suriye Politikası ve Mısır İle İlişkiler, **Avrasya Uluslararası Araştırma Dergisi**, Cilt 11, Sayı 34, 173,174.
- Erkanal-Öktü, A., and H. Erkanal. "Neue Forschungen im vorgeschichtlichen Mittelwestanatolien. Bakla Tepe, Liman Tepe, Çeşme Bağlararası und Panaztepe." *Anatolien-Brücke der Kulturen, Aktuelle Forschungen und Perspektiven in den deutsch-türkischen Altertumswissenschaften*, 2015. 185-203.
- Eroğlu, Engin, Ege Göçleri ve M. Ö I. Binde Anadolu. **Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt 1, Sayı 1, 2014, 43-55.
- Faulkner, O. R. "Egypt from the inception of the nineteenth dynasty to the death of Ramesses III", **Cambridge Ancient History**, Cilt 2, Chp 23, 1975, 232-247.
- Gabriel, Richard A. **The Great Armies of Antiquity**. Greenwood Publishing Group, 2002.
- Ganor, N. R. **Who were the Phoenicians?**, Kotarim International Publishing, 2009.
- Gardiner, Alan Henderson, **The Kadesh Inscriptions of Ramesses II**, Oxford: Griffith Institute, 1960.
- Gates, Marie-Henriette, "Gods, Temples, and Cult at The Service of The Early Hittite State." *At the Dawn of History*. Penn State University Press, 2021, 189-210.
- Gates, Marie-Henriette, "Southern and Southeastern Anatolia in the late bronze age." **The Oxford handbook of ancient Anatolia**, Oxford University Press, 2011. 393-412.
- Gavaz, Özlem Sir, **Hitit İmparatorluğu'nun Suriye ve Yukarı Mezopotamya Ticaret Yolları Üzerindeki Hakimiyet Politikası**, İCANAS 38- Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi, 2007, 2819-2838.
- Genz, Hermann, and Dirk Paul Mielke, (ed). **Insights into Hittite history and Archaeology**. Leuven: Peeters, 2011.

- Georgacas, Demetrius J. **"The Name Asia For the Continent; its History and Origin,"** Names 17.1, 1969, 1-90.
- Gerçek, N. İlgi, **"Approaches to Hittite Imperialism: A View from the Old Kingdom and Early Empire Periods,** Cilt 1650–1350 BCE, Innovation versus Beharrung: Was macht den Unterschied des hethitischen Reichs im Anatolien des 2. Jahrtausends V. Chr.? Internationaler Workshop zu Ehren von Jürgen Seeher. Istanbul, 23–24. Mai 2014. Istanbul: Ege Yayınları, 2017.
- Glatz, Claudia, **"The Hittite State and Empire From Archaeological Evidence,"** 2011.
- Glatz, Claudia, ve Roger Matthews, **"Anthropology of a frontier zone: Hittite-Kaska relations in Late Bronze Age north-central Anatolia."** Bulletin of the American Schools of Oriental Research, Vol.339, No.1, 2005, 47-65.
- Goelet, O.Jr.-. Levine B.A, **"Making Peace in Heaven and Earth: Religious and Legal aspects of Treaty Between Rameses II and Hattušili III",** Boundaries of the Ancient Near Eastern World A Tribute to Cyrus H. Gordon, ed. by Cyrus Herzl.
- Goetze, A. **"The Hittites and Syria",** CAH II, I. E. S. Edwards (ed.). Cambridge: Cambridge University Press, 1975, 252-273.
- Gorny, Ronald L. **Environment, archaeology, and history in Hittite Anatolia,** The Biblical Archaeologist, 1989, 78-96.
- Günbattı, Cahit, **Kültepe-Kaniş Anadolu'da İlk Yazı İlk Belgeler, Kayseri:** Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2012.
- Gür, Barış, III. Ramses'in Sekizinci Yıl Yazıtı, Anadolu'daki Yıkım Ve Deniz Kavimleri, **Arkeoloji Ve Sanat Dergisi,** Sayı 138, 2011, 1-20.
- Gür, Barış, Yazılı Kaynaklar ve Arkeolojik Veriler Işığında Anadolu'daki Deniz Kavimleri Sorunu, **(Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi),** Dokuz Eylül Üniversitesi SBE, 2010.
- Hindle, Steve, and Jane Humphries. "Feeding the Masses: Plenty, Want and the Distribution of Food and Drink in Historical Perspective: Editors' Introduction." **The Economic History Review,** Vol.61, No 1, 2008, 1-4.

- Hoffner, Harry A, **Letters from the Hittite kingdom. Society of Biblical Lit**, Vol.15, 2009.
- Hornung Erik, **Mısır Tarihi**, İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2004.
- Jackson, Samuel, "Contrasting representations and the Egypto-Hittite treaty." *Registers and Modes of Communication in the Ancient Near East. Routledge*, 2017. 43-58.
- Karağuz, Güngör, **Hitit Devletinin Siyasi Antlaşma Metinleri**, Konya: Çizgi Kitabevi, 2002.
- Kaya, Mehmet Ali, **Türkiye'nin Eskiçağ Tarihi I: Tarih Öncesi Çağlardan Demir Devri'ne Kadar**, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayın Evi, 2017.
- Kayaöz, Hülya, Hitit Medeniyetinde Din Anlayışı Üzerine Bir Değerlendirme. **Asia Minor Studies**, Cilt 7, Sayı 1, 2019, 106-114.
- Kemp, Barry J. Ancient Egypt: anatomy of a civilization. **Routledge**, 2018
- Khurt, Amelie, **Eski Çağ'da Yakın Doğu M.Ö. 3000-330**, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2009.
- Kınal, Füzün, **Eski Anadolu Tarihi**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayını, 1987.
- Killebrew, Ann E. Biblical Peoples and Ethnicity: An Archaeological Study of Egyptians, Canaanites, Philistines, and Early Israel, 1300–1100 BCE, **Society of Biblical Literature**, No. 9, 2005.
- Killebrew, Ann, E., ve Lehmann, Gunnar, “**The World of the Philistines and Other Sea Peoples**”, **The Philistines and Other Sea Peoples in Text and Archaeology**, Ann E. Killebrew ve Gunnar Lehmann, (ed.). Society of Biblical Literature, 2013, 1-17.
- Kitchen, K, **Šuppiliuma and the Amarna Pharaohs**, Liverpool: Liverpool University Press, 1962.
- Klengel, Horst, “**History of the Hittites.**” **Insights into Hittite history and archaeology**, In H. Genz ve D. P. Mielke (ed.). Leuven Paris: Walpole MA. 2011, 48-63.

- Klengel, Horst, “**Problems in Hittite history, solved and unsolved.**” Recent developments in Hittite archaeology and history: papers in memory of Hans G. Güterbock, 2002, 101-109.
- Klengel, Horst, **Syria 3000 to 300 B. C. A Handbook of Political History**, Berlin: Akademie Verlag, 1992.
- Kopaniias, Konstantinos, Çiğdem Maner, and Nikolaos Chr Stampolidēs. Nostoi: Indigenous Culture, Migration+ Integration in the Aegean Islands+ Western Anatolia During the Late Bronze+ Early Iron Ages. **Koç University Press**, 2015.
- Köroğlu, Kemalettin, **Eski Mezopotamya Tarihi**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2006.
- Kuhrt, Amelie ve Dilek Şendil, **Eski Çağ'da Yakındoğu: yaklaşık MÖ 3000-330**, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009.
- Kuhrt, Amelie, **Eskiçağ'da Yakındoğu**, Cilt 1, Dilek Şendil (çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2013.
- Kuzucuoglu, Catherine, “**The rise and fall of the Hittite State in central Anatolia: how, when, where, did climate intervene.**” Archaeology of southern Cappadocia, Proceedings of the 3rd Archaeology Meeting of the IFEA, Anatolica Varia, İstanbul. 2015.
- Ladurie, Emmanuel Le Roy. **Naissance de L'histoire du Climat**. Hermann., 2013.
- Larsen, Mogens, **The Old Assyrian City-State and its Colonies, Copenhagen**, Orlin, Louis L. Assyrian Colonies in Cappadocia, Paris, 1970, 366.
- Larsen, Mogens, **Kültepe Tabletleri VI-b**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2013.
- Lloyd, Alan B. **Ancient Egypt: State and Society**. Oxford University Press, 2014.
- Lorant, Vincent, and Raj S. Bhopal. “Ethnicity, socio-economic status and health research: insights from and implications of Charles Tilly's theory of Durable Inequality.” *Journal of Epidemiology & Community Health*, Vol.65, No.8, 2011, 671-675.
- Mac Sweeney, Naoise. "Hittites and Arzawans: a view from western Anatolia." *Anatolian Studies* 60, 2010, 7-24.
- Mansel, A. M. **Ege ve Yunan Tarihi**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayını, 1971.

- Mansel, A.M., **Ege ve Yunan Tarihi**, İstanbul: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014.
- McMahon, Gregory and Sharon. R. Steadman. “**Introduction: The Oxford Handbook of Ancient Anatolia**” In **Oxford Handbook of Ancient Anatolia**, edited by **Gregory McMahon, Sharon Steadman**, 3-14. Oxford: Oxford University Press. 2011.
- McQueen, J. G. **Hititler ve Hitit Çağında Anadolu**, Ankara: Dost Kitapevi Yayınları, 2013.
- Memiş, Ekrem ve Bülbül Cemil, **Eskiçağda Göçler**, Bursa: Ekin Kitabevi Yayını, 2014.
- Memiş, Ekrem, **Eskiçağ Medeniyetleri Tarihi**, Bursa: Ekin Kitabevi Yayını, 2019.
- Memiş, Ekrem, **Eskiçağ Tarihinde Doğu-Batı Mücadelesi**, Konya: Çizgi Kitabevi Yayını, 2009.
- Memiş, Ekrem, **Eskiçağ Türkiye Tarihi**, Bursa: Ekin Kitabevi Yayını, 2017.
- Memiş, Ekrem, **Eskiçağ Türkiye Tarihi**, Bursa: Ekin Kitabevi Yayını, 2013.
- Memiş, Ekrem, **İsrail Nereye Koşuyor? (En Eski Çağlardan Günümüze İsrail Filistin Mücadelesi)**, Bursa: Ekin Kitabevi Yayını, 2006.
- Memiş, Ekrem, **Troya ve Troyalılar**, Ankara: Altınpost Yayınları, 2012.
- Michel, Cécile, **The Kārum period on the Plateau**, In S. R. Steadman ve G. McMahon (ed.). **The Oxford handbook of Ancient Anatolia**, Oxford: Oxford University Press. 2011, 313-336.
- Mielke, Dirk Paul, “**Maşat Höyük ve İnandıktepe.**” **Hititler Bir Anadolu İmparatorluğu**, 2013, 219.
- Mielke, Dirk Paul, **Key sites of the Hittite Empire**, In S. R. Steadman ve G. McMahon (Eds.), **The Oxford handbook of Ancient Anatolia**, Oxford: Oxford University Press, 2011, 1031- 1054.
- Momigliano, Nicoletta, **Bronze Age Carian Iasos: Structures and Finds from the Area of the Roman Agora**, Cilt 3000-1500 BC, Giorgio Bretschneider, 2012.
- Moran, W. L., **The Amarna Letters** , Baltimore- Maryland: The Johns Hopkins University Press, 1992.

- MORRIS, J. **The Origins of the Sea Peoples**, Florida: Florida State University Classics, 2006.
- Mouton, Alice, Ian Rutherford, ve Ilya Yakubovich, (ed). **Luwian Identities: culture, Language and Religion Between Anatolia and the Aegean**. Brill, 2013.
- Murnane, W. J., “**Imperial Egypt and the Limits of Power**”, **Amarna Diplomacy, The Beginnings of International Relations**, R.Cohen -R.Westbrook Baltimore-Maryland (ed). John Hopkins University Press, 2000, 101-111.
- Mynářová, Jana, **Lost in translation. An Egyptological perspective on the Egyptian-Hittite treaties**, Annals of the Náprstek Museum, Cilt 35, Sayı 2, 2014, 3-8.
- Naumann, Rudolf, **Eski Anadolu Mimarlığı**, Beral Madra (çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1991.
- Özdemir, Güllühan, Kraliçe Puduhepa’nın Hitit Devleti’ne Siyasi ve Sosyal Etkileri. **(Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)**, Afyon Kocatepe Üniversitesi SBE, 2018.
- Özgüç, Tahsin, **Kültepe Kaniš/Neša: The Earliest International Trade Center and the Oldest Capital City of the Hittites**. Istanbul: The Middle Eastern Culture Center in Japan, 2003.
- Özkan, Süleyman, Ülkemizde Bulunmuş Eski Mısır Eserlerine Göre Anadolu-Mısır İlişkileri, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, Cilt 22, Sayı 1, 2007, 79.
- Panagiotopoulos, Diamantis, Ivonne Kaiser, and Ourania Kouka, **Ein Minoer im Exil: Festschrift für Wolf-Dietrich Niemeier**. Habelt Verlag GmbH, 2015.
- Pavúk, Peter, "**Between the Aegeans and the Hittites: Western Anatolia in the 2nd Millennium BC.**" **NOSTOI: Indigenous Culture**, Migration and Integration in the Aegean Islands and Western Anatolia During the Late Bronze and Early Iron Age 2015, 81-114.
- Pavúk, Peter, ve Magda Pieniążek, "**Towards Understanding the Socio-political Structures and Social Inequalities in Western Anatolia during the Late Bronze Age.**" **Rich and Poor: Competing for Resources in Prehistory**. Tagungsband des 8. Mitteldeutschen Archäologentages in Halle, 2016, 531.
- Peczynski, S. **The Sea People and Their Migration**. New Jersey, 9, 2009.

- Peker, Hasan., Suriye Üzerindeki Hitit Hakimiyetinin Kurulması: M.Ö. II. Binyılda Eski Yakın Doğu'da Süper Güçler ve Küçük Devletler, **(Yayımlanmamış Doktora Tezi)**. İstanbul Üniversitesi SBE, 2009.
- Robbins, Manuel, Collapse of the Bronze Age: The Story of Greece, Troy, **Israel, Egypt, and the Peoples of the Sea**, iUniverse Publishing, New York, 2001.
- Sagona, Antonio ve Paul Zimansky, **Ancient Turkey**. London: Routledge, 2010.
- Sanín, Francisco Gutiérrez. "Elite perceptions of workers, conflict and socialism: The case of Poland, 1956-1989." **Science & Society**, 1995, 470-497.
- Sarı, Deniz, "The cultural development of western Anatolia in the third and second millennia BC and its relationship with migration theories." **Luwian Identities**. Brill, 2013, 305-327.
- Schachner, Andreas, "Hitit Başkenti Hattuşa'nın Yakın Çevresiyle İlişkisi." **4. Çorum Kazı ve Araştırmalar Sempozyumu Bildiri Kitabı**, 2014, 11-44.
- Schachner, Andreas. "Orta Anadolu'da Coğrafya ve Ekonomi: Hititlerin Bıçak Sırtındaki İmparatorluğu." *Colloquium Anatolicum*. No. 11. 2012.
- Schneider, Adam W., ve Selim F. Adalı, "Further evidence for a "late assyrian dry phase" in the near east during the mid-to-late seventh century bc?," 2016, 159-174.
- Schneider, Adam W., ve Selim F. Adalı, "No Harvest Was Reaped": Demographic and Climatic Factors in the Decline of the Neo-Assyrian Empire," *Climatic Change*, 2014, 435-446.
- Seeher, Jürgen. The Plateau: The Hittites. In S. R. Steadman ve G. McMahon (ed). **The Oxford handbook of Ancient Anatolia (376-410)**. Oxford: Oxford University Press. 2011.
- Sevinç, F. Hititlerde Yeraltı Dünyası. Eskişehir **Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 9, Sayı 1, 2008, 231-247.
- Shaw, Ian, Paul T. Nicholson, ve Paul Nicholson. **British Museum dictionary of ancient Egypt**. Published for the Trustees of the British Museum by British Museum Press, 1995, 204.

- Singer, I., **A Political History of Ugarit Handbook of Ugaritic Studies**, Leiden: Brill, 1999.
- Spalinger, Anthony J. **War in Ancient Egypt: The New Kingdom**. John Wiley ve Sons, 2008.
- Steadman, Sharon R., ve Gregory McMahon, (ed.). **The Oxford handbook of ancient Anatolia:(10,000-323 BCE)**. Oxford University Press, 2011.
- Suzie Park, Song-Mi, “Israel in Its Neighboring Context”, **The Wiley Blackwell Companion to Ancient Israel**, Susan Niditch, John Wiley Sons, (ed.). 2016, 28-46.
- Sürenhagen, D. “Forerunners of Hattusili-Ramesses Treaty”, **BMSAES (Online Dergi)**, Sayı 6, 2006, 59-67.
- Şahin, Hasan Ali, **Anadolu’da Asur Ticaret Kolonileri Devri**, Kayseri: Kayseri ve Yöresi Tarih Araştırmaları Merkezi, 2004.
- Töyräänvuori, Joanna, "The Ugaritic Combat Myth and Egypto-Hittite Relations in the Late Bronze Age." **Crisis in Early Religion**. Springer VS, Wiesbaden, 2022. 61-70.
- Ümran Ozan Karahan, “Kadeş Savaşı ve Anadolu Tarihi Üzerindeki Etkileri”, **(Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)**, Selçuk Üniversitesi SBE, 2004, 40-42.
- Ünal, Ahmet, **Eski Anadolu Siyasi Tarihi**, Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları, 2018, 260.
- Ünal, Ahmet, **Hititler Devrinde Anadolu Cilt II**, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2003.
- Van Den Hout, Theo PJ. “The written legacy of the Hittites.” *Insights into Hittite history and archaeology*, 2011, 47-84.
- Waal, Willemijn. “From Kaniš to Hattuša. Reflections on institutional continuity in second millennium Anatolia.” *New Approaches to Migration in the Ancient Near East*, 2013.
- Ward, William A., ve Paul Åström, **The Crisis years: the 12th century BC: from beyond the Danube to the Tigris**. Kendall/Hunt, 1992.

Wilkinson, Toby AH ve Ümit Hüsrev Yolsal, **Eski Mısır: Mö 3000'den Kleopatra'ya Bir Uygarlığın Tarihi**, İstanbul: Say Yayınları, 2013, 48.

Woudhuizen, Frederik Christiaan. The Ethnicity of the Sea Peoples (**Yayınlanmamış Doktora Tezi**), Erasmus University Rotterdam, 2006.

Yıldırım, Ercüment, “M.Ö. II. Binde Paylaşılmayan Topraklar: Kuzey Suriye” **The Journal of Academic Social Science Studies**, Cilt 5, Sayı 8, 2012, 1385-1406.

Yıldırım, Ercüment. Hitit kaynaklarına göre Mezopotamya inanç sisteminin Hurri mitoloji anlayışına etkisi. **Tarih Araştırmaları Dergisi**, Cilt 35, Sayı 59, 2016, 1-20.

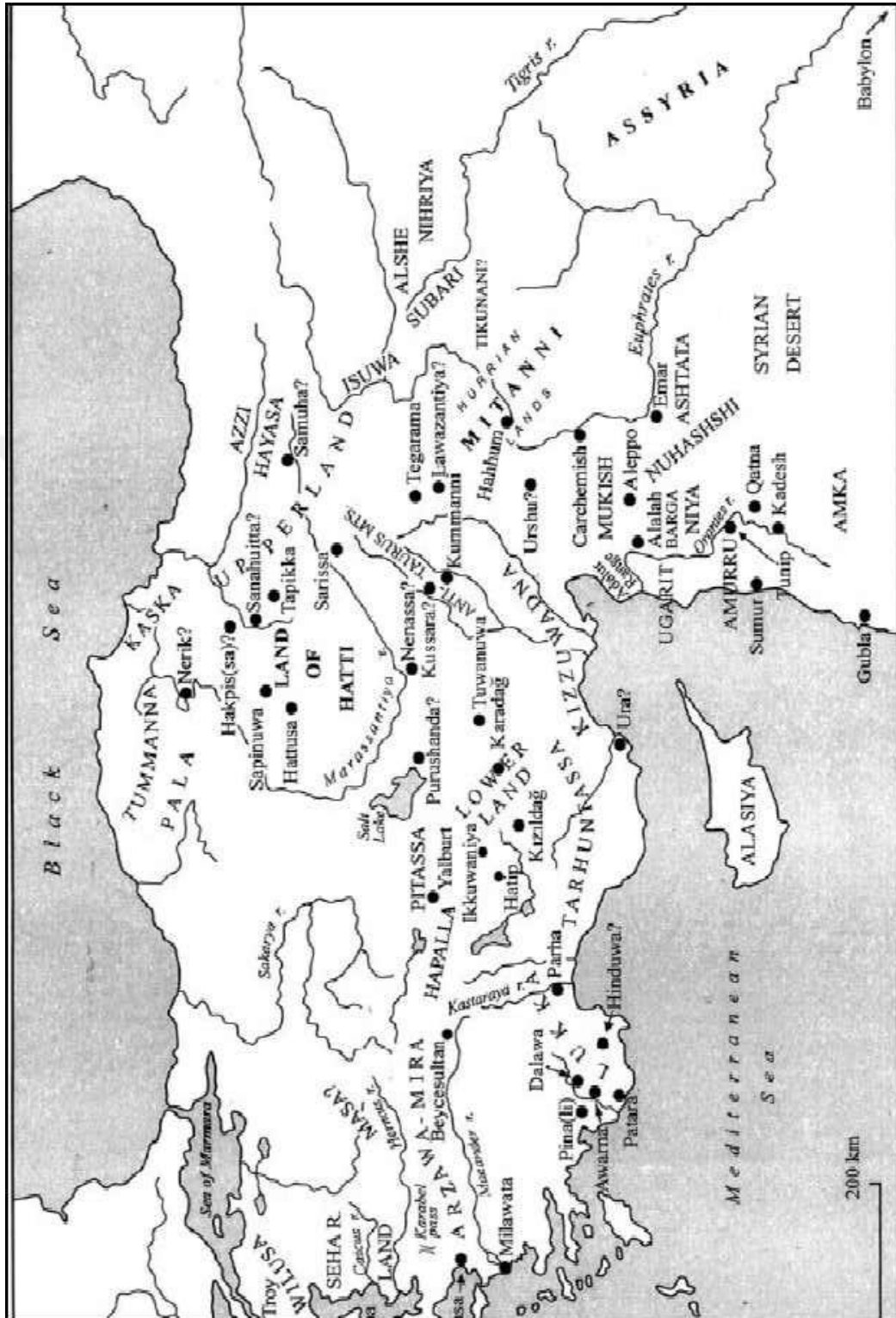
EKLER

Ek 1:

<https://www.hittitemonuments.com/arslantepe/arslantepe07.htm>. (Eriřim Tarihi: 16.04.2023).

Ek 2:

Kaynak: Gurney O. Robert Gurney, Hititler , Ankara: Dost Yayınları, 2001.

Ek 3:

Kaynak: Adana-Karataş'tan bulunmuş obsidyen heykelcik başı Haevernick, Thea Elisabeth 1977-1978 "Obsidien'-Köpfe im Museum Adana" İstanbuler Mitteilungen 27-28, 461-2, Taf.163

Ek 4:

Kaynak: Lapseki'den Geç Döneme Ait bir Taş Lahit Parçası Ülkemizde Bulunmuş eski Mısır eseri

Ek 5:

Kaynak: Gazete Duvar, Kadeş Anlaşması Arkeo duvar, Mart-Nisan, Sayı 1, 2021.